

152
MUZEUL REGIONAL HUNEDOARA - DEVA

CONTRIBUTII
LA
CUNOASTEREA
REGIUNII HUNEDOARA

— 1956 —

REARTE TIPOGRAFIEI ZIMAY DEVA - STRADA PARTII

~~420~~

P. II. 32

7212

Muzeul Județean Deva
BIBLIOTECA

MUZEUL REGIONAL HUNEDOARA, DEVA

**CONTRIBUȚII
LA CUNOAȘTEREA
REGIUNII HUNEDOARA**

DEVA 1956

P R E F A Ț Ă

În consolidarea bazei economice a socialismului în țara noastră, un rol important îl are revoluția culturală — parte integrantă a transformărilor revoluționare spre socialism.

Pentru atingerea acestui scop politica culturală a clasei muncitoare, condusă de partid, se călăuzește de ideea transformării culturii în bun al poporului și a creării unei noi culturi, socialiste. La temelia acestei culturi stă valorificarea critică a moștenirii culturale a trecutului pe baza învățăturii marxist-leniniste, îmbogățirea continuă, prin noi contribuții, a patrimoniului cultural-științific, răspîndirea științei și culturii în masele muncitoare și educarea lor în spirit comunist.

Răspunzînd acestor sarcini, muzeele se alătură celorlalte instituții cultural-educative din țara noastră — școli, biblioteci, teatre, cinematografe, etc. — care contribuie la ridicarea nivelului cultural al maselor muncitoare.

Muzeului Regional Hunedoara, Deva îi revine un rol de seamă în munca culturală de masă : de a contribui la ridicarea nivelului cultural al vizitatorilor, la formarea concepției materialiste asupra naturii regiunii ca și asupra dezvoltării societății omenești din cele mai vechi timpuri și pînă în actualitate ; de a contribui la traducerea în viață a politicii partidului — ridicarea continuă a nivelului material și cultural al oamenilor muncii.

Munca cultural-educativă de masă o dezvoltă muzeul în primul rînd cu ajutorul expoziției muzeale. Nivelul ideologic și științific al expoziției de bază, bogăția materialului expus și prezentarea justă, științifică, a acestui material maselor de vizitatori, printr-o îndrumare potrivită cu cerințele vizitatorilor, sînt factori determinanți în rolul pe care îl joacă muzeele ca instituții cultural-educative.

Pe lângă munca culturală de masă, efectuată pe baza expoziției muzeale, un rol important revine muzeelor noastre și în activitatea științifică de cercetare și studiere a regiunii sub raportul specificului său natural, al trecutului istoric, social și economic ; al prezentului ; al transformărilor și realizărilor obținute de regimul nostru de democrație populară.

Din aceste puncte de vedere considerăm ca un fapt deosebit de prețios tipărirea prezentului volum, cuprinzând câteva studii și cercetări referitoare la regiunea hunedoreană.

Îmbunătățirea permanentă a expoziției de bază a muzeului și prezentarea ei maselor de vizitatori, continuarea muncii de cercetare și documentare științifică și publicarea rezultatelor obținute — alături de organizarea secției „pentru construirea socialismului” — rămân sarcini importante în acțiunile de viitor ale Muzeului Regional Hunedoara-Deva.

OCTAVIAN FLOCA

directorul Muzeului regional

Hunedoara — Deva

Unele considerații cu privire la etnogeneza poporului român

De Acad. prof. Constantin Dăncuțu

„Problema problemelor” în cadrul istoriei românești a rămas — și va mai rămînea, cred, încă o bucată de vreme, — aceea a originii poporului român, sau, mai exact, a *formării definitive* a acestuia. În ciuda unor afirmații, și demonstrații chiar, cu veleități de soluționare inapelabilă, fie dintr-o parte, fie dintr-alta, cele trei întrebări legate indisolubil de această etnogeneză, anume: *cînd*, *unde* și *cum* a luat naștere poporul și limba romînă, stăruie încă fără un răspuns mulțumitor.

Istoricul problemei e destul de lung și de frămîntat. Nu ne vom ocupa de el nefiindu-ne de nici un folos real acum. Răspunsul, oarecum firesc, dat, începînd cu cei dintîi cronicari ai noștri — cu excepția doar a unor fanteziste basme — pînă la istoricii romîni din vremea noastră, că romînii sînt autohtoni pe teritoriul pe care-l ocupă în vremurile ușor controlabile (părerea contrară constituind și între istorici cazuri izolate), n-a întîrziat să fie contestat integral și, uneori, agresiv, atît de unii istorici, cît și de unii filologi și lingviști străini. Foarte curînd problema a devenit, din una pur științifică, o chestiune politică, autohtonismul romînilor în Ardeal fiind socotit de unii ca cel mai sigur temelie pentru revendicarea și obținerea unor drepturi cetățenești și politice iar imigrarea ulterioară a poporului român în ținuturile de la nordul Dunării și în special în teritoriile înfrîncate fiind considerată de ceilalți ca un argument valabil pentru denigrarea acelor drepturi ce se cereau. Această notă politică — degenerînd tot mai mult într-un naționalism șovin și îngust — a păstrat-o discuția chiar și atunci cînd, de circumstanță, se afișa o obiectivitate științifică. Adevărul e că interesul, deghizat sau mărturisit, politic a persistat în lucrările istoricilor și lingviștilor burghezi aproape fără excepție. Semnificativ pentru aceasta rămîne că pînă în ultimul timp protagoniștii celor două teorii adverse se recrutau din rîndurile învățaților romîni respectiv maghiari (sau sași), abaterile de la această regulă fiind destul de puține și, îndeosebi, în rîndul filologilor și lingviștilor romîni care admiteau o *imigrare* sau *admigrare*. Părerile învățaților „neutri”, din sînul celorlalte națiuni, erau împărțite dar cu precumpănirea susținătorilor autohtonismului, mai ales între istorici.

Azi, din fericire, condițiile discutării unei asemenea probleme sînt radical schimbate pentru ambele tabere de învățați, pe vremuri atît de in-

teresați cu sau fără voia lor, în rezolvarea ei. Substratul politic a devenit fără nici-o valoare, iar concepția materialistă ce stă la baza cercetărilor de științe sociale constituie o solidă garanție pentru o justă cale de ordin documentar, metodologic și de interpretare.

Azi, cel puțin pentru noi istoricii marxiști, problema comportă o amplă și exclusivă importanță științifică. Ea nu e însă lipsită și de însemnătatea națională tocmai pentru istoricii români, chemați în primul rînd, a o dezlega, potrivit adevărului istoric, apelînd, firește, și la colaborarea tovarășească a cercetătorilor străini. E, iarăși, de la sine înțeles că munca istoricilor trebuie să fie împletită cu cercetările unor lingviști specializați în problemele de etnogeneză — deci cu școală istorică — ca și cu ale altor specialiști în discipline conexe, cum sînt arheologia, etnografia, antropologia, istoria dreptului, etc.

Fiind vorba de explicarea unui fenomen istoric și încă a unuiu dintre cele mai complexe, cercetătorul acestei probleme, indiferent de disciplina pe care o cultivă, va trebui să aibă *viziunea istorică* a procesului de etnogeneză a romînilor. Cunoașterea adîncă a realităților vieții materiale și culturale a antichității, cu particularitățile și caracterele dominante ale lumii antice, e indispensabilă. La aceste laturi specifice antichității și plămuirii lumii timpurii medievale e necesar să-și adapteze fiecare disciplină investițiile, eliminînd deficiențele metodologice de care suferă și străduindu-se să înțeleagă acel proces în mediul și împrejurările istorice ale timpului.

Cristalizarea unei comunități de oameni, în mijlocul societății atît de pestrițe din punct de vedere etnic, cum e aceea a regiunilor carpato-danubio-balcanice în mileniul prim al erei noastre, ca popor romîn, e rezultatul, în definitiv, al unei acțiuni polivalente și generale, desfășurate în cuprinsul imperiului sclavagist roman, a *romanizării*. Se impune, prin urmare, studierea pe un plan larg a acestei romanități de pe teritoriul întins din sud-estul Europei; condițiile în care s-a extins, formele în care s-a exercitat și s-a impus această romanizare în diferitele regiuni ale teritoriului carpato-balcanic. Treaba e o sarcină a istoricului, arheologului și lingvistului. Pentru cel din urmă se ridică necesitatea lămuririi diferitelor substraturi lingvistice existente pe acest teritoriu.

Fără a cădea în greșala analogiilor pur formale, nici un cercetător nu poate să se sustragă obligației de a privi și dincolo de limitele teritoriului nostru, lărgindu-și orizontul cu ceea ce se petrece, cu rezultate asemănătoare, în restul lumii antice-romane.

Nimic nu poate fi mai contraindical în cercetarea procesului de formare a poporului romîn și a limbii romîne decît tratarea izolată a fenomenului care e, prin natura istorică a lui, un fenomen interdependent. Ceea ce e valabil pentru istoric, arheolog și lingvist e perfect obligatoriu și pentru celelalte specialități.

O atenție deosebită va trebui să se acorde așa-zisei lumi „barbare”, populațiilor și triburilor în migrații, studiul vieții materiale și culturale a

acestora urmînd să fie făcut fără prejudecățile umanismului clasicizant, dar și fără idealizarea falsificatoare a realităților concrete din epoca modernă. Și aci, concepția marxistă asupra istoriei e menită să dea roadele ei bogale în sezizarea și interpretarea faptelor.

Dezbrăcîndu-se de patima politică în tratarea problemei etnogenezei poporului român, nu urmează ca cercetătorii să renunțe la o cît mai susținută și însuflețită atitudine științifică față de căutarea și găsirea adevărului, indiferent în ce direcție s-ar orienta acesta. Ar fi din acest punct de vedere, total greșit de a considera drept „idealisti” sau „cu resturi burgheze” pe aceia care împărtășesc o altă convingere științifică în această chestiune. Desigur că nici un Philippide, cu teoria lui mai mult sau mai puțin imigraționistă, nu era mai „progresist” decît Xenopol sau chiar Bălcescu care erau convinși de autohtonismul romînilor la nordul Dunării. Nici nu s-ar înțelege cum un Roesler ar putea fi mai puțin „idealist”, decît un Onciul, de pildă. Dacă am judeca pur dogmatic, teoria catastrofelor, a extirpărilor de populații și a înlocuirii dezvoltării interne cu expedientul migrațiilor ar întruni, în general, condițiile unei concepții idealiste.

Deficiența și a unora și a altora — abstracție făcînd de motorul politic ce sta îndărătul teoriilor — ar consta cel mult în sezizarea unilaterală, am spune „simplistă”, a problemei.

Lepădîndu-se de erezia șovinismului și politicianismului, generator de atitudini pseudoștiințifice, cercetătorii nu au făcut însă totul pentru abordarea obiectiv-științifică a chestiunii. Pentru aceasta, e absolut nevoie să se revizuiască din temelii diferitele judecăți (de fapt prejudecăți) și opinii dogmatice care s-au creat mai mult ca rezultate ale unei atitudini preconceptuate, decît ale studiului datelor concrete. E de ajuns să amintim din seria acestora basmul cu stîrpirea radicală a populației dacice în cursul celor două războaie, sau evacuarea totală a populației cu ocazia retragerii lui Aurelian.

Absurde în sine-și, aceste „teorii” pseudo-științifice nu se confirmă de loc și ele nu serveau decît doar de premize necesare unor concluzii pripite, ca „puritatea romană” sau absoluta necesitate de a aduce poporul român, format gata, din sudul Dunării, din Balcani și și aici dintr-un faimos triumghi Niș-Sofia-Skoplje (vezi împotriva acestui leagăn de formare a poporului român și albanez, lucrarea recentă a lui D. Dečev, *Charakteristik der thrak. Sprache*, p. 113).

Am subliniat mai sus importanța factorului romanizării, ca fenomen specific unei perioade istorice date, în condițiile unice ale antichității clasice romane și post romane. Să-mi fie permis să atrag atenția asupra nevoii adîncirii acestui proces și în comparație cu alte provincii (unde acest proces s-a desăvîrșit în răstimpuri mai scurte, ca de pildă, în Panonia, Spania, Gallia de sud și de nord, Moesia etc.), dar și în împrejurările excepționale ale Daciei nord-dunărene.

Un argument „plauzibil” (măcar) s-a făurit din tăcerea izvoarelor

literare — tăcere impresionantă, după F. Lot, — timp de aproape zece veacuri. Argumentul e, firește, caduc pentru cei care cunosc uzanțele istoricilor antici, bizantini și timpurii-medievali. Un Ps. Skymnos pomeneste pe la anul 200 î.e.n. numai *scifi* în vecinătatea orașului Tomi ca pe unii ce formaseră în sec. IV și III pătura dominantă a regiunii. Prima mențiune directă despre o populație valahă în nordul Dunării e, pe cât se pare, din sec. XII, dar ea nu e chiar așa de departe de sfârșitul secolului X când sint pomeniți vlahii din Balcani, pomenire „întîmplătoare” ca și aceea, primă, despre albanezii balcanici, datînd din 1079 e.n.

Mai complicate sint, fără îndoială, situațiile derivînd din toponimie și descoperirile arheologice. Mai mult decît în oricare domeniu, poate, aici se impune înlăturarea deficiențelor de cercetare, de metodă și de interpretare care au caracterizat investigațiile de pînă acum. În materie de arheologie aceste lipsuri au toată șansa să fie corectate, eliminîndu-se acea inexplicabilă ruptură între cerințele postulate de studiul istoriei și informația arheologică. E de nădăjduit ca și studierea amănunțită și atentă a toponimiei să ajungă la rezultatul îndepărtării discordanței totale ce pare să existe între aceleași postulate istorice și datele toponimice, după care Dacia ar fi rămas un „vacuum” lipsit complet de populație la retragerea stăpînirii romane. Istoriceste acest lucru fiind cu desăvîrșire imposibil, rămîne de văzut, prin o analiză a *condițiilor de viață economico-socială* schimbate, măsura în care se reflectă o slăbire mai departe a populației autohtone în documentarea toponomastică și explicația rațională a toponimiei străine. Colaborarea lingviștilor cu istoricii stărilor sociale din epoca migrațiilor europene și a etnografilor e de dorit.

Ceea ce aș dori să relev, însă, în legătură cu etnogeneza romînilor sint modul greșit cum e privită această problemă și căile improprii de a încerca dezlegarea ei.

Formulîndu-se în cursul îndelungatei polemici cele două teze antagoniste 1, permanența și continuitatea etnică, culturală și lingvistică neîntreruptă și 2, dispariția completă a elementului băștinăș și imigrația tirzie (din sec. VIII pînă în sec. XIII) a „poporului romîn” din sudul Dunării (cu teza intermediară, de compromis, a unei admigrări continue — mai maleabile și mai aproape de adevăr pe cât se pare), s-a pus accentul exclusiv pe latura *provenienței* „poporului romîn” dintr-o regiune îngrădită sau alta. Limitîndu-se la acest aspect îngust al problemei, ea nu putea fi rezolvată, ci cel mult deplasată în spațiu: pentru teza nr. 1, poporul romîn e format dintru început exclusiv în Dacia Traiană, iar pentru teza nr. 2 această formare e desăvîrșită, la un moment dat, în sudul Dunării, indiferent unde, după combinațiile mai mult sau mai puțin originale ale autorului teoriei. Chiar și pentru teza intermediară, de compromis, situația nu e diferită, în fond, de cele dintîi două, căci și pentru adepții acestei teorii de mijloc, admigrațiile se fac de către niște contingente ale „poporului ro-

într-o din sud la o frîntură de „popor român“ din nordul Dunării. În această concepție, pentru toți aderenții diferitelor teze, poporul român e închipuit ca un bloc gata format în o perioadă de timp dată (și cam aceeași în toate cazurile) — destul de veche după cît se pare — cu deosebirea esențială, pentru o teză sau alta, a locului (sau locurilor).

Fenomenul complex, multiform și grandios al formării unui popor ca cel român a fost redus, astfel, prin cele 2 sau 3 teze, la niște formule schematice, simpliste: 1, autohtonism exclusiv, 2, imigrație masivă în una sau două reprize, și 3, admigrări succesive de „popor român“ la alt „popor român“.

S-au neglijat cu totul, și de majoritatea cercetătorilor sigur, aspectele celelalte, esențiale, ale problemei, care trebuiau să premerge aspectului teritorial limitat, și anume: *epoca și elementele constitutive ale formațiunii etnice romine*.

Cercetarea formării poporului și limbii romine va trebui să plece de la realitățile concrete din sud-estul Europei, parte integrantă din imperiul roman cu granițele lui *politice și culturale* din diferitele perioade de timp. Acestea sînt: existența pe acest teritoriu întins dintre Carpații nordici și Marea Egee și Adriatică a unui fond de populații eterogene și ca limbă și ca cultură materială și spirituală; exercitarea asupra acestor elemente etnice a unei acțiuni de romanizare de durată și intensitate diferită; revărsarea peste acest teritoriu, în epoci și moduri diferite a unor populații și triburi „migratoare“; așezarea slavilor în aceste regiuni și conviețuirea lor continuă cu populațiile locale. Nu va fi lăsată la o parte nici pătrunderea elementului maghiar.

În locul tezelor limitate, discutate în contradictoriu pînă acum, cercetarea trebuie să cuprindă toate elementele și aspectele ce constituie ansamblul etnogenetic.

În primul rînd, mi se pare mie, va fi necesar să se examineze de pe poziții materialiste întreaga problemă a romanității orientale (carpato-balcanice), stabilind variatele centre de romanitate și specificul lor aparte. Datorită timpurilor și condițiilor diferite în care s-a exercitat această romanizare pe fonduri etnico-sociale deosebite, diversitățile regionale-teritoriale ale acelei romanități îmi apar mult mai accentuate decît ar reieși la prima vedere. Mină în mină urmează să meargă acest studiu cu limpezirea substratelor lingvistice locale.

Strîns legată de problema romanității orientale e și întrebarea care nu se poate înlătura, dacă și în ce măsură putem vorbi de mai multe cristalizări incipiente de popoare romanice în vastul teritoriu al romanismului oriental. Sînt grupurile de „romîni“ din Balcani părți din același popor român și este limba lor un dialect al limbii romine unitare, sau avem de-a face cu limbi și popoare diferite romanice?

Un punct al investigațiilor îl alcătuiește, desigur, studiul traiului populațiilor romanofone în Dacia, în Panonia și în Balcani, în condițiile

concrete istorice ale diferitelor regiuni, ca și studiul organizării lor social-politice. S-a relevat de mai mulți caracterul de instabilitate a populațiilor păstorești și a populațiilor în general din primele 10-12 veacuri ale erei noastre, tocmai pe acest teritoriu al romanității orientale, sugerându-se analogia cu reto-romanii.

Pornind de la această caracteristică social-economică de instabilitate a populațiilor locale — care își are rădăcini adânci în trecutul roman și preroman — s-ar putea aștepta lămurirea lipsei urmelor romanice în toponimia ținuturilor carpato-balcanice ca și păstrarea unei relative unități lingvistice și a laxe dependente a acestor localnici cutureători de popoarele dominante.

Urmărirea îndeaproape a datelor istorice, lingvistice, etnografice, juridice și de altă natură ar constitui, credem, un temei suficient pentru a încerca lămurirea raporturilor romanității din nordul Dunării cu grupurile romanice din Balcani și, eventual, din Panonia.

Rolul jucat de limba latină (romanică) în viața materială, economică, socială și spirituală a ținutului carpato-balcanic (răspîndirea creștinismului!), aportul real al populațiilor migratoare în promovarea culturii materiale și a organizării sociale din acele timpuri și locuri; uriașa contribuție slavă la formarea comunității de popor român, și altele ca acestea sînt chestiuni capitale ce se impun, în prealabil, de a fi rezolvate pentru a încerca un răspuns la întrebarea cea mare: cînd și în ce împrejurări, din ce elemente ale romanității orientale s-a putut închea poporul român? Cînd putem vorbi de un *popor român* și nu de grupări de populații romanice în curs de formare în popor?

Numai dezlegînd aceste elemente de bază ale problemei se va putea răspunde și la ultima dintre întrebări: unde s-a format poporul român?

În ce ne privește, noi înclinăm să credem că de un *popor român* nu se poate vorbi înainte de încheierea primelor formațiuni feudale începătoare pe teritoriul din nordul Dunării. Pomenirea atît de tirzie a vlahilor nouă nu ni se pare cu totul „întîmplătoare“. Ea trebuie să aibă o cauză obiectivă: apariția destul de tirzie a vlahilor înșiși ca popor deosebit în mijlocul romanității orientale. Aceeași soluție ni se pare mai indicată și pentru formarea limbii romîne, a daco-romînei.

Un nou tezaur monetar și o nouă așezare străveche pe teritoriul regiunii Hunedoara

De OCTAVIAN FLOCA

În hotarul satului *Inuri*, comuna *Vințul de jos*, raionul *Alba*, în furca formată de *valea Vinții* cu pârăul *Rotunzii* se află dealul „*Piatra cu stînjenu*“, o înălțime izolată cu vederi la mare distanță de jur-împrejur, mai ales spre valea Mureșului — peste orașul *Sebeș*, la zeci de kilometri depărtare (*fig. 1*).

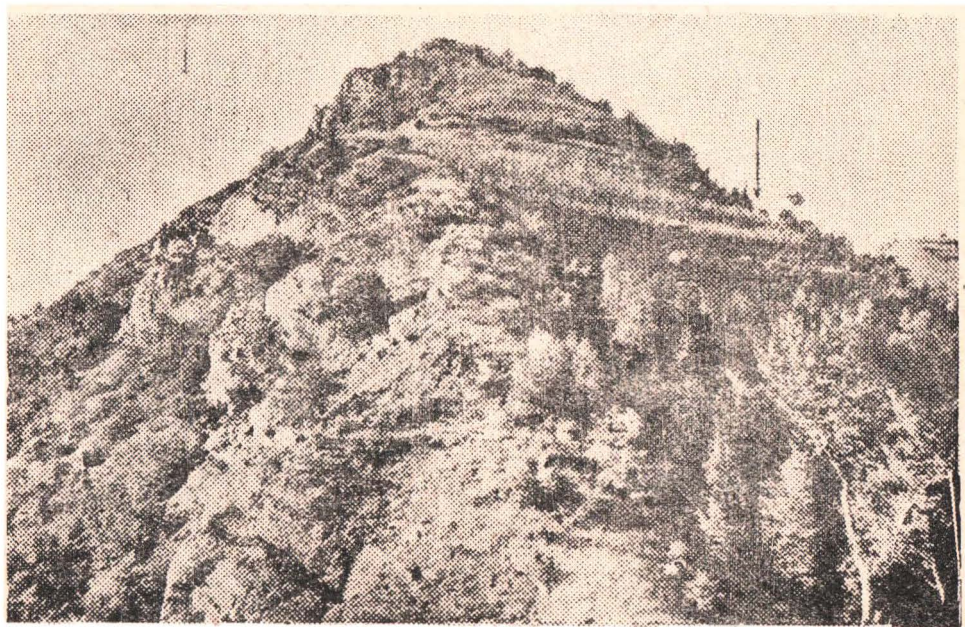

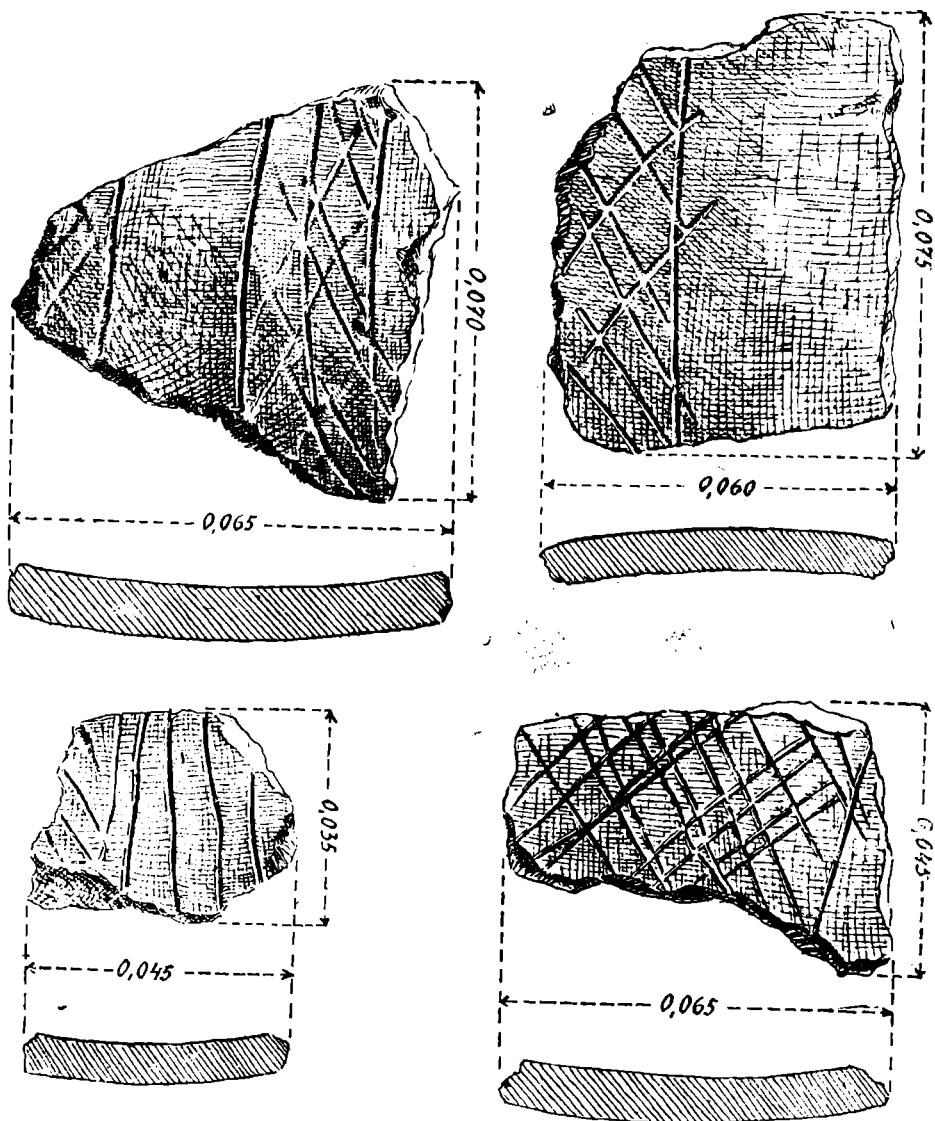
Fig. 1

Înălțimea Piatra cu Stînjenu.
(*Săgeata arată locul găsirii tezaurului*)

În partea de sus înălțimea „*Piatra cu stînjenu*“ prezintă un redus platou de formă mai mult triunghiulară. Acest platou stîncos, foarte expus agenților naturali, abia mai păstrează la suprafață un strat subțire de sol

de pășune. Se pare că timpul a măturat orice urmă de locuire străveche ce

Fig. 2

Fragmente ceramice (ep. bronz)

a existat cîndva pe această înălțime, fapt constatat prin resturile ceramice care se găsesc sporadic, mai jos de culme, pe coastele dealului.

Pentru verificarea mai precisă a micului platou de pe vârful dealului

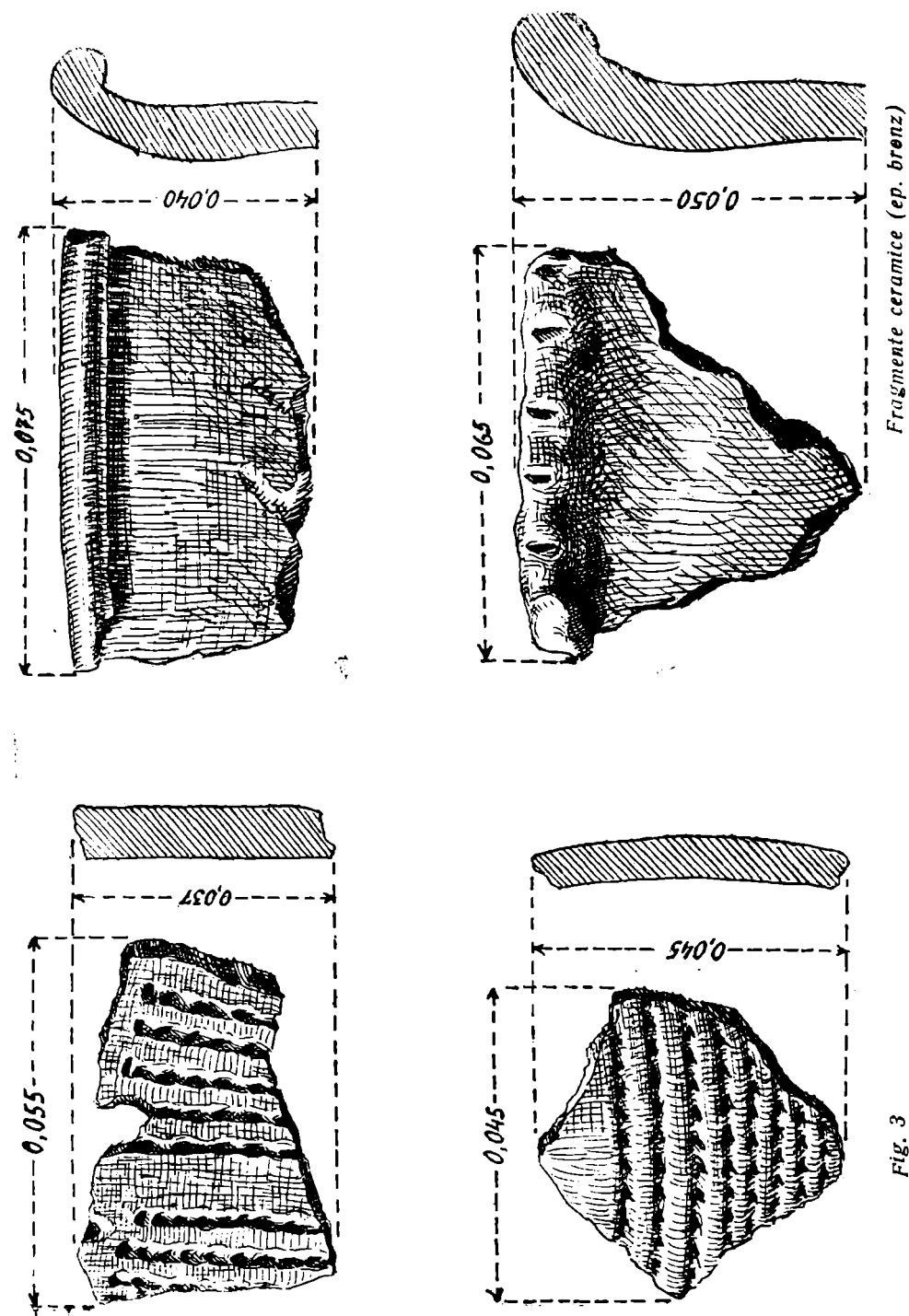
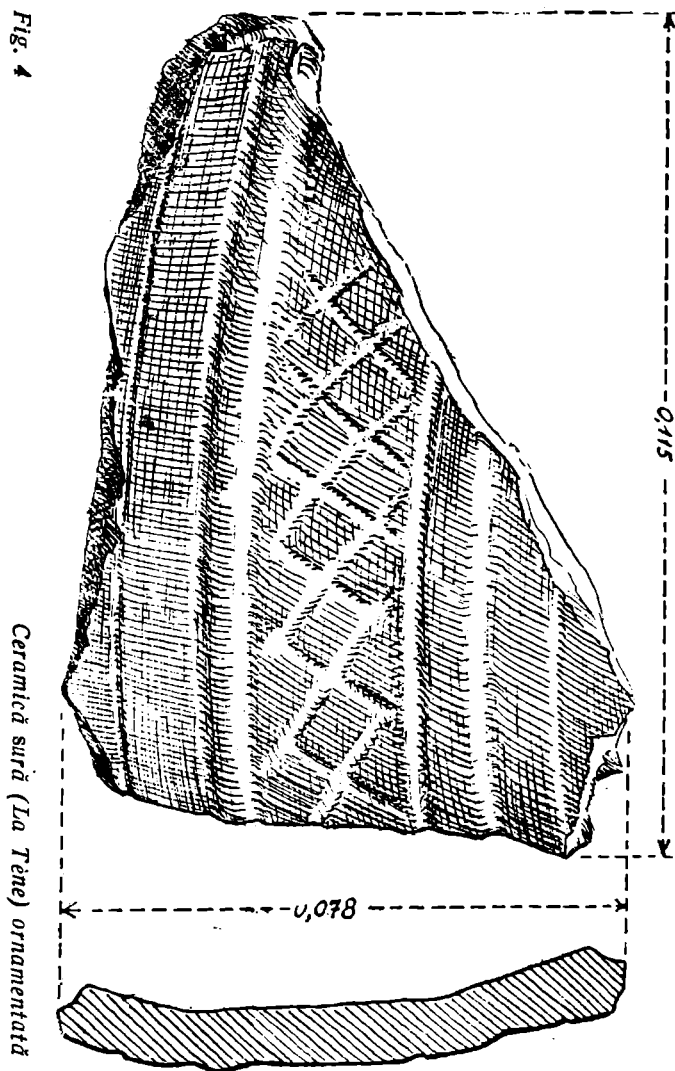

Fig. 3

— cu toate că indiciile de suprafață ale terenului sînt puțin promițătoare pentru obținerea unui rezultat pozitiv — s-ar putea încerca, totuși, dezvelirea lui în speranța scoaterii la suprafață a unor vestigii arheologice.

În partea de sud și de sud-est a dealului, unde terenul este mai puțin inclinat (un fel de terasă), folosit azi ca loc arabil, se află însă răspîndite peste tot fragmente ceramice și chirpic, dovada existenței în acest loc a unei așezări omenești.

Se înțelege de la sine că numai din cercetările de suprafață, oricât de numeroase urme materiale am afla, nu ne putem face o idee clară asupra acestei așezări; asupra stratigrafiei, a culturilor ce s-au perindat aci, etc. Intenția noastră nici nu este, de altfel, cu acest prilej, alta decât aceea de a semnală așezarea de pe dealul „Piatra cu stînjenu“, nesezisată pînă în prezent.

În urma celor constatate pe teren, considerăm că mica terasă de pe culmea dealului, foarte redusă, improprie unei locuiri propriu-zise, dar cu vederi la mare distanță, a fost folosită ca punct de observație și supraveghere de către colectivitatea omenească care își avea așezarea pe terasele mai de jos ale dealului.

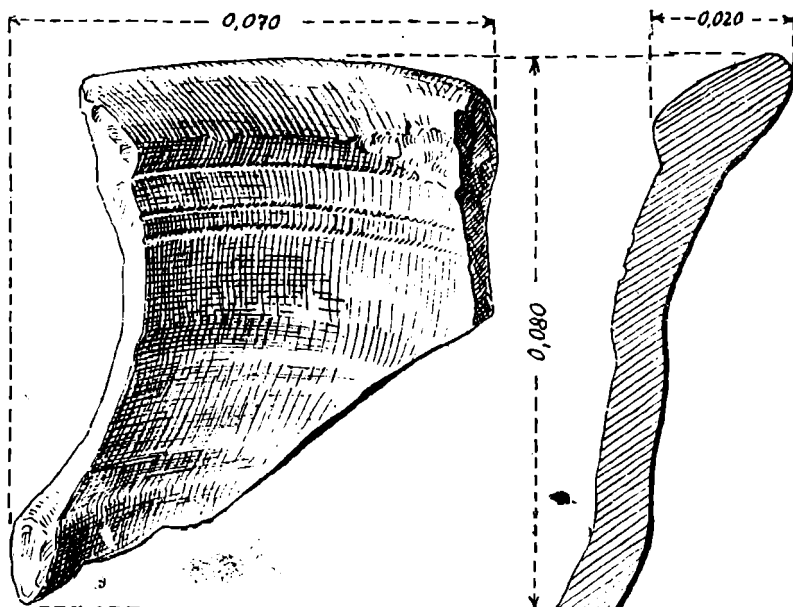

Fig. 5

Ceramică La Tène

Ceramica colectată la suprafața terenului este destul de variată atât ca formă, culoare, pastă, finețe și ornamentație cît și în ce privește culturile cărora aparține.

Numeroase fragmente ceramice — cele mai vechi ca dată — aparțin începutului epocii metalelor, culturii „Coțofeni“ atât de des întîlnită în așezările preistorice ale regiunii Hunedoara (fig. 2 și 3).

Nu lipsesc între cioburile adunate din acest loc nici cele specifice epocii tîrzii a bronzului.

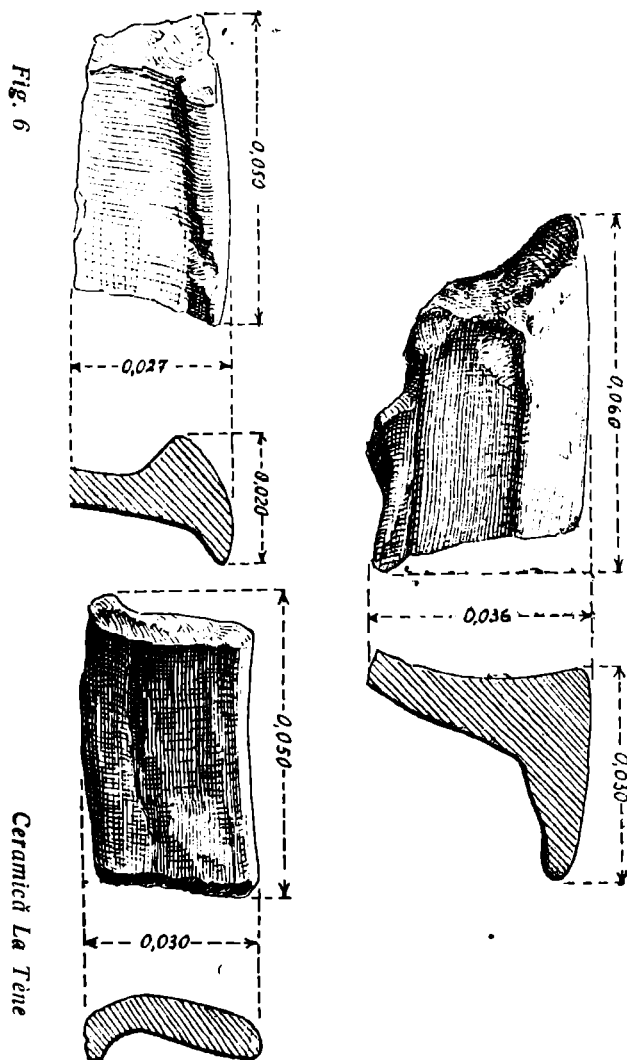
Pe lîngă acestea un loc important îl ocupă în materialul ceramic din așezarea de pe terasele dealului „Piatra cu stînjenu“ ceramica din ultima

perioadă a fierului (Latène), lucrată cu mina sau la roată, de culoare sură sau roșie (fig. 4, 5 și 6).

Se pare că epoca a doua a fierului este faza ultimă de locuire a acestei așezări.

În partea de răsărit a dealului, pe proprietatea lui Ioan Marian, a

fost dat la iveală, cu prilejul unor lucrări agricole, și un tezaur de monede

republicane romane. Menționăm că cel mai mult material ceramic se află pe terasa piezișă de pe versantul de est și de sud al înălțimii, unde au fost descoperite și monedele (fig. 1).

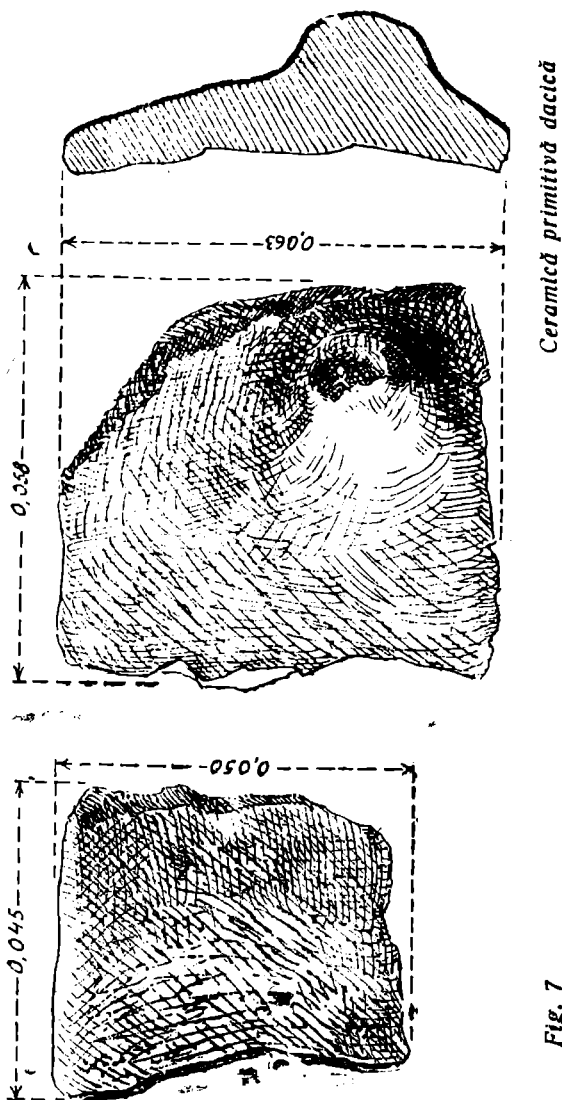

Fig. 7

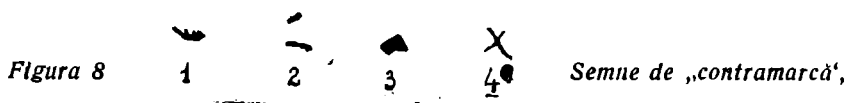
Ca în toate cazurile, și de data aceasta, descoperitorul monedelor nu a dat atențiunea cuvenită descoperirii sale întâmplătoare. Cîteva piese au fost luate de anumiți săteni iar vasul în care se aflau monedele, deși a fost

observat și spart cu ocazia muncii agricole, nu a fost ridicat de pe locul descoperirii.

Făcînd însă o anchetă amănunțită pe teren, descoperitorul ne-a indicat două fragmente din vasul în care se aflau ascunse monedele (*fig. 7*). E un vas de culoare brună închisă, din pastă dură, în care se află presărate mici pietricele. Unul din fragmente are ca ornament, mai jos de gură, un butonaș. Vasul este lucrat cu mîna. Reconstituit pe baza fragmentelor în posesia cărora am intrat, obținem un mic borcănaș cu pereții drepecți. E un soi de ceramică primitivă de factură dacică ce se întîlnește în așezările daco-getice alături de ceramica fină sură sau roșie, lucrată la roată.

Din declarațiile descoperitorului rezultă că tezaurul cuprindea 36 de denari republicani romani la care se mai adaugă unul aflat de noi cu prilejul cercetării săpăturii care l-a dat la iveală.

Numărul total al monedelor achiziționate este de 37 de bucăți. ¹⁾

Descrierea cronologică a monedelor

1, *Marcus Iunius*

Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta; în față, X; înapoi, un simbol, cap de măgar.

Rv. M IVN[II] ROM[A] (*Marcus Iunius. Roma*). Dioscurii călări galopînd spre dreapta.

Denar, Babelon, II, p. 104, n. 8.

Greut. 3,90 g. Diam. 18 mm. Data 172-151.

2, *Caius Terentius Lucanus*

Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta; în fața capului, Victoria, ținînd o coroană, și semnul X.

Rv. C. TER. LVC. [R]OMA (*Caius Terentius Lucanus. Roma*). Dioscurii călări galopînd spre dreapta.

Denar, Babelon, II, p. 483, n. 10.

Greut. 3,60 g. Diam. 18x19 mm. Data 172-151.

3, *M. Baebius, Q. f. Tampilus*

Av. TAMPIL. (*Tampilus*). Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre stînga.

¹⁾ Din acestea, 31 piese au intrat în colecțiunile Muzeului Regional Hunedoara Deva, 4 în muzeul din Alba-Iulia iar 2 în muzeul Institutului de Istorie al Academiei R.P.R. Cluj.

- Rv. [M]. BAEBI [Q. F]. ROMA (*Marcus Baebius, Quinti filius. Roma*). Apollo în quadriga galopează spre dreapta ; ține într-o mână o ramură de palmier iar în cealaltă arcuș și săgețile.
Denar, Babelon, I, p. 254, n. 12.
Greut. 3,80 g. Diam. 18 mm. Data 150-125.
- 4, Q. *Minucius Rufus*.
Av. RVF. (*Rufus*). Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; în față, X.
Rv. Q. MINV. ROMA. (*Quintus Minucius. Roma*). Dioscurii pe cai galopînd spre dreapta.
Denar, Babelon, II, p. 227, n. 1.
Greut. 3,80 g. Diam. 18x19 mm. Data 150-125.
- 5, *Idem*
Av. Ca mai sus.
Rv. Ca mai sus.
Greut. 3,73 g. Diam. 18 mm. Data 150-125.
- 6, M. *Papirius Carbo*
Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta, înăpoia capului, X.
Rv. CARB. ROMA (*Carbo. Roma*). Iuppiter cu sceptrul și fulger în quadriga spre dreapta.
Denar, Babelon, II, p. 289, n. 7.
Greut. 3,80 g. Diam. 19x21 mm. Data 150-125.
- 7, *Caius Plutius*
Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; înăpoia capului, X.
Rv. C. PLVTI. ROMA (*Caius Plutius. Roma*). Dioscurii călări galopează spre dreapta.
Pe avers, contramarcă (*fig. 8/1*).
Denar, Babelon, II, p. 329, n. 1.
Greut. 3,85 g. Diam. 18x19 mm. Data 150-125.
- 8, C. *Porcius Cato*
Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; înăpoia capului, X.
Rv. C. CATO. ROMA (*Caius Cato. Roma*). Victoria în biga galopează spre dreapta.
Denar, Babelon, II, p. 368, n. 1.
Greut. 3,85 g. Diam 18x19 mm. Data 150-125.

9, *Idem*

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus.

Pe avers, contramarcă (fig. 8/2).

Greut. 3,90 g. Diam. 18x19 mm. Data 150-125.

10, *C. Aburius Geminus*Av. GEM. (*Geminus*). Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; în față, X (tăiat).Rv. C. ABVRI. ROMA (*Caius Aburius. Roma*). Mars, purtând un trofeu, o lance și un scut, în quadriga spre dreapta. Denar, Babelon, I. p. 94, n. 1.

Greut. 3,80 g. Diam. 19x20 mm. Data 124-103.

11, *Marcus Marcius, Marii filius.*

Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; înapoia capului, modius ; în față, X (tăiat).

Rv. M. MARC. ROMA (*Marcus Marcius. Roma*). Victoria într-o biga în galop spre dreapta ; sub cai, două spice de grâu în picioare.

Denar, Babelon, II, p. 185, n. 8.

Greut. 3,85 g. Diam. 18 mm. Data 124-103.

12, *Idem*

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus.

Greut. 3,72 g. Diam. 19x20 mm. Data 124-103.

13, *Q. Fabius Labeo*

Av. LABEO. ROMA. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; în față, X.

Rv. Q. FABI. (*Quintus Fabius*). Iuppiter în picioare, cu sceptru și fulger, în quadriga în galop spre dreapta ; sub picioarele cailor, un cioc de corabie.

Denar, Babelon, I, p. 480, n. 1.

Greut. 3,85 g. Diam. 18 mm. Data 102-100.

14, *Marcus Tullius*

Av. ROMA. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta.

Rv. M. TVLLI. (*Marcus Tullius*). Victoria cu o ramură de palmier într-o quadriga în galop spre dreapta ; sus, o coroană ; sub cai, X.

Denar, Babelon, II, p. 503, n. 1.

Greut. 3,85 g. Diam. 18x20 mm. Data 102-100.

Planșa II.

15, *Lucius Cosconius*Av. [L] COSCO M. F. (*Lucius Cosconius, Marci filius*).

Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; înăpoia capului, X.

Rv. L. LIC. CN. [DOM]. (*Lucio Licinio, Cnaeo Domitio*).

Butuitus în biga galopează spre dreapta, ține în stînga scutul și carnyx, iar în dreapta lancia.

Denar dantelat, Babelon, I, p. 436, n. 1.

Greut. 3,80 g. Diam. 19x20 mm. Data 92.

16, *Cn. Cornelius Blasio*Av. CN. BLASIO. CN. F. (*Cnaeus Blasio, Cnaei filius*).

Capul lui Scipio Africanus cu cască spre dreapta ; înăpoia capului, caduceus.

Rv. ROMA Iuppiter între Iuno și Pallas Athena ; în cîmp, marcă monetară, un punct.

Denar, Babelon, I, p. 396, n. 19.

Greut. 3,85 g. Diam. 18x19 mm. Data 91.

17, *Appius Claudius Pulcher**Titus Mallius*

Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; înăpoia capului, simbol (un obiect în formă de cerc înscris într-un triunghi).

Rv. AP. CL. T. MAL. Q. VR. (*Appius Claudius, Titus Mallius, quaestores urbani*). Victoria într-o triga în galop spre dreapta.

Denar, Babelon, I, p. 347, n. 2 ; II, p. 169, n. 1.

Greut. 3,80 g. Diam. 17x19 mm. Data 91.

18, *Titus Mallius**Appius Claudius Pulcher*

Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; înăpoia capului, simbol (un obiect în formă de cerc înscris într-un triunghi).

Rv. T. MAL. AP. CL. Q. [VR]. (*Titus Mallius, Appius Claudius, quaestores urbani*). Victoria în triga spre dreapta.

Denar, Babelon, II, p. 169, n. 2 ; I, p. 347, n.3.

Greut. 3,80 g. Diam. 18 mm. Data 91.

19, *Manius Fonteius*

Av. Capul acolat al Dioscurilor spre dreapta ; deasupra capetelor cite-o stea ; în față X (tăiat).

Rv. M. FONTEI (*Manius Fonteius*). Corabie cu lopeți și cârmaci ; în câmp, marcă monetară, D.

Denar, Babelon, I, p. 503, n. 7.

Greut. 3,80 g. Diam. 18 mm. Data 91.

20, L. *Appuleius Saturninus*

Av. Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre stînga.

Rv. L. SATVRN. (*Lucius Saturninus*). Zeul Saturnus într-o quadriga în galop spre dreapta.

Pe revers, contramarcă (*fig. 8/3*).

Denar, Babelon, I, p. 208, n. 1.

Greut. 3,45 g. Diam. 18 mm. Data 90.

21, C. *Fabius Buteo*

Av. EX. A. PV. (*Ex. argento publico*). Capul zeiței Cybele, cu vâl și turn, spre dreapta.

Rv. C. FABI. C. F. (*Caius Fabius, Caii filius*). Victoria într-o biga în galop spre dreapta ; în față, pasărea numită buteo ; sub biga, litera P.

Denar, Babelon, I, p. 486, n. 14.

Greut. 3,90 g. Diam. 19 mm. Data 90.

22, *Lucius Memmius*

Av. Cap bărbătesc, cu coroană de stejar, spre dreapta ; în față, X. (tăiat).

Rv. L. MEMMI. (*Lucius Memmius*). Dioscurii, văzuți din față, descălecați ; poartă lănci și țin caii de friu.

Denar, Babelon, II, p. 213, n. 1.

Greut. 3,80 g. Diam. 19 mm. Data 90.

23, P. *Porcius Laeca*

Av. P. LAECA. ROMA (*Publius Laeca. Roma*). Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta ; în față, X.

Rv. PROVOC [O]. Soldat roman în cuirasă și cu lance spre stînga ; ridică mîna asupra unei persoane îmbrăcată în toga. În spatele soldatului, un lictor cu fascii.

Denar, Babelon, II, p. 370, n. 4.

Greut. 3,80 g. Diam. 18 mm. Data 90.

24, L. *Caecilius Metellus*

A. *Postumius Albinus*

C. *Publius Malleolus*

Av. L. METEL. A. ALB. S. F. (*Lucius Metellus ; Aulus Albinus, Spurius filius*). Capul lui Apollo spre dreapta,

Planșa III.

Rv. C. MALL. ROMA (*Caius Malleolus. Roma*). Zeița Roma, șezînd pe o grămadă de scuturi, încununată de o Victoria. Denar, Babelon, I, p. 277, n. 45; II, p. 378, n. 2; II, p. 331, n. 2.

Greut. 3,90 g. Diam 19x20 mm. Data 89.

25, *Aceiași magistrați*

Av. Ca mai sus, dar jos, X (tăiat).

Rv. Ca mai sus.

Denar, Babelon, I, p. 277, n. 46.

Greut. 3,88 g. Diam. 19 mm. Data 89.

26, *P. Servilius Rullus*

Av. RVLLI. Bustul zeiței Pallas Athena, cu egida pe piept, spre stînga.

Rv. P. SERVILI. M. F (*Publii Servilii, Marci filii*). Victoria ținînd o ramură de palmier într-o quadriga în galop spre dreapta; sub biga, P (Publice).

Denar, Babelon, II, p. 450, n. 14.

Greut. 3,90 g. Diam. 18x20 mm. Data 89.

27, *L. Calpurnius Piso Frugi*

Av. Capul lui Apollo cu lauri spre dreapta; înapoia capului, D; în față D.

Rv. L. PISO. FRVGI (*Lucius Piso Frugi*). Călăreț în galop spre dreapta ținînd o ramură de palmier; în cîmp, jos IXXIII.

Denar, Babelon, I, p. 292, n. 11.

Greut. 3,80 g. Diam. 19 mm. Data 88.

28, *Lucius Titurius Sabinus*

Av. SABIN (*Sabinus*). Capul descoperit al regelui Sabinus Tatius spre dreapta.

Rv. L. TITVRI (*Lucius Titurius*). Tarpeia cu părul despletit, ridicînd mîinile sus, îngropată pînă la mijloc într-un morman de scuturi, între doi războinici; sus, o stea în semilună.

Denar, Babelon, II, p. 498, n. 4.

Greut. 3,85 g. Diam. 18x19 mm. Data 87.

29, *Cn. Cornelius Lentullus Marcellinus*

Av. Bustul lui Mars cu cască și lance spre dreapta.

Rv. [CN. L.]ENTUL. (*Cnaeus Lentullus*). Zeița Victoria, ținînd o cunună, într-o biga în galop spre dreapta.

Denar, Babelon, I, p. 415, n. 50.

Greut. 4,00 g. Diam. 18x20 mm. Data 86.

30, *Gargilius, Ogulnius, Vergilius*

Av. Capul lui Apollo cu cunună de stejar spre dreapta; jos fulgerul.

Rv. [GAR. OGUL. VER]. (*Gargilius, Ogulnius, Vergilius*). Iuppiter cu fulger în quadriga spre dreapta.

Pe avers, contramarcă (*fig. 8/4*).

Denar, Babelon, I, p. 532, n. 1.

Greut. 3,95 g. Diam. 17x19 mm. Data 84.

31, *A. Postumius Albinus*

Av. HISPAN. (*Hispania*). Cap de femeie, părul despletit, cu vâl, în atitudine de tristețe, spre dreapta.

Rv. [A] POST. A. F. S. N. ALBIN. (*Aulus Postumius, Auli filius, Spurii nepos, Albinus*). Persoană în toga spre stînga, întinzînd mîna dreaptă asupra unui stîndard cu aquila; la spatele acestei persoane, o fascie consulară cu secure.

Denar dantelat, Babelon, II, p. 381, n. 8.

Greut. 3,87 g. Diam. 19x20 mm. Data 82.

32, *C. Annius Luscus*

L. Fabius Hispaniensis

Av. C. ANNI. T. F. T. N. PROCOS. EX. S. C. (*Caius Annius, Titi filius, Titi nepos, proconsul, ex senatus consulto*). Anna Perenna, bustul cu diademă spre dreapta; jos, sub bust, litera M.

Rv. L. FABI L. F. HISP. (*Lucius Fabius, Lucii filius, Hispaniensis*). În cîmp, Q (quaestor). Victoria, ținînd o ramură de palmier, într-o quadriga în galop spre dreapta.

Denar, Babelon, I, p. 140, n. 2; I, p. 488, n. 17.

Greut. 3,85 g. Diam. 19 mm. Data 82-80.

33, *Ti. Claudius Nero*

Av. Bustul zeiței Diana, cu arc și tolba cu săgeți, spre dreapta; în față, S. C. (*Senatus consulto*).

Rv. TI. CLAUD. TI. F. [AP. N]). (*Tiberius Claudius Tiberii filius, Appi nepos*). Victoria ținînd o ramură de palmier și o cunună într-o biga în galop spre dreapta; sub biga, A. XXX.

Denar dantelat, Babelon, I, p. 349, n. 6.

Greut. 4,00 g. Diam. 18x19 mm. Data 80.

Planșa IV.

Planșa V.

34, *Q. Caecilius Metellus Pius*

Av. Capul zeiței Pietas cu diademă spre dreapta ; în față, un cocostîrc.

Rv. IMPER. (*Imperator*). Lituus și praefericulum ; totul într-o cunună de lauri.

Denar, Babelon, I, p. 275, n. 44.

Greut. 3,90 g., Diam. 19x20 mm. Data 79-77.

35, *Idem*

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus.

Greut. 3,95 g. Diam. 19x21 mm. Data 79-77.

36, *Lucius Rutilius Flaccus*

Av. FLAC. (*Flaccus*). Capul zeiței Roma cu casca înaripată spre dreapta.

Rv. L. RUTILI. (*Lucius Rutilius*). Victoria ținînd o cunună într-o biga în galop spre dreapta .

Denar, Babelon, II, p. 413, n. 1.

Greut. 4,00 g. Diam. 18x19 mm. Data 77.

37, *Publius Satrienus*

Av. Capul lui Mars cu cască spre dreapta ; înapoi, cifra IXXXXV.

Rv. [P. SATRIENVS]. ROMA (*Publius Satrienus. Roma*).

Lupoaica mergînd spre stînga.

Denar, Babelon, II, p. 420, n. 1.

Greut. 3,70 g. Diam. 18x19 mm. Data 77.

Toate monedele tezaurului de la Inuri au o stare bună de conservare, ceea ce facilitează determinarea lor exactă. Nici unele din ele nu prezintă particularități deosebite de fabricație, vreun exemplar inedit, vreun nume de magistrat nou, etc., care să permită completări sau rectificări la cele cunoscute de tratatele de bază privitoare la monedele republicane romane, E. Babelon, ¹⁾ sau H. A. Grueber. ²⁾

Nu se află în tezaur nici contrafaceri locale ale denarilor republicani oficiali, cum se întîmplă uneori în descoperirile cu monede republicane romane.

Ordinea alfabetică a familiilor de magistrați monetari care au emis aceste monede este următoarea :

¹⁾ E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la republique romaine*, Paris, 1885.

²⁾ H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, London, 1910.

Familia	Nr. pieselor	Familia	Nr. pieselor
1, Aburia	1	18, Rutilia	1
2, Apuleia	1	19, Satriena	1
3, Baebia	1	20, Servilia	1
4, Caecilia	2	21, Terentia	1
5, Calpurnia	1	22, Tituria	1
6, Cornelia	2	23, Tullia	1
7, Cosconia	1	24. Annia }	1
8, Fabia	2	Fabia }	
9, Fonteia	1	25. Claudia }	3
10, Iunia	1	Mallia }	
11, Marcia	2	Caecilia }	2
12, Memmia	1	26. Postumia }	
13, Minucia	2	Publicia }	
14, Papiria	1	Gargilia }	1
15, Plutia	1	27. Ogulnia }	
16, Postumia	1	Vergilia }	
17, Porcia	3		

Primele monede din tezaur sînt din anii 172-151 î.e.n., cu numele magistratului monetar *Marcus Iunius* iar ultimele două, datate, ambele, în anul 77 î.e.n., cu numele magistratului *Lucius Rutilius Flaccus* și *Publius Satrienus*.

Repartizarea cronologică a monedelor după epocile principale de emi-
tere este următoarea :

Epoca de emi- tere	Numărul pieselor
172-151 î.e.n.	2
150-125 „	7
124-103 „	3
102-92 „	3
91-89 „	11
88-86 „	3
85-82 „	3
81-77 „	5
Total	37 piese

Frecvența monedelor pe întreaga perioadă, 172-77 î.e.n., este cam aceeași ; o ușoară sporire e de observat în emisiunile anilor 91-89, dar nu de așa natură ca să putem lega numai de cît această dată de epoca principală de acumulare a tezaurului.

În ce privește valoarea ponderală a celor 37 de monede din tezaurul de la Inuri, se menține, cu mici diferențe, în jurul greutateii normale de 3,9 gr. a denarului republican roman.

Astfel :

— 5	piese	au greutatea între	4,00-3,91	gr.
— 16	„	„	3,90-3,81	„
— 13	„	„	3,80-3,71	„
— 1	piesă	are greutatea de	3,70	„
— 1	„	„	3,60	„
— 1	„	„	3,45	„

Cea mai scăzută greutate, sub cea normală, e de 3,45 gr., iar cea mai ridicată, care depășește greutatea normală, e de 4,00 gr. Diferențele sînt obișnuite și naturale în același timp. Nu se poate stabili o corelație între epoca emiterii și valoarea ponderală a monedelor republicane romane, deoarece deosebirile în greutate sînt întîmplătoare și caracterizează întreaga perioadă a baterii acestor monede. Diferențele rezultă, după cum s-a arătat și cu alt prilej, din motive tehnice de batere și din cîntărirea în plus sau în minus (la exemplarele sub greutatea normală mai adăugîndu-se uzajul pieselor prin circulație) și nu din motive economice sau politice.

Monedele din acest tezaur se mențin foarte strîns grupate, în ce privește greutatea, în jurul celei normale, spre deosebire de unele exemplare din alte tezaure care se îndepărtează cu mult mai mult, în plus sau în minus, față de normal. Astfel, de pildă, în tezaurul de la Ișalnița-Dolj,¹⁾ greutatea unora din monede coboară pînă la 2,31 gr., în timp ce altele urcă la 4,36 gr. La fel, în descoperirea de la Șeica Mică²⁾ gama valorilor ponderale se întinde între 4,00 gr. și 3,10 gr. Considerăm însă că aceste diferențe, de la monedă la monedă, și de la tezaur la tezaur, sînt întîmplătoare, se datorează cauzelor relatate mai sus și abia, mai tîrziu, sub imperiu, intervin schimbări în greutate sau în calitatea metalului, cauzate de anumite împrejurări economice.

Dintre cele 37 de monede descrise, 4 exemplare au pe ele contramărci (fig. 8).

Obiceiu de a contramarcă monedele republicane romane începe pe la anul 85 î. e. n.³⁾ Împrejurarea că numai puține exemplare din monedele de la Inuri au contramărci, arată că ele au circulat într-un timp cînd obiceiul contramărcării abia începuse a fi practicat. Faptul aruncă lumină și

¹⁾ B. Mitrea, *Monete din timpul republicii romane descoperite la Ișalnița (Dolj) în Materiale arheologice privind istoria veche R.P.R.*, vol. I, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, 1953, p. 578.

²⁾ Oct. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică*, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 21-22.

³⁾ M. v. Bahrtfeldt, *Die römische Goldmünzprägung während der Republik und unter Augustus, Münzstudien*, Bd. I, p. 195.

asupra datei îngropării în pământ a monedelor. Această dată nu poate fi de cît curînd după anul 85 î. e. n. Aceiaşi dată o indică şi anul 77 î. e. n., la care se opresc ultimele monede din tezaur, căci există o strînsă corelaţie între compoziţia unui tezaur, epocile de emitere a monedelor, şi data ascunderii lui în pământ.

Tezaurul de la Inuri face parte din seria celor mai vechi tezaure de monede romane îngropate pe teritoriul Daciei libere ¹⁾).

Dacă pe baza celor arătate se poate fixa data aproximativă a ascunderii în pământ a tezaurului, este mai greu de stabilit cauza ascunderii. Presupunem că ea nu putea fi alta de cît motivul obişnuit : punerea la adăpost de către particularii bogaţi a avutului propriu în faţa nesiguranţei create de anumite evenimente de război sau de antagonism intern.

Tezaurul de la Inuri este una dintre puţinele descoperiri monetare, din monede romane îngropate pe teritoriul Daciei libere¹⁾).

Deşi aşezarea de la Inuri nu a fost cercetată prin săpături, totuşi, după cum s-a relatat la început, putem stabili că faza ultimă de locuire a acestei aşezări ne conduce la societatea dacică din primul secol înainte de erei noastre. Tezaurul conţine, ca altele altele, monede republicane romane folosite în comerţul dacic.

Imprejurarea că monedele au fost date la iveală în cadrul unei aşezări dacice, e un indiciu în plus că ele formau proprietatea unei persoane legată de această aşezare.

¹⁾ I. Winkler, *Expansiunea economică a Romei în Dacia înainte de cucerirea ei în Studii şi referate privind istoria României*, partea I, Ed. Academiei R.P.R. 1954, p. 155.

Daco-geții în Dacia romană

De ION I. RUSSU

Preliminarii. — „Extirparea“ daco-geților. — Ce spun : a) Izvoarele scrise. b) Reliefele octoaneii lui Traian. c) Formațiile auxiliare de daci. d) Elementele traco-dace în inscripțiile provinciei. — Daci liberi. — Romanizarea autohtonilor în Dacia *)

Preliminarii. Una din cele mai de seamă probleme istorice ale sud-estului european în antichitate este soarta populației geto-dace după desființarea puterii ei militare și politice din arcu carpatic la anul 106 e.n. și raporturile ei cu romanitatea carpato-dunăreană. Este o temă mult și intens dezbătută, dar încă nesoluționată în chip mulțumitor. Ea are și un alt aspect, privind mai de aproape trecutul românesc : de rezolvarea ce i se dă atîrnă puțința de a identifica baza etnic-socială și lingvistică pe care s-a altoit romanitatea (graiul latin și numele „romanus“) în teritoriile carpato-dunărene și deci primul capitol al istoriei (începuturile) comunității populare rominești. Pentru această problemă, este absolut necesar a stabili prin elemente documentare critic verificate individualizînd cît mai precis posibil acea populație ante-romană ce stă la temelia poporului român, căci, precum se știe, cam de mult nu mai este luată în serios vechea opinie neștiințifică a umanștilor și erudiților noștri latinizanți din sec. XIX despre obîrșia „curat romană“ a romînilor, sub toate raporturile, nu numai prin graiul și numele lor etnic-național. E adevărat că în locul opiniei învechite despre puritatea latină s-a substituit treptat fiind accentuată mîreu mai insistent în ultimele decenii ideea că elementul autohton traco-dac a avut un rol mult mai important decît ar părea la prima vedere în procesul de transplantare și în fenomenul dănuirii romanismului din spațiul carpato-balcanic, deci chiar în structura etnic-socială a comunității populare romine de azi : se admite astfel că la baza acesteia stă populația de baștină traco-dacă romanizată. Este o aserțiune perfect întemeiată, care însă face impresia de a fi produsul unei intuiții, ori al unui raționament, a logicii istorice, mai mult decît al unei demonstrații bazate pe o severă și complexă examinare și utilizare a izvoarelor documentare, cari de fapt n-au fost pînă acum integral și just cercetate și puse în lumină, fiind chiar în bună parte ignorate cu desăvîrșire de istoriografia Daciei romane. Incît nu este inoportună reexaminarea chestiunii (natural, fără intenția și pretenția de a o fi epuizat) în cadrul mai larg al întregului material documentar disponibil și în perspectiva istorică creată de valoroasele studii și cercetări din ultima vreme.

Pentru a explica prezența „romanilor“ de azi în teritoriile din

preajma celor două maluri ale Dunării de jos, e necesar a statornici definitiv realitatea și prezența populației de baștină, atât în Tracia și Moesia, cât mai ales în interiorul Daciei carpatice, ca și raportul acestei populații autohtone cu ocupanții romani, resp. procesul de romanizare și generalizare a limbii oficiale latine. În ce privește provinciile *suddunărene*, Tracia și cele două Moesii, nu s-a contestat de nimeni (lipsind interesul național-politic pentru asemenea preocupare) că a existat o numeroasă populație provincială autohtonă tracică, adusă la supunere de romani și romanizată, — nu „extirpată“, cum s-a afirmat de unii erudiți despre Dacia. Băștinașii sînt constatați peste tot în inscripțiile locale purtînd adesea nume naționale barbare, în urmele arheologice, în știrile istorice privitoare la Tracia și Moesia, precum și în afara provinciilor traco-getice în cuprinsul imperiului și mai ales la Roma, jucînd un important rol social-economic (ca sclavi, muncitori etc.) și militar: numeroase contingente în armata romană (formații auxiliare, legiuni, gardă etc.) ; iar începînd din sec. III intră și în ierarhia armatei și chiar în conducerea politică-militară a imperiului : din rîndul tracilor s-au ridicat mulți generali și împărați romani, ca Maximinus Thrax, Aurelian, Claudius II, Galerius, Constantin cel mare, Licinius, Iulianus Apostata, Aetius, Marcianus, Leon I, Vitalianus, Iustinus, Iustinianus, Belisarius. Acest fenomen n-a fost relevat de ajuns pînă acum și va trebui pus în adevărata lumină de o minuțioasă cercetare viitoare. Precum dovedesc numeroasele inscripții și știrile literare, tracii din Moesia și Tracia s-au păstrat ca neam, în bună parte romanizați, pînă în perioada bizantină (sec. VI e.n.).

„**Extirparea**“ daco-geților. Dacă existența și importanța populației provinciale-autohtone în Moesia și Tracia romană și romanizarea ei sînt neîndoielnice, unanim admise de cercetători, n-a existat, în schimb, aceeași concordie în privința Daciei carpatice, a cărei situație a fost considerată nu numai în lumina izvoarelor documentare (mai puține, de valoare mai redusă), ci și sub imboldul unor preocupări nu tocmai obiective, inspirate pe de o parte de excesul latinizant al „Școlii ardelenе“ romînești, de alta de interesele politice ale foștilor stăpîni feudali ai Ardealului înainte de 1918. Atît latinistii ardeleni din perioada romantismului, cît și adversarii lor austrieci și unguri plecau de la o premiză absolută: „exterminarea“ populației băștinașe de către forțele armate romane la a. 106 și deșertarea provinciei de vechii locuitori.

La 1812, Petru Maior (*Istoria pentru începutul romînilor în Dacia*, p. 7, 9, 12) afirmă că „Dakia cu prilejul războiului romanilor se deșartă cu totul de locuitori“ ; „toți cu muieri și cu prunci cu tot au fugit din Dakia și s-au retras la învecinații și prietenii lor sarmate, — deșertarea a toată Dakia de toată viața dakilor cu atîta mai cu îndemînă se putu împlini, că romanii cu atît mai tare fierbea singele în ei, ca cu totul să deșadăcezeze și să prăpădească viața rupătorilor de păcătuire și prururea

neodihniților daki"; după Iulian Apostata, „Treianu... neamul getelor, adică al dakilor cu totul l-au prăpădit și l-au șters, adică din Dacia". — Părerile formulate la începutul sec. XIX de fruntașul Școlii ardelenice sînt interesante atît pentru savcirea arhaică și pregnanța termenilor, cît și pentru că ele rezumă anticipat tot ce s-a spus în sec. XIX despre „extirparea" populației dace la a. 106 e.n. Robert Roesler admitea la 1871 (*Romänische Studien*, p. 65-145) că poporul dac n-a fost exterminat ori alungat integral de cuceritorii romani, dar refuza să creadă că această populație a luat parte la viața romană a provinciei, afirmînd că dacii s-au ținut în izolare, contopindu-se mai tîrziu cu populațiile germanice. Aderenții din Ungaria ai teoriei roesleriene, mai zeloși și circumspecți, nu sînt dispuși să admită nici altît: după ei n-a rămas populație autohtonă în cuprinsul provinciei, fiind o parte ucisă în cursul războaielor din a. 101/2 și 105/6, ori masacrată după ocuparea întregii țări de trupele romane, altă parte luată în sclavie, iar rămășițele ar fi fost alungate spre nord, — deci o „lichidare" integrală. Astfel am fi cam departe de a putea vorbi de permanența unei populații autohtone în cadrul provinciei Dacia și de romanizarea ei în cursul celor abia 165 de ani ai ocupației romane. Altare opinie a fost repetată de cei interesați, fără osteneala de a controla obiectiv materialul documentar, urmărind bine cunoscute scopuri propagandistice¹). Răspunsul cel mai potrivit la asemenea aserțiuni îl va da o cercetare mai riguroasă a sîrurilor istorice și arheologice, singure în măsură a hotărî dacă are vreun temei sau aparțină de adevăr teza despre „exterminarea" poporului dac și lipsa lui totală din cadrul vieții romane a provinciei carpato-dunărene.

Caracterele generale și aspectele vieții și civilizației daco-getice au fost puse în lumină, pe baza cercetărilor mai vechi și ale explorărilor sale personale de Vasile Pirvan (1882-1927) în marea operă de documentare și sinteză „Getica. — O protoistorie a Daciei" (1926), urmată de o lungă serie de monografii și contribuții, mai ales arheologice, ale ucenicilor și continuatorilor marelui inițiator. În privința problemei noastre istorice, va fi suficient a releva cîteva concluzii îndeobște admise în știința istorică românească și peste hotarele țării. Constatarea generală în privința daco-geților, ca și a celorlalți traci, este că expansiunea romană în sec. I e.n. i-a găsit trăind în așezările străvechi și permanente, pe cari le ocupau în teritoriile carpato-dunărene începînd din epoca bronzului, ducînd o viață sedentară, cu caracter eminamente, dacă nu exclusiv rural, adică agricol și păstoresc, diferențiată chiar în forme economice mai progresate: industria casnică, exploatarea solului și subsolului (metale, sare etc.) și lucrarea lemnului; foarte importantă era creșterea vitelor și viața pastorală, cu străvechi tradiții în teritoriile carpato-balcanice și dunărene. S-a relevat, de asemenea, contactul strîns al daco-geților cu lumea grecească și cu cea romană, ca și intensitatea influenței latine asupra lor, începută cu mult înainte de cîmpirea Daciei de armeele romane și de integrarea ei în imperiu²).

Din istoria și civilizația daco-geților ne interesează aici un singur lucru: soarta populației autohtone în cursul celor două războaie și după

anexarea Daciei³⁾, adică : poporul fost-a extirpat și alungat dintre granițele provinciei cum s-a afirmat de unii erudiți, ori a supraviețuit continuând să existe și după anul 106, integrat în noul curs al vieții provinciale ? Chestiunea aceasta are o deosebită semnificație pentru însăși originea poporului și formarea graiului românesc.

Spre a dovedi pieirea și lipsa populației daco-gețice în provincia carpatică⁴⁾ s-au invocat patru elemente mai de seamă : *a)* expresia atribuită împăratului Traian „to *Geton ethnos exeilon*“ (Iulian Apost.; tradusă prin „am extirpat, nimicil, complet neamul geților“) și pasajul din Eutropius „Dacia diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta“ ; *b)* interpretarea scenelor de la sfârșitul celor două războaie dace (*LXXIV, CLIV-CLV*) de pe coloana lui Traian, în care se vedea reprezentarea emigrării populației dace în afara hotarelor țării ei de baștină devenită provincie romană ; *c)* numărul redus de formații auxiliare pe care le-au dat dacii armatei romane ; *d)* puțînătatea știrilor despre daci în cuprinsul provinciei (în inscripții). Deși s-a arătat de unii cercetători mai vechi lipsa de temei a acestui fel de interpretare a știrilor documentare în sensul cerut de „dovedirea“ extirpării daco-geților, — este necesar, totuși, cum s-a spus, a reexamina acele mărturii, căci n-au fost băgate în seamă toate știrile literare (din istorici și fragmente), iar reliefele și monumentele epigrafice-arheologice respective n-au fost observate și interpretate după cuviință de mulți erudiți.

a) Izvoarele scrise. S-a relevat că amintitul pasaj din Iulian (*Caesares* 327, p. 420 Hert.) este o exagerare literară (Patsch), fie din partea cuceritorului Daciei, fie din condeiul marelui filosof împărat. Dealtfel, traducerea dată obișnuit se pare că nu este absolută, căci grecescul *exeilon* corespunde nu numai lui „am distrus (desființat, nimicil)“ — în limbaj popular un fel de „am făcut praf !“, — ci și lui „am biruit (subjugat)“ neamul geților, sens ce este preferabil, căci în fraza precedentă împăratul afirmă că este „singurul care a îndrăznit să supuie, anexeze (proslabein) populații de dincolo de Istru“, deci nu să le extermine, ci să le subjuge imperiului, realizându-și programul politic la Dunărea de jos, exprimat în fraza ce i se atribuie „sic in provinciarum specie[m] redactam videam Daciam, — sic pontibus Histrum (glacie perfidum ?) superem“ (Ammianus Marcellinus XXIV 3,9). În orice caz, nu e probabil că textul lui Iulian trebuie înțeles în sensul „exterminării“ populației din Dacia, căci în general nu sînt luate în serios expresiile similare (ori chiar mai categorice) din scriitorii și cronicarii antici, sau din inscripții despre alte popoare „distruse și exterminate“ (de ex. : Nasamonii în Africa, Cass. Dio LXVII 4, 6 ; Bavari Transtagnenses, CIL VIII 9324 ; Mauri, CIL VIII 1863, etc.) ; lista exemplor cu asemenea „extirpări“, repetate șablonic de panegiriști cu evidente scopuri de gloriificare a strategilor învingători, poate fi mărită, dar rezultatul este același : e vorba de un tipar literar ce nu spune *nimic* în afară

de un dezastru militar de proporții variabile. Mai categoric ar părea că vrea să fie un curios pasaj din scholiile lui Lucian (*Icaromenippos*, din Criton fragm. 2 în *Fragm. griech. Hist.* Jacoby, II p. 931), vorbind de exterminarea întregului neam getic, din care n-au rămas decât... 40 de oameni. Asemenea mărturii, de evident caracter anecdotic, chiar dacă ar fi luate cu strictete absolută, ar putea fi admise numai dacă ar afla măcar o confirmare parțială în alte documente, ceea ce însă nici pe departe nu este cazul în Dacia.

Pasajul lui Eutropius VIII 6,2 „Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta“ poate fi luat, dacă vrei, ad litteram, traducându-se (cum s-a observat) „Dacia era lipsită (secăuită) de bărbați în urma îndelungatului război purtat de Decebal“, ceea ce înseamnă că nu era complet lipsită de populație („desertum“ în sens absolut), căci în acest caz cronicarul s-ar fi exprimat altfel, nu prin cuvântul *viris*, prin care se înțeleg bărbații în stare să poarte armele, pe cari îi mobilizase Decebal și din care o parte au căzut în lupte, alții au fost luați prizonieri de romani ori au fost (după capitulare și ocuparea Daciei) încorporați în formații auxiliare ale armatei romane (mai jos, c). Dar femeile și bătrînii și copiii, pe care îi vom vedea pe coloana lui Traian? Ori vrea careva roeslerian de azi să creadă că și aceștia erau cuprinși în termenul *viris*, deci absolut *întreg* poporul? Numărul redus al bărbaților în masa populară dacică este explicabil și cît se poate de firesc în urma gravelor pierderi în morți și prizonieri ori dezertori suferite de geto-daci în patru ani de război dezastruos, iar mai înainte în luptele cu Domitian. Pentru a completa asemenea lipsuri grele și a remedia depopularea firească după un „diuturnum bellum“, asigurându-se în același timp soliditatea regimului de ocupație romană în Dacia, au trebuit să fie aduși coloniști numeroși, după celebra expresie a aceluiași cronicar, „ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum translulerat ad agros et urbes colendas“.

Alte izvoare literare antice spun, însă, cu totul altceva decît au crezut Petru Maior, Roesler, Hunfalvy, Alföldi ori alții, că pot să scoată din pasajele amintite ale lui Iulian și Eutropius. Istoricii și cronicarii epocii lui Traian, descriind războaiele dace, vorbesc între altele, sistematic numai de înfrîngerea și supunerea dacilor; nicăiri nu apare vreo mențiune ori Indiciu despre exterminarea populației civile în cursul campaniilor sau după ocuparea țării: *Dacii au fost învinși* Cass Dio LXVIII 14,1 („syn chronô kai molis ekrátese tòn Dakôn“), *Dacia a fost adusă sub stăpînire romană* ibid. 3 (just interpretat de Zonarás XI 21, p. 65-66 Dind. „poporul dacilor și țara lor a ajuns supusă romanilor“); mulți daci au trecut de partea romanilor la începutul celui de al doilea război (a. 105), Dio LXVIII 11,1; Dacia a fost *supusă*, Eutr. VIII 2,2; 6,2 („victa Dacia“); Ruf. Festus 8,2 („Traianus Dacos sub rege Decibalo vicit et Daciam trans Danubium in solo barbarico provinciam fecit“); „Traian a supus pe daci și pe sciți“ Eu-

sebius *Chron.*, Patr. Gr. XIX 552; Cassiodor *Chron.*, Patr. Lat. LXIX 1231; Iordanes *Romana* 267, cf. 217; Amm. Marc. XXXI 5,14; Lactant. *Mort. persec.* XXIII 5, etc. Appianus *Prooem.* 4 spune că romanii stăpînesc asupra unei părți din celții locuitori peste Rin și asupra geților (dacilor): aici „geți” ca și „celți” se referă la populația respectivă, nu numai la teritoriu; „Traian a anexat pe geți” Polyæn. V 12,6. Semnificativ este binecunoscutul pasaj din Ioan Lydus relevînd covîrșitoarea însemnătate a cuceririi Daciei și aportul pe care aceasta îl aducea pentru imperiu, *Magistr.* II 21 (după Criton fr. 1, *Fr. gr. Hist.* II 931); comorile luate din Dacia cucerită, turmele de vite și armamentul, ca și luptătorii cei mai viteji „hyper pentekonta myriadas” (500000), ultima cifră trebuind să fie redusă poate la 50000 (Carcopino, *Dacia* I 1924, 31-33), ceea ce ar fi mai aproape de realitate.

În orice caz, mai multe mii de luptători daci au fost încorporați în formații auxiliare, fapt care încă a contribuit la aducerea Daciei în stare de a fi „viris exhausta”. Dacă vreun roeslerian ar avea impresia că această încorporare era alt semn al „lichidării” rapide a populației, trebuie amintit în deosebi faptul că recrutările și formarea de unități auxiliare naționale dace au continuat și în sec. II, după cucerirea și anexarea Daciei, ceea ce nu se putea face, evident, decît existînd o masă compactă de populație autohtonă în provincie (daci „neexterminată”); căci formațiile auxiliare nu erau făcute de „coloniști”, ci de daci (mai jos, c).

De supunerea, resp. deplasarea unui mare grup de geți în cursul războiului vorbește un pasaj din Suidas (s. v. hypedexanto), care după Criton, referindu-se foarte probabil la Dacia, nu la geții din Moesia, amintește că mulți geți au fost mișcați ori s-au evacuat din vechile lor așezări (poate din zonele de operații, în fața înaintării romane), iar un grup de vreo 3000 s-au supus, „revenind” la locurile lor și luîndu-și angajamentul de a avea o purtare loială, ascultînd de poruncile romane. Este aceasta o dovadă scrisă în plus că față de populația civilă supusă cuceririi romani nu erau tocmai „inesorabili” (cum îi califică Alföldi) și că chiar „conoscevano pietă”, ceea ce corespunde atitudinii împăratului învingător al dacilor. Tot în sensul supunerii poporului dac trebuie înțeles pasajul corupt din Aurelius Victor *Caesares* 13,3 „Traianus — primus aut solus etiam vires Romanas trans Istrum propagavit domitis in provinciam Dacorum pileatis satisque nationibus, Decibalo rege ac Sardonios”. Termenul „domitis” nu poate fi interpretat decît ca „supunere, subjugare”, nu ca „extirpare”, indiferent la ce se referă cuvintele corupte *satisque* și *Sardonios*.

Există deci o deplină concordanță a izvoarelor literare, cari vorbesc numai de *supunerea, înfringerea* (puterii militare a) dacilor, un fapt istoric precis, lipsit de echivoc, pe care-l exprimă plastic cronistul bizantin într-un vers: „Traian a îndoit cerbicea geților, pe care n-o putuse îndoi nimeni înainte de el” (Manasse 2148), realizînd una din cele mai mari biruințe ale

armelor romane; zdrobirea puterii militare dace în a doua campanie (a. 105/6) însemna lichidarea îndelungatei rezistențe cu ocuparea zonei centrale, a celei mai mari părți a Daciei libere — ceea ce nu se putuse face la a. 102, când dacii erau încă „invicta gens” (Plinius *Epist.* VIII 4,2).

Documentele epigraifice și numismatice vorbesc în același sens despre *supunerea* dacilor după lichidarea puterii lor militare și politice. Astfel, câteva inscripții: „Imp. caesar Nerva Traianus dacicus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit” CIL VI 1444 (pe piedestalul statuei consularului L. Licinius Sura, care a participat activ, alături de împărat la campaniile dacice); „devictis Dacis” CIL XII 105; „universa Dacia devicta” *An-née épigr. (Revue arch.)* 1934, nr. 2; „hē tōn Getōn neike” Dessau *Inscr. lat. sel.* 8863, etc. Marele succes militar și politic al lui Traian în Dacia se oglindește mai bine în emisiunile monetare, cu inscripțiile VICTORIA DACICA, DACIA CAPTA, sau numai cu reprezentări figurate în legătură cu aceste campanii și supunerea Daciei: personificarea țării și a populației ca femei întristată ori doborâtă la pământ, sau un dac doborât ori căzut în genunchi în fața Romei, etc., armament dacic capturat ori distrus, etc., — toate simboluri ale biruinței armelor romane asupra unui dușman dîrz și puternic, nicidecum expresia vreunei „exterminări” a populației dacice, fapt recunoscut unanim de erudiți⁵⁾.

b) **Reliefele coloanei lui Traian.** Felul cum apare populația dacică în icoanele acestui prețios monument documentar și artistic n-a fost observat și cercetat cu atenția cuvenită și mai ales nu s-au tras din el concluziile juste și necesare. Cei ce urmăreau să acrediteze ideea despre extirparea sau expulzarea întregului popor dac din provincia romană au denaturat lucrurile, folosindu-se de interpretările date în grabă scenelor de la sfîrșitul celor două războaie (a. 102 și 106), fără a le observa mai atent și fără a ține seama de semnificația altor scene din valoroasa cronică figurată de la Roma. Cichorius și Petersen au crezut că scenele LXXVI și CLIV—CLV ar simboliza retragerea (expulzarea) dacilor după ocuparea țării de forțele romane. Interpretarea s-a dovedit (Reinach, Patsch) greșită, căci scenele prezintă tocmai *revenirea* populației dinspre munte unde se refugiase din cauza războiului, la vetrele părăsite vremelnic. Față de această interpretare au căzut și concluziile lui Cichorius, ca și „dovada” despre expulzarea dacilor din cuprinsul țării lor cucerite de romani.

Dar populația autohtonă, pe care au masacrat-o și expulzat condeiele savante ale unor erudiți moderni, este înfățișată cu totul altfel în cronică figurată de pe coloană. Această minunată istorie în chipuri și icoane prezintă o serie de scene semnificative și extrem de prețioase pentru a cunoaște atitudinea împăratului și a forțelor armate romane față de poporul dac învins, ca și pentru soarta ce-l aștepta sub noua stăpînire. Ele arată, alături de alte documente și de bunul simț omenesc, că expedițiile din a. 101/2 și 105/6 n-au putut avea caracterul de cîmpiri distrugătoare și de pustiiri a tot ce

nu e roman, cu trecerea prin fier și foc a întregii țări invadate și anexate, ceea ce n-a făcut nici un cuceritor în istorie; chiar și așa numitele popoare „barbare“ năvălitoare nu au exterminat populațiile întâlnite în cale, ci le-au adus la supunere spre a le putea mai bine exploata, în antichitate, evul mediu ori mai târziu. Grozăviile atribuite „popoarelor barbare“ (ce figurau în unele manuale de școală și în romane) au luat naștere în imaginația cronicarilor medievali și a unor erudiți moderni, perpetuându-se în tradiția literară împotriva evidenței faptelor ce rezultă din multe știri documentare. În același fel au încercat unii erudiți interesați să-i prezinte, chiar și în ultima vreme, pe cuceritorii romani în războaiele din 101/2, 105/6, când ei ar fi fost „inesorabili e non conoscevano pietà“. Dar să vedem ce se poate observa în această privință pe coloana lui Traian⁶).

Între mișcări de trupe, acțiuni și lucrări militare, ciocniri ori lupte violente, alocuțiuni și sacrificii, etc., apar numeroase scene înfățișând *supunerea* populației dace, închinarea în grupuri mai mari sau mai mici, ori chiar predări individuale, cu întîmpinarea destul de favorabilă de care se bucurau învinșii din partea temutului biruitor. Iată o scurtă înșirare a scenelor respective.

Războiul I dacic (a. 101/2). Scena XXVII după prima ciocnire (marea luptă din scena XXIV și respingerea și alungarea forțelor armate dace dintr-o regiune ocupată de romani XXV), apare în fața lui Traian o delegație de daci (numai oameni de rînd, comati) călare, cerînd pace. XXVIII o altă grupă de oameni simpli, pe jos, imploră iertare și clemență de la Traian, care e înfățișat apoi lîngă o mare mulțime de femei și copii daci, cu prilejul exortării și îmbarcării prințesei (sora lui Decebal?) cu pruncul în brațe (XXX). XXXIX un numeros grup de daci: bărbați (nobili și oameni de rînd), femei, copii, bătrîni; se supun împăratului, după a doua luptă mare și înfrîngerea suferită (XXXVIII). XLVI la tîrîmul Dunării, doi comati daci fac act de supunere cu gesturi de implorare. LII o delegație de daci în tratative cu Traian. LXI un pîleatus nobil dac își leapădă scutul și se aruncă în genuinchi înaintea lui Traian. LXVI doi pîleati se supun, unul sîrută mîna împăratului, în timpul bătăliei inversumate din scena următoare (LXVII). LXXV supunerea dacilor după dezastrul militar de la sfîrșitul primului război: marea masă a poporului, nobilimea și regele Decebal se închină învingătorului, depunînd armele sub zidurile capitalei lor Sarmizegethusa. LXXVI după capitularea și încetarea ostilităților, populația dacică se întoarce la vetrele părăsite din cauza războiului. E o frumoasă scenă campestră („genre“, Reinach), cu caracter pacific: locuitorii cu vitele, vaci, oi, capre, care pasc în voie și libertate, simbolizînd plastic liniștea și mulțumirea vieții în mediu rural și păstoresc. Femei, copii, bătrîni revin bucuroși și fericiți la casele lor. E cea mai izbitoare reprezentare figurată a păcii și siguranței în viața care după un an de lupte și dezordini își reia cursul normal, — dar numai pentru scurtă vreme. În același timp, scena înfățișează un grup de daci cari au început, cu tîrnăcoapele, dărîmarea zidurilor la cetăți, potrivit convenției de armistițiu.

Războiul II dacic (105/6). XC în Moesia, un numeros grup de bărbați daci se supun lui Traian, fiind — după opinia erudiților — populația din Dacia fugită din fața lui Decebal și trecută în provincia din sudul Dunării, adică foarte probabil elemente opoziționiste, filoromane (cf. Cass. Dio LXVIII 11,1 „mulți dintre daci trecînd la Traian“). XCI alt grup tot în Moesia, cu femei și copii se supun împăratului. C o delegație de bastarni și daci pentru tratative cu Traian. CXVIII un pîlea-tus se închină în genunchi împăratului. CXXIII după incendiarea propriei lor cetăți (CXIX), suferințele în cetatea asediată, mai ales din cauza lipsei de apă (CXX-CXXI) și retragerea în pripă a unui grup de daci (CXXII), se areală o mare mulțime de oameni simpli (comati), liniștiți și pașnici, fără arme și se supun împăratului. CXXX o delegație de daci, nobili și de rînd, se închină și îngenunche. CXLI după scena cu sinuciderea unui grup de daci (CXL), apar alții, de astădată toți nobili, cari fac act de supunere. CLV după zdrobirea ultimelor rezistențe, fuga și sinuciderea regelui dac, capturarea multora din aderenții acestuia, scena finală prezintă populația revenind la casele părăsite, cu vitele și avuții mișcătoare. E un episod identic celui de la sfîrșitul primului război.

Din această sumară trecere în revistă a icoanelor de pe coloană se vede că nicăiri nu apar acele masacre în masă a populației, cruzimi ori acțiuni de exterminare sau de expulzări în bloc, dezlănțuite în imaginația citorva erudiți moderni: campaniile din 101/2 și 105/6 nu aveau ca obiectiv exterminarea daco-geților. Dimpotrivă, poporul lui Decebal este înfățișat în repetate rînduri făcînd act de supunere („*deditio*“), totdeauna aflînd clemență și iertare părintească la învingător (*optimus princeps*), care proceda față de daci după principiul politic roman și aproape general uman: *parcere subiectis*, după cum în lupte romanii nu pregetau să sfarme energic orice rezistență; *debellare superbos*. Fidel document istoric, reliefele coloanei lui Traian arată că n-au lipsit cruțarea și chiar generozitatea: populația supusă era întîmpinată cu destulă blîndețe și omenie de temuții războinici romani, dacă nu s ascunde în aceste scene un element de propagandă oficială. În Dacia ca și în alte provincii, se întorceau (după viforul războiului) la viața și munca pașnică bătrînii, femeile, copiii și în general masa mare a poporului care n-a urmat acțiunea desperată a fanaticului lor rege erou și martir. De altă parte, sînt cit se poate de firești, în momentele tragice ale prăbușirii statului și puterii militare a dacilor din arcu carpat, scene dramatice de retrageri dezordonate și panică, de urmărit în fugă și derulă (de ex.: dezastrul la trecerea Dunării XXXI), cruzimi și masacre în lupte (XXIX, XXXVIII, XLI, XCIV, CXII, CXXII, CXXXIV, CXLIII, CXLIV; mulți daci răniți și morți; numai cadavre și muribunzi daci, o singură dată ostași romani răniți XL, dar nici un mort, ca și cum legiunile și auxiliile n-ar fi avut asemenea pierderi!); deznădejde și incendiarea propriilor case și cetăți (CXIX), chinuri îndurate în cetățile asediate, mai ales din cauza lipsei de apă și chiar moartea de sete (tabloul de tragică grandoare în interiorul burgului principal CXX-CXXI, unde dacii sînt reprezentați, cum s-a observat⁷⁾, bînd apă dintr-un vas prea mic față de mulțimea celor însetați, unii căzuți și leșinați de sete, alții morți;

scena era mai demult greșit înțeleasă ca „sinucidere cu otravă” și dramatizată în acest sens de mulți erudiți) ; sinucideri (CXL, numeroși daci își pun capăt zilelor, alții cu mai slabă voință sînt străpuși de mîna unora din co. patrioți mai energici ; este singura scenă - afară de moartea lui Decebal - de sinucideri, nu se poate vorbi deci de „sinuciderile în masă reprezentate de mai multe ori pe coloană”, cum greșit afirmă Alföldi *Daci e Romani* p.15, 22) ; prăbușirea puterii dace culmina prin sinuciderea marelui conducător și temut războinic, a regelui Decebal, cu un moment înainte de a fi prins viu de cavaleria romană (CXLV). Prin sfîrșitul său dramatic, considerat ca simbolul etern al vitejiei dacilor, Decebal alegea singura cale onorabilă pentru încheierea unei vieți și a unei lupte care a dus la lichidarea statului național în arcu carpatic sub loviturile armelor romane și apoi la dispariția ca neam a daco-geților în romanitatea imperiului⁸). Se vor fi sinucis ori au fugit spre miazănoapte mulți dintre fruntașii partidei războinice ; dar un întreg popor numeros, plin de forță și vitalitate, nu s-a putut sinucide, preferînd să trăiască și nici nu și-a părăsit casele, avutul și vetrele strămoșești pe care nu aveau niciun interes - după capitulare - să le distrugă integral romanii. Foarte numeroși daci, mai ales nobili și elementele ce s-au opus cu armele pînă în ultimul moment, au fost capturați și duși în sclavie la Roma și în alte regiuni ale vastului imperiu (v. *ASC* IV 216-222), iar dintre bărbații în stare să poarte armele cei mai mulți vor fi fost încorporați în armata romană, cu arme cu tot.

c) **Formațiile auxiliare de daci.** Ioan Lydianul scotea în relief (după doctorul Criton), ca un deosebit succes militar numărul mare de elemente dace înarmate care au fost încorporate în armata romană imediat după desființarea puterii politice și militare a dacilor. Unii erudiți au pretins a ști că formațiile alcătuite din daci ar fi fost reduse la număr, dovadă și aceasta despre puținătatea poporului, din ale cărui resturi sărăcicioase cu greu s-ar fi putut înjgheba un număr mai mare de ale și cohorte. Dar a fost uitat faptul că în sec. II e. n. s-au creiat mult mai puține unități auxiliare decît se făcuse în veacul precedent, mai ales pînă la Vespasian. Față de această constatare a englezului G.L. Cheesman, e naturală concluzia că „în realitate numărul de trupe recrutate în Dacia e mai mare, între 9 și 11, iar în privința unităților formate în sec. II—III Dacia ocupă locul al treilea cu ale sale 9-11 unități, alături de Belgia cu 12, Syria cu 13 și Africa cu 9 (din cari unele chiar anterioare lui Traian)” (Daicoviciu *o.c.* 117-8. Pentru problema noastră, privind existența populației autohtone în provincia romană, e important faptul, ce trebuie subliniat din nou, că cel puțin patru din unitățile dace au fost organizate după anul 106 (una de Hadrian, alta de Marcus Aurelius, etc.), ceea ce e evident că nu era posibil dacă provincia ar fi fost lipsită de bărbați indigeni, adică integral „*viris exhausta*” (mai sus, p. 42-43). Formațiile auxiliare de daci și-au păstrat, ca și alte *nationes* din imperiu, strigătele de luptă în limba strămoșească și stindardele naționale.

Dar s-a relevat și faptul că în cursul sec. II și mai ales în sec. III au intrat numeroase elemente dace și în alte formații auxiliare alcătuite din alte popoare și în legiunile și auxilia cu garnizoana în Dacia, ca și în cohortele pretoriene și între equites singulares din Roma (Mateescu *Ephemeris Dacoromana* I 1923, p. 171, 193, etc.).

d) **Elementele traco-dace în inscripțiile provinciei.** S-a relevat mai denumit proporția redusă a indigenilor în textele epigrafice ale Daciei, fapt nedezmințit de cercetarea mai riguroasă a tuturor inscripțiilor cunoscute până acum (*AISC* IV 186-233; V 282-295; Alföldi *Schicksalen* p. 1-59). În realitate se cunosc abia 60 de nume traco-dace, față de 100 illire, 60 orientale, 50 celtice, vreo 2000 romane și vreo 350 grecești sau de tip grec; în afara provinciei există cam 37 nume naționale dace. Raritatea elementelor dacice, resp. traco-dace evidente în inscripțiile provinciei noastre se explică în bună parte prin fenomenul romanizării lor rapide, petrecute în primul rând prin schimbarea numelui de persoană „barbar” cu nume curat romane (în Dacia se cunosc vreo 100 Ulpii, 240 Aelii, 280 Aurelii, cu nume și cetățenie luate sub Traian, Hadrian, Marcus Aurelius, Caracalla, etc.); dar cauza care va fi făcut să lipsească în așa măsură elementul autohton din monumentele epigrafice romane este că dacii, străvechi popor de plugari și păstori, au continuat să-și ducă traiul, și sub strălucirea orășenească a civilizației romane, probabil tot în formele lor patriarhale de viață rustică, plugărească și pastorală, din care avem puține urme documentare, fie resturi arheologice, fie reprezentări figurate cum sînt scenele de la sfîrșitul războaielor dace pe coloana lui Traian. Viața agricolă și păstorească n-a lăsat resturi durabile ori documente scrise nici chiar în veacurile mai recente ale epocii moderne, ceea ce e firesc și simplu pentru cine cunoaște această mare realitate social-economică romînească. Lipsa din monumentele epigrafice și poate în mare măsură din cadrul vieții urbane a Daciei romane nu constituie o dovadă că marea masă a populației autohtone daco-getice a trăit în completă izolare față de mediul roman; se poate presupune, însă, că ea a fost ținută de la început într-o situație de inferioritate într-un regim roman ceva mai sever decît în alte provincii, iar calitatea de „dac” și numele personale autohtone nu constituiau un titlu de mîndrie pe care localnicii să caute a-l exprima în inscripții și alte documente destinate posterității. Trebuie să presupunem ca o necesitate obligatorie fenomenul simbiozei și al sintezei culturale, lingvistice și etnice dintre autohtoni (la cari s-au adăugat tracii din sud, mai ales militari) și superstratul roman, acesta din urmă putînd fi luat în cele mai multe cazuri numai în sensul limbii și al numelui roman, atît în provinciile traco-getice din dreapta Dunării, cît și în Dacia traiană.

Dacii liberi. Cucerirea și anexarea Daciei lui Decebal nu însemna supunerea tuturor triburilor traco-getice din arealul carpatic; o mare parte din acestea au continuat să trăiască în libertate dincolo de hotarele nordice și răsăritene ale provinciei romane: dacii și tracii liberi (costoboci, carpi,

carpô-daci ; alte nume în geografia lui Ptolemeu și Historia augusta), „mărginași“, cunoscuți prin acțiunile lor războinice în sec. II-IV, mai ales în legătură cu istoria Daciei romane și a Moesiei de jos.

În sec. II-III sînt menționate cîteva incursiuni ale triburilor geto-dace în Dacia și în Moesia. La 117 se pomeneste într-un papyrus din Egipt un adevărat „război dacic“, provocat de dacia liberi imediat după moartea lui Traian, fără îndoială cu participarea autohtonilor din interiorul provinciei romane (Paltch o. c., 161 ; Daicoviciu: *La Transylvanie* 79-80, *Studii și cercetări de istorie veche* IV 1953, 546-553). Alți război cu ei și desigur cu autohtonii, la a. 143 sub Antoninus Pius (W. Hüll: *Antoninus Pius* Praga 1937, p. 284). Despre năvăla costobocilor în Moesia, Tracia și Grecia : Premerslein *RE* XI 1504-7, A. Plassart *Mélanges Glotz* II 1932, 731-8). Turburările provocate de năvăla dacilor liberi sub Commodus s-au extins și în interiorul provinciei dacice unde s-au agitat provincialii („in Dacia imperium eius recusantibus provincialibus“, *Hist. aug. Comm.* 13,5) ; sub acești provinciali ar fi greu să nu recunoști în primul rînd populația autohtonă și apoi (dacă va fi fost cazul) și coloniștii veniți din alte regiuni. Cu acei prilej, legatul imperial Sabinianus a reușit să pacifice un mare grup de daci liberi, veniți dinspre nord în ajutorul altor triburi barbare ce atacau Dacia ; 12000 din ei au fost colonizați în interiorul provinciei dace (Cass. Dio LXXII 3,3) : acești „coloniști“ veneau să îngroașe rîndurile elementelor autohtone de aici. Deci, chiar dacă pentru un sceptic incorrigibil n-ar avea nici o valoare știrile analizate mai înainte despre populația indigenă a provinciei rămasă sub stăpînire romană după a. 106, iată dovada că există asemenea populație prin colonizare din teritoriile neocupate de romani. Alte lupte cu dacia liberi se amintesc la a. 218 (Dio LXXVIII 275) și mai tîrziu, iar în cursul sec. III devin tot mai frecvente incursiunile lor în teritoriile romane, alăturîndu-li-se triburile germanice. Costobocii, carpii și alte seminiți trace de nord și-au continuat incursiunile în provinciile romane în tot cursul sec. II—III, iar carpô-dacii sînt menționați în alianță cu hunii la a. 380. Despre dacii liberi, v. cele spuse în legătură cu un „*interpres Dacorum*“ amintit la Brigetio în Pannonia (sec. III e. n.) : *Anuarul Institutului de istorie național*, Cluj, XI 1947, p. 403—412 (extras).

Se vede așadar că neamul dacic n-a dispărut odată cu desființarea statului din podișul Transilvaniei și odată cu moartea lui Decebal, iar marea putere de viață a acestui popor s-a făcut vizibilă încă în curs de trei secole, după a. 106. Dacii și tracii liberi erau triburile autohtone traco-dace din nordul și estul spațiului lor etnic (Maramureș, Bucovina, Moldova de nord, Galiția, etc.), iar nu — cum ar fi dispuși a presupune unii — dacii emigrați din provincia romană ori „expulzați“ de romani la a. 106. Spre sfîrșitul perioadei antice, dacii liberi și tracii de la nord-est se pare că au fost absorbiți de triburile germanice și apoi de slavi.

Ca o concluzie generală și hotărîtoare, scoasă din analiza materialului documentar și din considerațiile de mai sus, putem reține faptul că se constată prin numeroase dovezi directe și evidente existența și perpetuarea populației indigene în Dacia cucerită de romani, la fel ca în Moesia și Tracia,

-ceea ce se confirmă și prin numeroasele urme arheologice deosebit de elocvente, cari au început a fi puse la contribuție și înțelese după cuviință numai în ultimile decenii de la marea operă a lui Vasile Pîrvan. Resturile arheologice (mai ales ceramică, inventar funerar, etc.) încă vorbesc un limbaj destul de precis, în sensul că exista în acest spațiu dac o lungă tradiție de viață materială cu forme de dată veche ce s-au păstrat și sub ocupația romană ca și după evacuarea oficială a provinciei carpatice 8a). Deci nu este o simplă presupunere ori un postulat de ordin teoretic (sau „național-politic” românesc, cum pretind roeslerienii), ci o realitate stabilită documentar *prezența și permanența necurmată a populației autohtone geto-dace* din fostul stat al lui Decebal în cadrul vieții romane a provinciei dace; avea dreptate austriacul C. Patsch afirmînd că „vechea populație n-a fost extirpată sistematic” (o.c.p. 180), ceea ce se confirmă cu prisosință prin examinarea critică a dovezilor documentare în ansamblul lor.

Dar faptul de ordin social-economic (neatestat, în chip firesc, de documentele scrise, nici chiar de cele arheologice), care arată și postulează cu certitudine prezența masei populare a dacilor în provincia carpatică este că locuitorii autohtoni aserviți de cuceritorii romani erau (la fel ca în alte provincii) principalul *factor de muncă*, pentru marile lucrări publice de construcții: șosele pietruite, orașe, castre, apeducte, temple, etc., ridicate în scurtă vreme și în mare număr de noua stăpînire, întreținute (reparate) apoi cu regularitate, ca și pentru exploatările miniere, agricole, forestiere etc. ale provinciei, cu bogății imense stoarse sistematic cu cea mai avansată tehnică a timpului de cei mai dibaci organizatori ai lumii antice, romanii. Muncile grele și brute (tăiatul pietrii, căratul cu brațele ori carele, săpatul pămîntului, tăiatul lemnului, etc. etc.) erau desigur executate nu de stăpînii romani, de veteranii ori coloniști oameni de afaceri și bani gata, ci de localnicii reduși la șerbie, lipsiți de drepturi și expropriați în propria lor țară; ei trebuie să fie executat majoritatea muncilor grele, sub supravegherea militară și administrativă romană. E adevărat, precum se știe îndeobște, că Dacia ocupată a fost din primii ani intens colonizată de acele „infinite copiae hominum ex toto orbe Romano”, aduse „ad agros et urbes colendas” cum spune celebrul pasaj eutropian, oameni ce se manifestă peste tot în numeroasele texte epigrafice ale provinciei; dar aceste elemente externe și de colonizare (mai mult „orășeni iubitori de fast și eternizare epigrafică”, precum îi numea V. Pîrvan *Getica* 272) erau meseriași, negustori, funcționari, militari, etc., în general oameni cu situație materială mai bună, protejații stăpînirii, majoritatea cu pretenții, cari nu vor fi venit în Dacia ca robotnici la muncile fizice grele; minerii, în majoritate illiri dalmatini (Pirustae) și pannoni trebuie să fi fost mai mult tehnicieni, meșteri, nu salahori și săpători; munca brută era lăsată în cea mai mare parte sclavilor și populației autohtone aservite: în carierele de piatră, în minele de metal și sare, la marile lucrări publice și în ateliere, pe ogoare, la exploatările de lemn, etc. — Foar-

te bine a întrezărit această realitate social-economică din Dacia, impresionat de mulțimea și grandoarea construcțiilor romane (ce reclamau multe brațe de muncă) în legătură cu ruinele Potaissei, marele scriitor și erudit săcu Orbán B. (1829-1890) în cartea sa măiastră, celebra monografie a orașului și tenitoriului Turzii (*Torda város és környéke*, 1889, p. 51, 400), vorbind de carierele de piatră ale orașului, aflătoare la est de intrarea în prăpastia „Cheile Turzii”: „lingă izvoarele minunate de la începutul văii Parde exista o așezare muncitorească a romanilor (vicus), unde sub supravegherea conducătorilor de lucrări și a legionarilor romani, robii daci tăiau piatra, făceau cărămizile și vasele pentru ca stăpînii lor să poată construi cetăți de unde să-i ție în friu” și adaugă „între atîta romanii noștri în calitate de urmași ai dacilor, cu drept cuvînt pot să revendice din minunatele construcții ale Romei—dar nu din partea de laudă, ci din cea de umilință”⁹).

Este categorică și lipsită de echivoc și putință de răstălmăcire concluzia despre ființa și permanența unei populații autohtone traco-getice destul de numeroase între hotarele provinciei Dacia. Documentele contemporane vorbesc un limbaj clar și precis; ele nu pot fi răstălmăcite și denaturate, din scopuri de propagandă, prin interpretarea citorva știri disparate și trunchiate—împotriva evidenței faptelor—spre a dovedi „exterminarea și dispariția” poporului daco-get din țara sa după a. 106. Iar față de admirabila claritate a materialului documentar și a logicei istorice este pierdere de vreme căutarea de argumente mai bogate împotriva afirmațiilor roesleriene că „dacii au fost exterminați și eliminați din provincia romană”, „exterminare”, „operă de sîngeroasă nimicire” etc. (Alföldi), fraze fără conținut, de caracter pur propagandistic—politic.

Romanizarea autohtonilor în Dacia. A doua premiză necesară pentru soluționarea justă a problemei lingvistice și istorice puse de începuturile poporului român este stabilirea procesului (sau măcar a putinței și necesității ca el să fi avut loc) de deznaționalizare—romanizare a populațiilor autohtone identificate în cadrul provinciei cucerite la a. 106. Aici s-ar părea că lucrurile stau pe o temelie ceva mai șubredă, fiind materialul documentar mai puțin grăitor și concludent, datorită împrejurărilor specifice semnalate mai sus. E vorba adică de a ști dacă populația băștinașă, de care se leagă păstrarea graiului și numelui roman în cursul epocii postromane (după a. 271) a Daciei carpatice, a fost influențată în așa măsură încît să poată păstra romanismul imprimat în cei 165 de ani ai ocupației romane pe aceste meleaguri¹⁰).

Desfășurarea vieții romane, schițată în lucrările asupra Daciei traciene permite a se afirma categoric că aici a existat putința și necesitatea ca populația de baștină să fie puternic influențată și transformată sub raportul graiului și numelui etnic, în cursul sec. II—III. Pentru regatul lui Decebal, cucerirea romană a însemnat o întorsătură decisivă în existența vechiului popor de munteni păstori și plugari. Noile forme de viață

stabilite în cea mai mare parte pe vechile baze ale așezărilor dace (cu păstrarea tuturor numirilor de localități, ape, munți), au cunoscut o excepțională intensitate de ale cărei proporții ne putem da seama din marile număr de orașe și sate, castre și așezări mărunte, de șosele și clădiri publice, mine de metal și sare, etc., ca și din numeroasele inscripții (cum nu se găsesc în vestul Moesiei, pretinsul „leagăn de formare“ al poporului român) și bogatul material arheologic de tot felul: monumente, sculpturi, ceramică, fierărie, monete, bijuterii, etc., etc., care constituie nenunțatele resturi și dovezi mult grăitoare ale unei intense desfășurări a romanismului provincial între granițele Daciei carpatice. Provincia a cunoscut o mare dezvoltare economică și o intensă viață socială, în urma unui excepțional aflux de populație din toate regiunile imperiului, dar mai ales din cele învecinate (Moesia, Dalmatia, Pannonia). După o socoteală a lui Alföldi, ar fi existat în cuprinsul provinciei noastre vreo 100.000 de militari romani împreună cu aparținătorii lor. Este evident un calcul aproximativ, dar el poate servi ca o normă pentru aprecierea densității populației. De altă parte, erau de sigur foarte numeroase elementele în serviciul aparatului administrativ și fiscal-economic, negustorii, meșteșugarii, minerii, muncitorii și în general coloniștii, precum rezultă din inscripțiile locale; încît expresia lui Eutropius „infinite copiae hominum“ nu este o simplă figură stilistică, lipsită de conținut. Cu toate că de o statistică a întregii populații a provinciei nu va putea fi vorba nici odată, se poate afirma, cum se admite mai demult, că regiunea era destul de intens locuită, cu numeroși cetățeni și supuși romani (peregrini). Dar populația unei provincii romane, ca și a oricărui teritoriu, din orice epocă, nu putea fi alcătuită numai din locuitori imigrați; alături și printre aceștia, mai ales la sate și în cîmpii, trebuie să admitem peste tot prezența populației indigene, în mase compacte, la îndeletnicirile ei rurale străvechi, care se manifestă foarte rar ori de loc în clădiri monumentale, lespezi și altare de piatră, în inscripții și opere de artă.

Se pune de la sine întrebarea firească: putut-au băștinașii Daciei să rămînă străini de formele romane și de limba oficială care se auzea în toate ungherele provinciei, în viața publică, administrativă, militară, economică, socială din toate centrele mai mari sau mici? E cam greu de presupus că măcar după una sau două generații autohtonii s-ar fi ținut mereu departe de contactul cu mediul roman din cauza urii contra ocupantului străin, cum își imagina Robert Roesler; nu avem nici o cauză obiectivă să credem în această închipuită izolare a dacilor față de romanism, admisă de unii erudiți din sec. XIX; este cît se poate de adecvată întrebarea formulată la 1868 de Hugo Schuchardt „de ce ar fi trebuit să rămîie numai aici izolate elemente eterogene, ca uleiul și apa?“. În orice caz, factorul principal în alcătuirea etnic-socială a provinciei carpatice nu erau coloniștii ori veteranii, negustorii sau elementele nestatornice, flotante (reprezentînd o cantitate redusă față de masa locuitorilor per-

manenți), ci *populația rurală autohtonă*. La a. 106 au fost desigur lichidate formele politice-sociale indigene, împreună cu tot ce putea să continue viguroasă conștiința națională dacică și reacțiunea față de stăpânirea romană. E firesc deci ca aristocrații-feudali ai dacilor (*pileati, tarabostes*, „optimates”) să fi fost în mare parte, dacă nu integral eliminați din comunitatea populară (uciiși, luați în sclavie, alungați etc.), ori au decăzut în starea de inferioritate socială, juridică și economică a păturii rurale. Numai astfel putea fi asigurat regimul și cu el exploatarea romană asupra păturilor de jos ale populației, a muncitorilor, plugarilor, păstorilor și sclavilor, — fenomen care se petrece în toate locurile și timpurile. Împreună cu temutul războinic Decebal, care fusese în cursul a două decenii o reală primejdie pentru securitatea imperiului la Dunăre, trebuia să dispară ori să fie redusă la neputință politică nobilimea ce stătuse în fruntea acțiunilor războinice în acest timp și care putea în viitor să ridice din nou steagul libertății naționale între dacii asupriți, ceea ce a fost cazul în cursul sec. II — III.

De la început lipsită de clasa conducătoare și de formele statale-politice și poate religioase-culturale cu caracter propriu dacic, sub influența covârșitoare a puterii romane, populația rurală va fi fost o destul de ușoară pradă a prozelitismului și deznaționalizării treptate prin romanizare, realizată în primul rînd prin fenomenul înlocuirii limbii vechi traco-dace (din care au rămas în limba romină vreo 170 de cuvinte; cf. de ex. *Dacoromania* XI 1948, 148-183) cu limba oficială latină. Deznaționalizarea a fost puternică și adîncă pătrunzînd pînă în cele mai ascunse unghere ale teritoriului etnic și lingvistic daco-getic din arcul carpatic. Romanizarea n-a influențat prea mult caracterele vieții rurale de aici și din Balcani, unde formele economice și sociale, mai ales în regiunile de dealuri și munte, au continuat să rămînă aceleași, pe vechile baze și cu aceleași îndeletniciri, cu vechile unelte și tradiții, schimbîndu-se numai mijlocul de expresie: limba cu gramatica și terminologia în covârșitoare măsură latină.

Cu aceste analize și observații nu este definitiv epuizată problema populației autohtone traco-dace în Dacia și raportul ei cu ocupanții romani, cu romanismul. Dar putem reține ca o concluzie sigură din materialul documentar și din considerațiile expuse mai sus că temelia etnică-socială a comunității populare pe care s-a alțoit romanismul Daciei carpatice era masa *poporului indigen*, localnicii geto-daci, amestecați într-o proporție necunoscută cu o minoritate de elemente etnice din afară, *coloniști și militari* ce s-au putut lega mai durabil de acest pămînt, contopînduse cu băștinașii în așa măsură, încît să nu poată fi zmulși și trecuți peste Dunăre la a. 271 e. n. ori împinși spre alte meleaguri de valurile migrațiunilor ce s-au abătut asupra fostei provincii carpatice. Identificînd elementul etnic autohton traco-daco-getic în cuprinsul Daciei ro-

mane este stabilită condiția de bază pentru explicarea romanismului în provincia carpatică și pentru elucidarea începuturilor obscure ale poporului român.

NOTE

*) Prescurtări bibliografice

AISC = *Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj-Sibiu* (vol. IV 1944, V 1947—8).

CIL (= *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin).

1. — Ideea despre totala „exterminare” ori alungare a dacilor din patria lor strămoșească a fost adoptată (în baza expresiilor lui Eutropius și Iulianus) și de unii savanți lipsiți de prejudecăți naționale și care nu aveau interese politice (în acest sens, ca de pildă eminentul istoric și epigrafist neamț Otto Hirschfeld (1843—1922), care scria la 1874 („Epigraphische Nachlese”, în *Sitzungsberichte Akad. Wien* LXXVII 364) „ocuparea Daciei a început cu nimicirea și alungarea populației de baștină”; „provincie fără oameni (menschenleer)” permanent expusă invaziilor barbare, deci „în interiorul țării cultura și bunăstarea au putut să aibă o dezvoltare numai în măsură restrînsă”, etc. Asemenea viziune sumbră despre viața provincială în Dacia carpatică (ce s-a încetățenit și la alți erudiți, pînă în zilele noastre) este explicabilă pentru mijlocul sec. XIX, cînd teoria catastrofelor în viața comunităților populare era ușor de conceput și de admis (mai ales sub influența rămășițelor mentalității secolastice în istoriografie), iar izvoarele documentare erau interpretate unilateral ori total ignorate; în timp ce numai în mică măsură era cunoscut și interpretat just imensul material arheologic al perioadei romane pe care l-a păstrat pămîntul Daciei și care constituie urme autentice, deosebit de semnificative pentru intensa desfășurare și înflorire a vieții social-economice de aici, oglindind tocmai bunăstarea și cultura materială și spirituală pe care nu era dispus să le admită decât în foarte restrînsă măsură tînărul Hirschfeld la 1874, după periegeza sa pe meleagurile Daciei carpatice. Bogăția și varietatea materialului arheologic-epigrafic al provinciei arată în chip peremptoriu că aici viața a pulsat intens, romanismul a înflorit, cu toate greutățile și vicisitudinile firești în toate timpurile și locurile, dar mai ales într-o regiune periferică, expusă loviturilor din afară, cum era provincia carpatică.

2. — Rezultate mai noi și bibliografia recentă: C. Daicoviciu „Problema continuității în Dacia”, AISC III 1941, 200—270; *La Transylvanie dans l'antiquité* (București, 1945), 44—73 „perioade dace”. Pentru cercetările și săpăturile de mari proporții la cetățile și așezările dace din Munții Orăștiei (Costești, Grădiștea Muncelului, Piatra Roșie, etc.), din anii 1949—1955, v. C. Daicoviciu *Așezările dacice din Munții Orăștiei* (București, 1951), cu un „Studiu bibliografic asupra așezărilor” de Al. Ferenczi; *Cetatea dacică de la Piatra Roșie* (București, 1954); rapoartele de săpături în *Studii și cercetări de istorie veche* II 1951, p. 95—126, III 1952, p. 281—310, IV 1953, p. 153—219, V 1954, p. 123—159, VI 1955, p. 195—238. Pentru religia și viața sufletească: I. I. Russu „Religia geto-dacilor”, în AISC V 61—139.

3. — Pentru istoria războaielor de cucerire a Daciei v. în general: RoBERTO PARIBENI *Optimus Princeps* (Istoria împăratului Traian), Messina I 1926, p. 215—

340 și C. Patsch *Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Traian* (Beiträge 5/2, in *Sitz. ber. Wien*, 217/1), 1937, p. 52—233.

4. — Toate argumentele vechi și noi în acest sens sînt înșirate, nu fără grave exagerări și denaturări, de A. Alföldi *Daci e Romani in Transilvania*, Budapest, 1940, p. 13—38 (Századok LXXIV 1940, 129—140), *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum* („Ostmitteleuropäische Bibliothek“, nr. 54), Budapest 1944.

5. — C. Moisil „Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei“, în *Buletinul Soc. numism. romîne* XXIV 1929, 11—38 (= „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul“ 1918—1928, p. 1483—1502); Paul L. Strack *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des II. Jhdts.*, I „Die Reichsprägung zur Zeit Trajans“, Stuttgart, 1931, p. 105—145, cu observațiile lui M. Dunry „Le règne de Trajan d'après les monnaies“, în *Revue historique*, Paris 169 1932, p. 316—327.

6. — Cel mai vast și amănunțit studiu asupra clocoanei: Conrad Cichorius *Die Reliefs der Trajanssäule*, II—III (I n-a apărut), Berlin 1896, 1900 (text și planșe cu bune reproduceri fotografice). Critica și completări: E. Petersen *Trajans dachische Kriege nach den Säulenreliefs erzählt*, Leipzig, 1899, 1903. C. Lehmann—Hartleben *Die Trajanssäule*, Berlin—Leipzig, 1926 (text și planșe; la p. 50—63 „Gesandte und Gefangene“ scenele în care apar barbarii în fața împăratului). Cf. și C. Patsch o. c.

7. — Eug. Strong *La scultura romana* II 179 „ultima distribuire de apă“; Lehmann—Hartleben *Die Trajanssäule* p. 115.

8. — O schiță la viața și luptei marelui rege dac: I. I. Russu „Decebal, regele Dacilor“, în *Transilvania*, Sibiu, LXXII 1941, p. 456—466.

8a. — Despre ceramica dacică, vezi studiul preliminar „Ceașca dacică. Contribuție la cunoașterea culturii materiale și a istoriei dacilor“, de I. H. Crișan, în *Studii și cercetări științifice*, Cluj, VI 1955, 127—153. Un studiu exhaustiv asupra materialelor dace în provincia romană pregătește prof. M. Macrea (Cluj).

9. — Orbán Balázs *Torda város és környéke* p. 400.

10. — Pentru viața și romanizarea provinciilor, în primul rînd prin pătrunderea limbii latine între provincialii autohtoni, v. excelențele lucrări mai vechi: Julius Jung *Roemer und Romanen in den Donauländer*, Innsbruck, 1877, ed. II 1887; *Die romanischen Landschaften des roemischen Reiches*, Innsbruck, 1881; Al. Budinszky *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reiches*, Berlin, 1881. De asemenea: W. I. Snellman *De interpretibus Romanorum deque linguae Latinae cum aliis nationibus commercio*, Lipsca, 1914—1919. Pentru Dacia, mai ales C. Daicoviciu *La Transylvanie* p. 133—165 Obiectii și critică în sens negativ la Alföldi oo. cc.

Inscripții și monumente din Germisara

De NICOLAE GOSTAR

Deasupra luncii Mureșului, nu departe de comuna Geoagiu, în apropiere de Orăștie, există un loc pe care localnicii până azi îl numesc „Cetatea uriașilor“. Aici terenul se arată puțin mai ridicat, urcînd în pantă lină, prezentînd pe alocuri cîteva curioase movile, dînd o aproximativă imagine de cetate, îngropată demult în pămînt. În acest loc, răscolit în fiecare an de fierul plugului, apar, la adîncimi nu prea mari, urmele vechilor edificii de piatră, împreună cu bucăți mărunte de țigle, cărămizi și vase de pămînt uneori chiar și monede.

Peste aceste ruine, acoperite de pămînt, s-a așternut demult uitarea, iar amintirea acestei „cetăți“ s-a păstrat în popor numai sub forma unor povești cu fete de împărat, ce stăpînea peste uriași, gen de basme foarte răspîndit prin aceste părți. Această „cetate a uriașilor“ nu e alta decît antica *Germisara* de pe vremea stăpînirii romane, localitate identificată de mai bine de optzeci de ani cu locul de proveniență a mai multor relicvii romane (inscripții, monumente sculpturale, statui, monete), aflate în mod incidental pe teritoriul satului Cigmău (reg. Hunedoara, rai. Orăștie!).

Publicațiile de pînă acum au făcut cunoscute un număr de zece inscripții aflate pe teritoriul acestui sat²⁾. La acest număr se mai pot adăuga cele patru inscripții găsite pe teritoriul acestui sat cu mulți ani înainte și păstrate pe la curțile nemeșilor din localitatea vecină Geoagiu³⁾, alte cinci întîlnite de cercetătorii mai vechi la Orăștie, păstrate pe la biserici sau la amatorii de antichități⁴⁾ și una singură la Romos⁵⁾, localități nu prea îndepărtate de locul unde se găsea în antichitate *Germisara*. Tot teritoriului așezării de la *Germisara* în antichitate îi aparținea și stațiunea balneară de la Geoagiu-Băi (5 km. la N de Cigmău), de unde au provenit

1). Th. Mommsen, în CIL III p. 225. Tot cam în aceea vreme identificarea vechii localități *Germisara* cu ruinele de la Cigmău s-au făcut și de către C. Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte des trajanischen Daciens*, (Separatabdruck aus dem Schässburger Gymnasialprogramm vom Jahre 1873/4), Sibiu 1874, p. 16, 34-35.

2) CIL III 6268, 7880, 7884, 7985, 12573; Oct. Floca, în *Materiale arheologice*, I (1953), p. 755-61.

3) CIL III 1394, 1400, 12572; C. Daicoviciu, în AISC I part. II (1928-32, p. 59.

4) CIL III 1396, 1397, 1398, 1399, 1401.

5) CIL III 12571 (=7887).

pînă acum nu mai puțin de șase inscripții¹⁾, ca și așezarea civilă-gospodărească de pe dealul *Pedeapsa* (pe teritoriul comunei Geoagiu), care a dat ca material epigrafic două inscripții²⁾. Totalul inscripțiilor aflate pe locul vechii *Germisara*, ori provenite de pe teritoriul ei, se ridică acum la 28, exceptînd deocamdată ștampilele pe țigle ori cărămizi. Din acest număr nu prea mare de inscripții s-a putut deduce, că aici la Cigmău a staționat, în vremea ocupației romane, o unitate militară auxiliară și deci se presupunea, în mod neîndoelnic, existența unui castru, ori cel puțin a unui *castellum*, neidentificat încă pe teren cu încheajunsă precizie. Materialul epigrafic însă nu vorbește nimic despre categoria ori rangul localității *Germisara*, despre situația juridică a acestei cetăți, nimic despre magistrații și modul cum era organizată administrația locală. Datorită inscripțiilor ne putem da seama numai despre existența grupării populației orientale a galaților, despre credințele locuitorilor, numele unității militare ce staționa în acest punct și cîteva nume de persoane care au trăit și s-au înmormîntat aici³⁾.

La acest număr destul de restrîns de 28 de inscripții, cunoscute și publicate mai de mult ori mai recent, se mai pot adăoga încă cinci inscripții inedite care completează informațiile de pînă acum în legătură cu această localitate romană de pe valea Mureșului.

Vechea biserică reformată din comuna Geoagiu, înainte de demolare prezenta o oarecare vechime, deoarece pe lângă puținele elemente ale stilului arhitecturii renașterii, păstra și însemnate relievi aparținînd stilului

1) CIL III 1395, 7882 7888 ; Oct. Floca, în *Dacia*, VII-VIII (1937—40, p. 342 ; N. Igna, *Apele termale de la Băile Geoagului (Germisara) în epoca romană*, Alba-Iulia, 1940 p. 12-15.

2) CIL III 1393, 1402.

3) Părerile lui G. Tégylás exprimate în *Hunyadvármegye története*, Budapesta 1902, p. 124, că inscripțiile CIL III 940 și 941 ar proveni de la Geoagiu (rai. Orăștie) și nu de la Geoagiu de sus (rai. Alba), și-ar găsi explicația în faptul că Mezerzius dă ca loc al descoperirii „villa Dyod inferiori”, ceea ce ar corespunde cu Geoagiu de jos (rai. Orăștie). Explicația lui Tégylás întîmpină greutăți numai în calitate de *villa* pentru Geoagiu rai. Orăștie, despre care știm că în sec. XV era un *oppidum* și nu *villa*. Dar în urma unor analize mai profunde la informațiilor privitoare la numele medieval al acestei localități, extrase din documentele medievale de către M. Macrea și D. Protese într-o notă la lucrarea *Tezaurul de monete imperiale romane de la Geomal și invazia carpilor din anul 242 în Dacia*, extr. din rev. *Studii și cercetări științifice*, a Acad. R.P.R., Filiala Cluj, an. V, nr. 3-4 (1954), p. 9-10, nota 13, precum și din caracterul celor două inscripții, rezultă ca un fapt suficient de convingător, că în realitate aceste monumente epigrafice provin de la *Germisara* din vecinătatea Geoagului rai. Orăștie și nu Geoagiu de sus rai. Alba. În cazul acesta numărul inscripțiilor găsite la *Germisara* se mărește cu încă două.

mai vechi gotic. Dar alături de clădirea bisericii, se construise, într-o vreme destul de îndepărtată, un *carnarium*, în stilul arhitecturii romanice, monument existent și astăzi, ce poate fi datat cel mai târziu în sec. XIII¹⁾. Acest *carnarium*, legat de existența bisericii, nu poate fi anterior acesteia, deși în construcția ei nu s-a descoperit nici un element romanic, încît devine necesar a se presupune și pentru biserică o primă fundație prin sec. XIII, de cînd datează și acel „carnarium“, cînd pentru înălțarea zidurilor bisericii s-au folosit din belșug blocuri de piatră din edificiile în ruină ale așezării romane de la GERMISARA, pe atunci încă la suprafață, ce puteau fi întîlnite numai la 3 km spre V de localitatea medievală Geoagiu. Împreună cu blocurile de piatră zidarii au folosit și inscripții romane (altare ori monumente funerare), sculpturile ori reliefulile mormintelor antice, trunchiuri de coloane și chiar lei funerari. Datorită demolării acestui edificiu eclesastic feudal, în anul 1930, s-au scos din ziduri mai multe monumente romane²⁾, care, cîțiva ani apoi, au stat îngrămădite în curtea parohiei și numai cîteva piese zidite din nou în pereții bisericii completei restaurate, cu ligurile înafară pentru a putea fi văzute.

Din acest bogat material epigrafic și sculptural, au putut fi regăsite următoarele monumente:

1). Fragment de inscripție funerară provenită din zidurile vechii biserici din Geoagiu. Piatra se afla pînă în anul 1949 în curtea acestei biserici, cînd comitetul parohial a găsit de cuviință, luînd ticăloasa hotărîre, de a vinde toate blocurile de piatră, împreună cu inscripțiile și monumentele — de care, la drept vorbind, nu avea calitate să dispună — unui pretins intelectual din comună, lui Béla Lugozsi din Suseni, care intenționa să-și construiască o casă cu acest monumental material antic. Profitînd apoi de nepăsarea autorităților, precum și de ignoranța condamabilă și de neiertat a profesorilor și a învățătorilor din comună, inscripția a fost tăiată în mai multe bucăți, chenarul cioplit, literele în mod barbar martelate, deoarece un fragment din această inscripție urma să fie așezată, răsturnată, în zidul dinspre șosea. Astăzi din inscripție se mai pot vedea numai ultimele cinci rînduri dinspre dreapta (*fig. 1*), căci începutul și jumătate din partea stîngă, acum pierdute pentru noi, au fost zidite cu alte piese la fundamentul clădirii³⁾.

Din cauza martelării nu se mai poate vedea, dacă cuvintele au fost despărțite prin puncte. Tot datorită acestui meajuns, în rîndul întîii, între VS și IL, nu se observă trăsătura unei a treia litere, care împreună formau

1) Comunicare verbală din partea lui László Debreczeni, prof. de Istoria artelor la Inst. de Arte plastice „I. Andreescu“ din Cluj.

2) C. Daicoviciu, o. c., p. 59.

3) Din declarațiile muncitorilor a reieșit că la construirea casei s-au folosit mai multe „pietre scrise“ și „pietre cu chipuri“.

sfârșitul unui *cognomen*. În rîndul al treilea acum se vede ONIVCI, dar a trebuit să fie ONIVGI. Legătură în fragmentul rămas se vede numai în rîndul întâi, cei doi N, pentru ANN(is). Că particularitate grafică se remarcă forma alungită a literelor — pînă la 6 cm. — excepție numai litera M care ocupă un spațiu patrat. Dimensiunile acestui fragment zidit cu inscripția înafară sînt ; 53 cm. înălțime și 39 cm. lățime.

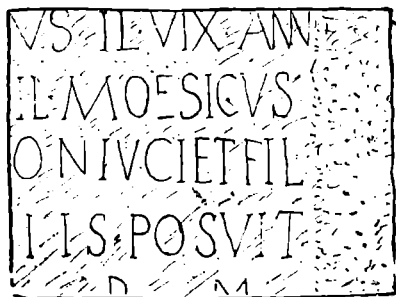

Fig. 1

Fragmentul unei inscripții funerare

Rîndurile literelor, așa cum se văd acum, sînt următoarele :

.....	VS/IL VIX ANN
.....	IL MOESICVS
.....	ONIVCIETFIL
.....	IIS POSVIT
	B M

Primele litere din această inscripție ne oferă un nume personal, un *cognomen* diminutival terminat în . . . IL(*lus*) ori . . . IL(*la*) și datorită exemplului, singura posibilitate de întregire a acestor patru litere ne este îngăduită numai prin [Fa]VS[t]IL(*lus*) sau [Fa]VS[t]IL(*la*), ori [I]VS[t]IL(*lus*) sau [I]VS[t]IL(*la*), care însă acesta din urmă e mai puțin frecvent decât *Faustillus*. a. *Cognomenul Faustillus* (ori *Faustilla*) deși nu e întâlnit încă în onomastica provinciilor răsăritene de limbă latină ale imperiului roman, totuși, prezența lui la Gernisara poate fi admisă, deoarece se găsește de mai multe ori în provinciile africane și iberice din imperiu¹⁾. Rîndul al doilea începe cu . . . IL urmat de *cognomenul Moesi-*

¹⁾ În provincia Numidia numele *Faustilla* apare de șapte ori (CIL VIII 6416, 6849, 7187, 7535, 7772, 8091, 20043), iar *Faustillus* de patru ori (CIL VIII 19366, 19557, 19897, 20054) purtat atât de persoane de condiție liberă, cît și de cele de origine servilă. În Africa proconsulară numele *Faustilla* e întâlnit în șapte inscripții (CIL VIII 12505, 12717, 14714, 15893, 24391, 24745, 24925) și o singură dată în Mauretania (CIL VIII 9347). În provinciile iberice inscripțiile cunosc patru persoane cu numele *Faustilla* și o singură dată *Faustillus* (CIL III 1831, 2270, 3902 3905, 5539). Nu prea răspîndit pare să fi fost acest *cognomen* în provinciile gallice (CIL XIII 462), de altfel ca și în Italia (ILS 9037, CIL IV 1487, 2288, IX 7323).

cus. Cele două litere, conform regulei onomastice latine, țin de sfârșitul unui *gentilicium*, ca *Acilius*, *Aemilius*, *Caecilius*, etc. După numele persoanei, în rîndul al treilea, într-un spațiu de aproximativ cinci pînă la șase litere, urma funcția, ori poate calitatea magistraturii pe care acesta o exercita la Germisara, care, spre regret însă, datorită recente fragmentări, acest rînd nu mai poate fi sub nici un chip întregit. Continuarea rîndului al treilea se întregeste în mod sigur prin [. . c] ONIVGI, iar în rîndul al patrulea terminația IS permite întregirea cuvîntului [*piissim*]/IS sau [*pientis-sim*]/IS, căci din M, antepenultima literă, se mai observă ultima bară verticală. Întregirea deci pe cît permit posibilitățile, ar fi următoarea ;

[. . . . Fa ?] VS [t] IL ^(la)_(lus) VIX (tr) ANN (is)

[.] IL (lus) MOESICVS

[. c] ONIVGI ET FIL ^(ta)_(io)
(ils)

[*piissi*
[*pientissi*]] MIS POSVIT

B(en) M(erentibus)

Piatra a fost pusă de către acest *ilius Moesicus* pe mormîntul soției sale (din a cărei nume nu a rămas nimic) și a ficei sale *Faustilla*(?) ori a fiului său *Faustillus* (?).

De remarcat în acest monument epigrafic este cognomenul *Moesicus*, de derivație adjectivală, întîlnit destul de rar în onomastica latină provincială. Inscriptiile relevă prezența acestui cognomen numai în provinciile Dacia¹⁾ (acum pentru a treia oară), în Pannonia Inferior²⁾, în Moesia Inferior³⁾ și Asia Mică⁴⁾ (numai cîte o singură dată). Cognomenul *Moesicus*, pe grecește MYCIKOC, ar putea să indice țara de baștină a purtătorului, fie una din cele două provincii moesice din S Dunării, fie vechea Mysia din Asia Mică⁵⁾, deși din inscripția pannonică reiese că nu întot-

1) La Apulum CIL III 7311 ne face cunoscut pe *M. Licinius Moesicus*, iar altă inscripție (E. Zefireanu, *Apulum*, II (1943-45), p. 97-8) pe *C. Cassius MOES(icus) Proculeianus* cu domiciliul legal în localitatea *Epiphania*.

2) CIL III 3546, un *C. Cocceius Moesicus*.

3) CIL III 6178 amintește pe *Aponi(us) MOE[sicus]*, soldat în leg. V. Mac.

4) CIL III 6769, inscripția lui *P. Statilius Moesicus* — II. CTATEIAIOC MYCIK (ós).

5) E cazul fratelui lui *M. Licin. Moesicus* de la Apulum care poartă cognomenul *Evangelus* de origine grecească, ori mai curînd greco-orientală. O altă dovadă tot în acest sens ar fi și onagul nălat al lui *C. Cassius Moesicus Proculeianus*; cum însă în Orientul hellenistic existau mai multe localități cu numele *Epiphaneia*, or

deauna această poreclă putea fi pusă în legătură, în mod necondiționat, cu originea sau locul natal¹⁾ al persoanei purtătoare al unui astfel de nume. N-ar fi exclus ca prin astfel de apelative să se subînțeleagă diferite situații în legătură cu trecutul persoanei (ca de pildă: provincia unde a servit sub arme), sau amintiri dragi părinților sau celor ce dădeau nume copiilor, ori datorită, cine știe ce altor împrejurări sau momente de căprieu.

2). A doua inscripție, folosită tot ca material de construcție la casa aceluiași Béla Lugozsi, în zidul dinspre curte, este fragmentul unei stele funerare, din care a dispărut partea inferioară, ruptă din vechime. Monumentul a fost scos tot din ruinele Germisarei, în Evul Mediu, pentru construirea aceleiași biserici din Geoagiu. În primul plan monumentul e înpodobit cu un ornament sculptural în formă de arc, iar sub acest ornament, o bandă cu capetele terminate în spirală. Cîmpul liber a fost umplut cu un ornament în relief, reprezentînd patru ciorchini de struguri și o frunză de viță de vie. Sub acest relief, în al doilea plan, încadrată într-un chenar, cioplit acum recent și stricat pe marginea dreaptă, se vede încă destul de bine, deși lipsește capătul de jos a literelor celui de al doilea rînd, un text de 15 litere (fig. 2).

Fig. 2

Fragmentul unei stele funerare

Dimensiunile; 40 cm. înălțime, 60 cm. lățime. Literele clare și îngrijit scrise au o lungime de aproximativ 6 cm. Cuvintele din rîndul al doilea, cu literele apropiate unele de altele, nu au fost despărțite prin puncte, lapidarul neținînd seama de spațiu între aceste cuvinte.

fi mai ușor de presupus, că patria acestuia, luînd în considerare cogn. *Moesicus* să fie Epiphaneia din Bythinia, din vecinătatea Mysiei, decît celelalte localități omonime de pe cuprinsul Asiei hellenistice.

¹⁾ Bunăcărară M. Cocc. *Moesicus* din inscripția pannonică CIL III 3546 e nepotul celtului *Matumarus* și fiul Coccoiei *Oxidubna*, amîndoi cu nume celtice (cf. A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, Leipzig 1897, col. 481, 895) și cu atare de aceeași origine.

Textul inscripției are următorul conținut :

D M
CASSIASVRVIX

Persoana amintită în inscripție poartă cognomenul *Sura* care aici poate să indice originea semită-orientală a unei femei romanizate prin gentiliciul *Cassia*. Gentiliciul *Cassius* ori *Cassia* este frecvent la persoanele de origine greco-orientală și mai cu seamă la categoria liberților. La Roma din cele 141 nume personale masculine cu gentiliciul *Cassius*, 60 sînt urmate de cognomen grecesc sau oriental-semit, dintre care la 18 inscripțiile, în mod categoric, spun că sînt liberiți, printre ei și unul cu numele *L. Cassius Surus*. Gentiliciul feminin *Cassia*, din totalul de 75 de exemple culese din inscripțiile de la Roma, 38 sînt urmate de cognomen greco-oriental, printre care, la unele, textul epigrafic confirmă din nou condiția de libertă¹⁾. Cognomenul Cassiei *Sura* de la Germisara scoate în evidență originea syriană a persoanei, iar gentiliciul *Cassia*, în mod probabil, arată situația de libertă și încetățenirea ei, ori probabil a predecesorilor ei, pe această cale²⁾.

¹⁾ Exemplele din CIL VI vol. *Indice*.

²⁾ Numele vechii ginți plebeiene *Cassia*, cu corespondentul masc. *Cassius*, este frecvent în Orient, mai cu seamă la persoanele de origine syriană și asianică (CIG 3532 b, 3662, 3664, 3745 d, 3759, 3902, 4367 B, 4590, 4603 ; SEG VI 341, 458, 544 ; VII 297, 298, 300 ; VIII 226, 238). S-ar putea însă ca acest nume frecvent în Asia Mică să amintească mai curînd numele frig. KACIOC, decît ital. CACIOC ; cf. J. Zingerle, în SEG VI p. 94 sub nr. 544 și Joh. Sundwall, *Die einheimischen Namen der Lykien nebst einem Verzeichnisse kleinasiatischer Namenstämme*, în col. *Klio Beiträge zur alten Geschichte*, XI Beiheft, Leipzig 1913, p. 100 H. Wuthnow, *Die semitischen Namensnamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig 1930, p. 62 trece ca semite numele : KACEIOY (gen.), KACIANOY (gen.), KACICEOC, KACICCEOY (gen.). În Orientul apropiat ital. *Cassius* ar putea fi socotit și ca o deosecare după numele divinității de pe muntele KACIOC, care chiar în această formă trece drept un epitet al divinității Zeus-Iupiter în interpretarea greco-romană (a se vedea și H. Steuding, art. *Casius*, în *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, în preluorarea lui W. H. Roscher, vol. II, part. I, Leipzig, 1884-86, col. 855-6). Poate unor astfel de preferințe s-ar datora și gentiliciul *Cassius*, a (cu rezonanță italică) purtat de orientalii semiți și asianici. În Dacia pînă acum se cunosc șase femei purtînd gentiliciul *Cassia*, dintre care : o libertă (CIL III 1230) ; o peregrină (CIL III 1266), apoi soția unui sclav imperial (CIL III 7474=1470), iar una cu cognomenul *Cassia*, în mod cert de origine syriană (cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, I (1928-32), p. 85). E adevărat însă, că numele *SVRA*, dar mai ales masc. *SVRVS*, în inscripții apare și la altele neamuri de limbă în origini diferite, ca la illyrii, celți, traci, ca și la orientalii semiți (cf. I. I. Russu, în *AISC*, V (1944-48), p. 286) ; poate fi și italic, în nume ca *Sura*, *Suricus*, *Surilla*, *Surio*, *Surtus*,

3). Al treilea monument epigrafic, provenit din ruinele Germisarei și rămas nepublicat, este fragmentul unei inscripții funerare, zidit ca și celelalte două la fundamentul temeliei aceleiași clădiri, fără a mai prezenta astăzi posibilitatea unei revizuirii. Reproduc textul acestei inscripții după o copie personală din anul 1942. Din notițe reiese că fragmentul era o bucată dintr-o lespede funerară, cu marginile rupte mai cu seamă pe latura din dreapta, de unde pare să se fi pierdut cam jumătate din text. Marginile extreme probabil că purtau un ornament dintre cele obișnuite ca decor ori ca simbol pe lespezile funerare.

În rîndul al doilea după literele IVLIA se vedea jumătate din bara verticală stînga a literei următoare N. Ultima literă din rîndul al patrulea a fost fie O, fie C, mai degrabă însă C.

După cît îmi amintesc, literele erau clare și nu prezentau dificultăți pentru lectură.

D
VREL IVLIA
ARMIZ MET
LXXVI INC

Întregirea inscripției poate fi prezentată în felul următor :

D(iis) [M(anibus)]
[A]VREL(io) IVLIAN[O DEC(urioni?) COL(oniae)]
[SI]ARMIZ(egetusae) MET[ROP(olis) VIX(it)]
[AN(nis)] LXXVI INC[OMP(arabili) — — — — —]
— — — — —

Înainte de gentiliciul *Aurelius* nu e exclus să fi existat și litera M, prescurtată pentru *M(arcus)*. Întregirea rîndului al doilea prin *dec(urio) col(oniae)* nu e cu nimic justificată, aici fiind posibil și II *vir(alis)*, *q(uin)q(uennalis)*, *flamen*, ori *aug(ustalis)* (*col(oniae)*); am ținut însă la această întregire, fiind formula cea mai frecventă. În rîndul al treilea titlul de *metropolis* ne ajută să datăm inscripția în sec. III e. n., după anul 235¹⁾. Ultimele litere din rîndul al patrulea fac parte din începutul cuvîntului *incomparabili* (*virò, homini*, etc.) mai curînd, decît *in(n)ocentissimo*, care totuși, în cazul că întregirea e justă, e curios că adjectivul *incomparabilis* e scris înainte de numele celor ce ridică monumentul.

În prosopografia Sarmizegetusei numele lui *Aurelius Iulianus* e încă *Surus*, etc, mai toată de origine etruscă (cf. W. Schulzer, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1933, indice p. 624), dar nu e mai puțin adevărat că de cele mai multe ori, și mai cu seamă printre provinciali, pentru cel ce îl poartă, indică o origine semită-syriană și prin acest cognomen adjectival se indică în modul cel mai direct originea.

¹⁾ Vezi C. Daicoviciu, în *Dacia*, III-IV (1927-32), p. 548-9).

necunoscut și cu această ocazie apare pentru prima dată. Printre magistrații Sarmizegetusei prezenți la Germisara, alături de Aurelius Iulianus mai e cunoscut și *Sex. Valerius Fronto*, care moare și se înmormîntează aici. Prezența acestor doi la Germisara își are o anumită explicație și nu credem că s-ar datora numai unei eventuale întâmplări. Nu mai putem apoi pune la îndoială proveniența de la Germisara a inscripției funerare a lui *Sex. Valerius Fronto*, despre care se credea, judecînd după înțelesul textului, că ar fi fost adusă cîndva la Orăștie de la Sarmizegetusa¹⁾.

4). Printre inscripțiile de la biserica de la Geoagiu, dispărute în acelaș chip, se numără și fragmentul unei inscripții funerare, care a putut fi copiată în vara anului 1942. Din acest monument — de forma unui mic *cippus* funerar, tăiat în două în evul mediu, cînd se construia biserica — s-a păstrat numai partea dinspre dreapta.

Literele în anul 1942 erau perfect lizibile; în momentul copierii s-ar putea să se fi omis, în unele rînduri, doar semnele punctuației. În rîndul înălți ultima literă M este scrisă ceva mai mic decît precedenta A. Legătură se vede numai în rîndul al șaptelea pentru ET.

În mod clar din text, în anul 1942, se putea citi doar atît ;

— — — — — AM
 — — — — — IAVA
 — — — — — L. MA
 — — — — — IA. V
 — — — — — AE. L. C.
 — — — — — SIG. B
 — — — — — S. ET. PA
 — — — — — P

Intregirea, cu multă îngăduință, al acestui fragment, poate fi propusă în felul următor ;

— — — — — AM
 — — — — — IA V (ixit) A (nnis)
 — — — — — L. MA
 — — — — — IA V (ixit)
 [Annis) — — — —] AE L C

[— — — — PEDITT(um)] SI(n)G(uloriorum) B(ritannicorum)
 N(umert)]
 [— — — — — FILII[S ET PA
 [TRI(t)
 [RENTIB(us) B(ene) M(erentibus)] P(osuit).

¹⁾ Aceasta era părerea lui M. J. Ackner și Fr. Müllen, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena 1865, p. 21, nr. 94, fără să se bazeze însă pe vreo informație mai precisă. Mommsen în *CIL III* p. 226 sub nr. 1398 înclină și el spre părerea celor doi epigrafiști ardeleni. În acelaș fel se exprimă și Béla Jánó, în *Archaeologiai*

Rîndul întii nu pare să fi conținut IN MEMORIAM și deci literele AM nu fac parte din această formulă. S-ar putea însă să provină din formula $[D(is) M(anibus)] A(eternae) M(emoriae)$ ¹⁾, formulă neîntîlnită încă în Dacia, dacă nu cumva cele două litere să fi fost rupte dintr-un nume personal. Primele două litere, IA, din rîndul al doilea, indică sfîrșitul unui nume feminin, cum ar fi: *Caia, Cassia, Iulia, Marcia*, etc. În rîndul al treilea L poate fi și prenumenul *L(ucius)* sau *L(ucia)*, dar și sfîrșitul unui gentiliciu, ca *Aurel(ius)* ori *Aurel(ia)*, etc., urmat apoi de un cognomen începător cu MA. Cu greu ne putem explica cele două litere AE din rîndul al cincilea (poate filiația), urmate probabil de același prenumen, *L(ucius)* și apoi C, care poate fi și litera de început al unui gentiliciu. Literele SIG B din rîndul al șaselea, datorită faptului că cunoaștem unitatea militară ce staționa la Germisara (vezi mai jos), pot primi întregirea; *N(umerus) SI(n)G(ulariorum) B(ritannicorum)*, sau *PEDIT(es) SI(n)-G(ulares) B(ritannici)*²⁾.

Inscripția a fost pusă de către un carecare soldat ori ofițer din acest *numerus* din castrul de la Germisara, în amintirea fiilor ori a rudelor dispărute și a părinților săi, morți și înmormîntați aici.

5). Ultima inscripție funerară din această serie, provenită de la Germisara, este zidită astăzi în zidul celei mai vechi biserici din Orăștie, în trecut biserică catolică, apoi luterană, iar acum reformată.

Biserica fiind în stil gotic (sec. XV), dar mai păstrînd pe alocuri și elementele stilului mai vechi romanice, poate fi datată ca primă fază de construire, în sec. XIII³⁾. Inscripția e zidită la baza contrafortului din partea de S a bisericii, tocmai la colțul absidei. Desprinzîndu-se tencuiala de pe fața exterioară a zidului, a apărut un bloc de piatră fărîmicioasă, de aspect silicios, pe alocurea mai roșiatică. Pe suprafața pietrii se mai observă trăsăturile de-abia vizibile, ale unor litere, încadrate într-un chenar ce iasă puțin în evidență (fig. 3).

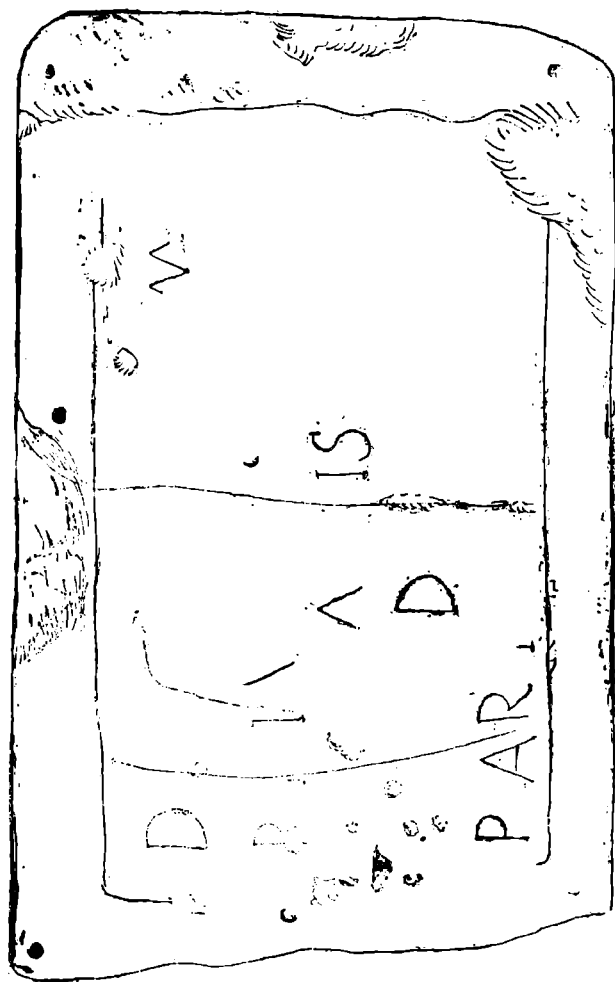
Dimensiunile inscripției sînt următoarele; înălțimea, 41 cm, lățimea 71

Értesítő, XXXII (1912), p. 393, fără să amintească pe cei anteriori lui și fără a aduce o dovadă de criteriu informativ.

1) Vezi R. Forrer, *Strassbourg-Argentorate, préhistorique, gallo-romain et mérovingien* (în textul german, *Das roemische Strassburg-Argentorate*), Strasbourg. (1927) p. 104, pl. XV, nr. 3.

2) De întregit mai curînd *singulares* decît *signifer*, altfel nu putem explica cuvîntul următor ce începea cu litera B. Sincoparea lui *n* este frecventă înaintea unei guturale; se pot aduce exemple chiar din Dacia și anume, unitatea cu numele asemănător de la Apulum, care pe stampila opare în prescurtare sub formă: *P(edites) SI(n)G(ulares) CO(n)S(ularis)* (CIL III 12633 f), ori în nume proprii ca *I(n)genus* (CIL III 14107), *Li(n)gauster* (CIL XIII 7038), etc.

3) Comunicare verbală din partea Prof. László Debreczeni.

Inscripție funerară

Fig. 3

cm, grosimea 22 cm. Literale primelor patru rânduri au o lungime de 3,8 cm, dar în ultimul de 4 cm.

După cât se vede și din figură, din inscripție s-au mai păstrat următoarele litere :

D									M
P	/	I	/	/	/	/	/	/	
/	/	/	A	/	IS	/	/	/	
/	/	D	/	/	/	/	/	/	
PAR	/	/	/	/	/	/	/	/	

În rândul întâi se distinge litera D, iar la o distanță de 35 cm de aceasta apar trăsăturile de abia vizibile ale literei M care scot în evidență caracterul funerar al inscripției. În rândul al doilea, clar se vede numai litera P de la începutul rândului. În rândul al treilea deabia se mai disting trăsăturile literei A, cu bara orizontală ștearsă și apoi la o oarecare distanță, literele IS, care se pretează la întregirea A[nn]IS. În rândul al patrulea, sub A, se vede destul de clar litera D. Ultimul rând se poate întregi fie prin PAR[enti], fie prin RARI[ssimo] sau RARI[ssimae], căci prima literă nu e sigur, dacă este P sau R.

Cu aceste cinci inscripții noi de la Germisara, adause la cele cunoscute, numărul de 28 se ridică la 33. Printre acestea, inscripția funerară a lui Aurelius Iulianus prezintă un interes deosebit, prin faptul că arată în sec. III prezența unor magistrați din Sarmizegetusa la Germisara. Apoi această inscripție este a douăzeci și doua la număr, care amintește numele coloniei Sarmizegetusa cu rangul de *metropolis* și e singura inscripție aflată pe teritoriul altei localități, amintind cu acest titlu orașul de reședință al provinciei¹⁾.

Alături de aceste inscripții funerare, culese din ruinele romane încă în evul mediu, alte câteva inscripții, descoperite sau aflate în trecut sau în zilele noastre la Cigmău sau la Geoagiu, au ajuns să fie publicate — unele cu greșeli inadmisibile, altele cu întregiri eronate, sau cu lectură incompletă. Emendarea lor prin noi lecturi credem că va aduce un oarecare aport, lămurind unele probleme de interes restrâns, în legătură cu localitățile mărunte de pe cuprinsul Daciei romane.

6). Altar de piatră scos din zidurile aceleiași biserici din Geoagiu, a cărui inscripție a fost publicată de către acad. C. Daicoviciu, după lectura lui J. Mallász²⁾. Din inscripție Mallász nu a putut citi tocmai rându-

¹⁾ Inscripția CIL III 1175, din seria celor de la Apulum, mai curând provine de la Sarmizegetusa (cf. Mommsen CIL III p. 204).

²⁾ C. Daicoviciu, în AISC, I, part. II (1928-32), p. 59; IOM / — — MAX [I] MINVS/ — LEGVM/ — — — — / — — — — / VSLM.

rile 5 și 6, care sînt de o deosebită importanță pentru cunoașterea istoriei militare a Daciei din timpul ocupației romane. Noua lectură a inscripției o reproduc după o copie din anul 1942, căci mai tîrziu apoi, inscripția a avut aceeași soartă, intrînd la temelia casei lui Béla Lugozsi din Suseni. Literele sînt clare și numai de pe margini vremea a putut să le șteargă, încît în anul 1942, ele nu se mai vedeau îndeajuns de limpede.

	I	O	M
	/LP		MAX/
	MINV	/	/ / /
	LEG	V	M / /
5	S/OMP		N
	S	P	B
	V	S	L M

În rîndul al treilea după litera V ar urma S și apoi gradul dedicanțului, pe care acesta îl deținea în legiunea V macedonică. Rîndul al cincelea, rînd care în anul 1942 mi s-a părut mai anevoios de citit, l-am transcris S/OMP, dar care permite să fi corectat în S[I]GNIF. Rîndul 6, cu literele S P B, mult distanțate și deosebit de clare în momentul copierii, nu prezentau nici o dificultate. Cu aceste observații preliminare se poate trece la următoarea întregire;

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
 [V]LP(ius) MAX[I]
 MINV[S — — —]
 LEG(ionis) V M/AC(edonicae)]
 5 S[I]GNIF(er) N(umeri)
 S(ingulariorum) P(editum) B(ritannicorum)
 V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

Traducerea : „Lui Iupiter cel mai bun și cel mai mare. Ulpius Maximinus [.] al legiunii a cincea macedonică și stegar al unității detașatilor pedestrii britanici, cu bucurie și după merit și-a îndeplinit făgăduința“.

Gradul lui Ulpius Maximinus în cadrele legiunii nu poate fi dedus din cuprinsul inscripției. În cazul că inscripția e dedicată în momentul cînd Ulp. Maximinus e detașat din legiune în unitatea de la Germisara, atunci el ar fi îndeplinit un grad inferior unui *signifer*, poate *librarius*, *beneficiarius* ¹⁾, sau chiar un simplu *miles*. Elementul nou, desprins din

1) CIL III 11235 un oarecare M. Talla... Montanus a fost SIG(nifer) E NVVM (ero)..., după ce înainte îndeplinise un grad în leg. XIII gem; cf. G. Centacuzino, *Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*, București 1929, pag. 192. Un alt exemplu e CIL III 11136, de unde se vede cum [Ulpi]us

conținutul acestei inscripții, constă în numele complet sub care apare acest *numerus* de la Germisara. Până acum o inscripție îl cunoștea cu numele: N(umerus) BRIT(annicorum) ¹⁾, iar alta, publicată acum recent, sub numele de N(umerus) S(ingulariorum) B(ritannicorum) ²⁾. Inscripția lui Ulp. Maximinus poate fi datată după anul 168/9, când în Dacia este adusă leg. V macedonică, de unde fusese detașat Ulp. Maximinus, personaj al cărui nume nu este încă atestat în Dacia. În orice caz, după anul 168/9, unitatea britanicilor de la Germisara poartă numele de N(umerus) S(ingulariorum) P(editum) B(ritannicorum), formulă neîntâlnită încă în inscripții și nici în diplomele militare.

7). În CIL III suppl. nr. 12573 se reproduce o inscripție onorifică, după lectura lui Fr. Cumont, pusă în cinstea împăratului Philipp Arabul, cu mențiunea că inscripția a fost găsită la Cigmău și apoi lăsată în păstrare la familia Concz, proprietari în acea comună.

Pentru felul cum apar unele litere în transcrierea inscripției, după lectura lui Cumont, e necesar să adăugăm câteva observații; în rîndul al cincilea din litera N nu se vede decât prima bară verticală, restul în publicație fiind trasat cu puncte. În locul al patrulea pe piatră era mai curînd N și nu M. Ultimele două rînduri sînt întregite de Cumont în felul următor: */et/ n(obili)s(simo C(ae)s(a)ri filio) Philippiani*, lectură cu care se declară de acord și editorii *Corpus*-ului, motivîndu-o ca justă și adăugînd că a dispărut numele acelor care au pus această inscripție, împreună cu statuia împăratului ⁴⁾.

Textul inscripției, după îndreptarea prezentată de Cumont, este reprodusă în felul următor;

/A?/m/a/ndianus din *miles-leg(ionis) XIII g(eminae)* devine *librarius numeri S...* Nu mi se pare îndreptățită părerea prof. G. Cantacuzino (o.c. p. 122) care încearcă să arate că Ulp. A?mandianus nu a servit într-un *numerus* cu caracter etnic, „deoarece ascrerea *numeri* aveau subofițeri barbari ca și soldații”; această afirmație nu se sprijină însă pe nimic, deoarece, atît P. Ael. Marcellinus *signifer et quaestor n(umeri) Brit(annicorum)* (CIL III 1396), cît și Ulp. Maximinus soldat ori ofițer în leg. V. mac. și apoi *signif(er) n(umeri) s(ingulariorum) p(editum) B(ritannicorum)*, erau cetățeni romani și apoi M(arcus) Talla.. Montanus (a cărui gentilicium poate fi întregit cu ital. *Ta(l)lanus*, ori *Talla(r)ius*), cum în regesc editorii *Corpus*-ului III p. 2370), cît și Ulp. A?mandianus, fac parte din cadrele unei legiuni și poartă nume de cetățeni romani.

¹⁾ CIL III, 1396.

²⁾ Oct. Floca o. c. I, p. 756.

³⁾ G. Téglaș, o. c., p. 121, care văzuse inscripția, arată că rîndurile au fost martelate încă în antichitate.

- IMP CA// M IVL PHI
LIPPO /I/IE AVG
PON/ MAX TRIB POT
II COS PP PROCOS
5. /NSIMCSRIFPHILIP
PIANI DEVOTI NV
— — — — —

În felul cum Cumont citea și întregea inscripția, s-ar deduce că monumentul a fost pus în cinstea împăratului Philipp Arabul și a fiului său *Philippianus* (în genitiv !), nume care însă nu e întâlnit nicăieri, pe nici unul din monumentele epigrafice din imperiul roman, nici în textele literare, nici pe monete și nici în alte monumente contemporane ori mai târzii. Philipp cel tânăr, urmașul designat de tatăl său Philipp Arabul, în documente e numit întotdeauna *M. Iulius Philippus*, adăogându-i-se, în unele cazuri, lie numele *Severus*, *Saturninus*, ori *iunior*, dar niciodată *Philippianus*. E curioasă apoi prescurtarea NS, care după Cumont trebuie citită *nobilissimo* și apoi întru totul neobișnuită întregirea literelor CSRI prin *Caesari*. Nici formula *nobilissimo Caesari filio* înaintea numelui lui Philipp cel tânăr nu e întâlnită. Toate aceste observații ne fac să deducem că lectura și mai ales întregirile, după cum am văzut, inadmisibile, propuse de Cumont pentru rîndurile 5 și 6, se datoresc unei transcrieri greșite. Aceste două rînduri au conținut numele dedicantilor, care și de data aceasta e tot acel *numerus*. În mod neîndoieinic trebuie să presupunem : în rîndul 5, locul al patrulea, litera N și nu M ; în locul al șaselea, litera B în locul literei S, iar în locul al zecelea litera T în loc de F. Cu această justificată corectare, cele două rînduri permit a fi transcrise în felul următor :

N SING BRIT PHILIP
PIANI DEVOTI NV
— — — — —

unde epitetul *Philippiani*, în loc de *Philippianus* și *devoti* în loc de *devotus*, pot fi socotite erori ale lapidului, atras fiind, poate, de *numini* și *maiestati*, ce urmau în rîndurile următoare. Greșeli în ce privește acordul epitetului *Philippianus* în genitiv, în loc de nominativ și adjectivul *devoti* în locul nominativului se mai întâlnesc în inscripțiile din Dacia, ca de pildă, în CIL III 8010 de la Mehadia, unde apare *Gal(l)ienae* în loc de *Galliciae*, în inscripția de la Rîșnov (Cumidava), unde la fel întâlnim, *Alexandrianae*, în loc de *Alexandriana* ¹⁾ și în CIL III 1380 de la Micia, tot o dedicație lui Philipp Arabul unde găsim *devoti* pentru *devota*²⁾.

¹⁾ M. Macrea, în *AISC*, IV (1941—43), p. 237—8.

²⁾ Chiar și înafara provinciei Dacia, se întâlnesc greșeli în acordul unor astfel de formule, ca bunăoară într-o inscripție din Africa romană, unde găsim : *...res p(ublica) muni/cipi(i) Sigensis/ devoti [numini maiestatique eius]*, după cum arată

În consecință, lectura și întregirea inscripției poate fi propusă în felul următor:

IMP CA[ES] M IVL PHI	Im(eratori) Ca(esarij) M(arco) Iul(io) Phi-
LIPPO [P]I[O] FE[L] AVG	lippo[p]i[s] fe[l(ici)] Aug(usto)
PON[T] MAX TRIB POT	pon[t(ifici)] max(imo) trib(unicia) pot(estate)
II COS PP PROCOS	II co(n)s(uli) p(atri) p(atriciae) proco(n)s(uli)
N SING BRIT PHILIP 5.	n(umerus) sing(ulariorum) Erit(annicorum) Philip-
PIANI DEVOTI NV sic.	piani devoti nu-
[MINI MAIESTATI]	/mini maiestati-/
[QVE EIVS]	/que eius/.

Traducerea: "Unitatea detașărilor britanici filipieni, credincioși divinității și maiestății sale, (a ridicat acest monument) împăratului Caesar Marcus Iulius Philippus Augustus, cuviosul, fericitul, mare pontifice, cu putere de tribun pentru a doua oră, consul, tată al patriei și proconsul".

Inscripția datează din anul 245, când Philipp Arabul e investit pentru a doua oră cu *tribunicia potestas*. Până acum e cea mai recentă inscripție din Germisara ce permite a fi datată și totodată, ultima mențiune al acestui *numerus* în castrul de la Cigmău.

8). În 1865 s-a găsit la Cigmău o inscripție publicată pentru prima dată de C. Torma și apoi reprodusă în CIL III suppl. 7885. Inscripția s-a păstrat cîtva timp la Kocsárd Kuun din Geoagiu, unde a văzut-o în secolul trecut cercetătorul ardelean C. Torma. Din inscripție Torma nu a putut citi decît patru litere;

```

/ / / / / /
/ / / / / /
/ / / / / /
/ / / / / /
/ / C BR / / /
/ A / / / / /

```

Torma întregește rîndul 5 prin C(ohors) BR(itannica miliaria ?). Cum însă despre această cohortă nu avem nici o știre că ar fi staționat cîndva la Germisara, ori prin apropiere, credem că mai curînd, cele trei litere pot fi întregite cu numele aceluiași *numerus*, cunoscut pînă acum din cinci inscripții și pe stămpilele de pe țigle ori cărămizi, toate găsite

desenul, în loc de *devota* (E. Albertini, *Inscription de Siga*, extr. din *Bulletin de la Société géographique et d'archéologie de la province d'Oran*, tom. 54, fasc. 195). Pentru Dacia mai putem adăuga și CIL III 1454, dedicație lui Gordian III de către *concilium prov(inci)arum* Daciarum *trium devoti* (în loc de *devotum*) *numini maiestatique eius*.

la Cigmău. Iniregirea literelor C BR poate fi propusă fie în [N(umerus) SIN]G(ulariorum) BR[IT(annicorum)], formulă întâlnită de trei ori în inscripțiile de la Germisara, ori prin [PEDIT(es) SIN]G(ulares) BR[IT(annici)], așa cum aceeași unitate apare în diplomele militare.

Fig. 4

Inscripția din CIL III 1400

9). Mezerzius, primul care, pe la sfârșitul sec. XV, adună și publică inscripțiile latine din vechile așezări romane din Transilvania, cunoaște de la Geoagiu de jos (*in oppido Aldiod*) numai un *cippus* funerar cu inscripție (CIL III 1400), care, fără îndoială că a fost adus de la Germisara

(Cigmău). Monumentul și astăzi încă se găsește răsturnat cu partea scrisă în sus, lângă acel amintit „carnarium“ și în această poziție pare că a stat câteva secole, deoarece din caracterele inscripției, clare în sec. XV, astăzi, datorită intemperiei și loviturilor, deabia se mai pot distinge trăsăturile oțtorva litere (vezi *fig. 4*), cu textul mai puțin lizibil de cum se prezenta acum o sută de ani, când o văzuseră J. F. Neigebaur și C. Torma¹⁾. În cazul că nu se vor lua măsuri ca această inscripție să fie transportată cât mai curînd într-un muzeu apropiat, ori în cel mai rău caz adăpostită undeva, monumentul încetul cu încetul se va distruge, pierzîndu-și caracterul său epigrafic și de relicvă antică.

10). Printre puținele materiale epigrafice din Muzeul raional din Orăștie, care de curînd a luat ființă, se găsesc următoarele trei fragmente de țigle romane, încă neinventariate; a). țiglă cu stampilă într-un cartuș dreptunghiular, puțin adîncit, cu literele în relief, purtînd eticheta: „aflat la 1 Mai 1921 în Germizara“. Din stampilă se vede prima literă N, de formă patrată (2,5 cm) și capătul de jos a literei următoare S (*fig. 5,1*).

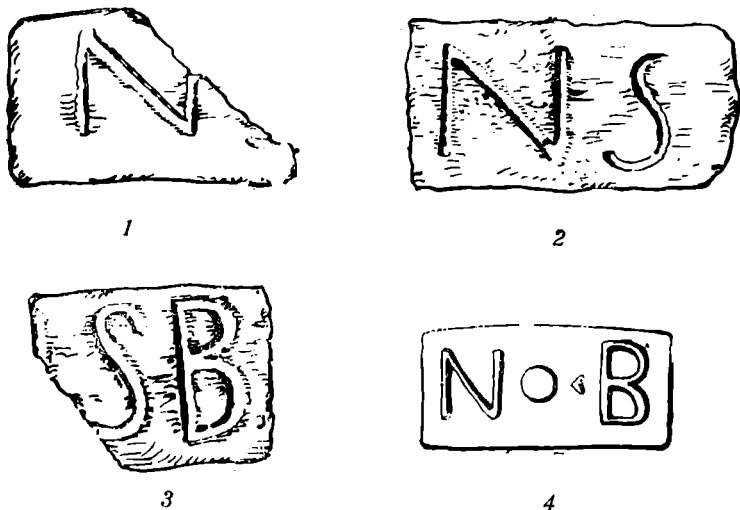

Fig. 5

Stampile pe țigle aflate la Cigmău

b). Aceeași șampilă pe un fragment de țiglă cu eticheta: „aflat 1 Mai 1921 în Germizara“. Din șampilă se văd primele două litere, N și S, pri-

¹⁾ Cippus în formă de bloc, pe cele trei fețe prevăzut cu cite un chenar simplu. Dimensiunile: 1,32 x 0,90 x 0,64 m. Literele rîndurilor 1-7 au o lungime de 7 cm., iar în ultimul, de 6 cm; lățimea literelor 6 cm. Pe timpul lui Mezerzius rîndurile inscripției puteau fi citite în felul următor: D M / INGENV / VIVS ATTIO / VIX ANNIS / XV INGE / NVVIA MAR / CELLA FILIO / PIENTISSIMO.

ma, de formă aproape patrată (2,7 x 3 cm), a doua înaltă de 2,6 cm (fig. 5,2).

c). Aceeași șampilă pe un fragment de țiglă fără etichetă, dar după toate probabilitățile adusă tot de la Cigmău. Imprimarea literelor N S B e îndeajuns de clară, deși din prima literă nu a rămas decât bara verticală dreaptă. Dimensiunile literelor: 3,2—3,4 cm. înălțime (fig. 5,3).

Șampile de felul acesta, purtând sigla N S B pe țigle ori cărămizi, în toate publicațiile sînt menționate ca fiind descoperite numai pe teritoriul satului Cigmău¹⁾ și lipsesc pînă acum în alte localități romane.

Împreună cu șampilele ce poartă această siglă, abstracție făcînd de cele ale ieșunii XIII gem., literatura de specialitate, printre descoperirile de la Cigmău, mai cunoaște următoarele variante;

- I). N B²⁾
- II). N S B³⁾
- III). N P S⁴⁾
- IV). S P B⁵⁾

Dintre toate aceste sigle forma cea mai frecventă e prezentată de varianta II. Integritatea lor este înlesnită, într-o bună măsură, de trei diplome militare dacice, de inscripțiile de la Germisara și cîteva exemple de analogie din epigrafia romană a altor provincii. Printre unitățile militare care au luat parte la războaiele dacice și au format apoi armata de ocupație,

¹⁾ CIL III 8075,32, a, c (=1633,14 a); G. Téglás, *Hunyadvármegye tört.*, I p. 125; id., în *Klio*, X (1910), p. 501. Două bucăți în Muz. reg. Deva sub nr. inv. 2416, 2417.

²⁾ Șampilă inedită (fig. 5,4) păstrată în tegulariul Muz. reg. Deva, sub nr. inv. 2403, fără a se indica locul de proveniență; judecînd însă după șampilele cu sigla N S B, cu care pare să prezinte o înrudire, ar putea da și șampilă N B să provină tot de la Cigmău.

³⁾ Vezi nota 1. G. Téglás în *Klio*, X (1910), p. 501 publică această variantă sub trei forme deosebite; a) N. S. B., b) N S (P, c) N S B. Sigla b credem că se distorsionează unei lecturi greșite, deoarece comparînd-o cu exemplarul din Muz. Deva nr. inv. 8555, se vede că litera este B naimprimat îndeajuns și care ușor a putut fi confundat cu P, fapt ce permite ca acum această siglă să fie corectată în N S B. Și sigla I S N din *Klio*, XI (1911), p. 509 trebuie citită răsturnat, N S B.

⁴⁾ Téglás, în *Klio*, X (1910), p. 501; sigla S P N trebuie citită retrograd, N P S; acelaș lucru în *Klio*, XI (1911), p. 509 cu siglele S. P. N. și S P N.

⁵⁾ CIL III 8075,32 f; Téglás, *Hunyadvárm. tört.*, I, p. 125; id. *Klio*, XI (1911), p. 509. Două fragmente cu șampilă S P B în Muz. Deva nr. inv. 2214, 2244. Șampilă CIL III 8075,32 b, S B B se datorește unei lecturi greșite și trebuie corectată în S P B; idem în *Klio*, XI (1911), p. 509.

diploma din 17 feb. 110 amintește și pe acei *pedites singulares Britannici*¹⁾. A doua diplomă e cea din 2 iul. același an, unde aceeași trupă apare cu numele de [*pedi*]tes Britannici²⁾. Ultima mențiune în diplome a unității [*ped*]ites singulares Britannici³⁾ este din 157⁴⁾. Cum această trupă între anii 110 — 157 se afla într-un castru din *Dacia Superior*, acești *pedites* nu pot fi desprășiți de cei care au imprimat sigla variantei IV de pe țiglele și cărămiziile de la Germisara și deci întregirea ștampilei nu poate fi decât *s(ingulares) p(edites) B(ritannici)*, cu inversarea primelor două cuvinte.

Cu timpul acești *pedites singulares*, probabil pe timpul lui Marcus Aurelius (161 — 180), în orice caz după Antoninus Pius (138 — 161), devin o unitate auxiliară permanentă, luând numele de *numerus*, ca și alte unități de *singulares* din armata imperiului roman, fiind acum socotiți ca făcând parte din cadrele efective ale armatei provinciei⁵⁾. Întregirea siglelor variantelor I — III se poate face cu ajutorul inscripțiilor de la Germisara, care indică următoarele forme abreviate :

- I). N BRIT⁶⁾
- II). [. . . SIN]G BR⁶⁾
- III). [. . . .]SI(n)G B⁷⁾
- IV). N S B⁸⁾
- V). N SING BRIT⁹⁾
- VI). N S P B¹⁰⁾

Sub aceste șase variante se ascunde una și aceeași unitate, care nu este alta decât *n(umerus) s(ingulariorum) B(ritannicorum)*, așa cum apare în variantele IV și V din inscripții, ori sub formula mai scurtă *n(umerus) B(ritannicorum)* din varianta I din sigla de pe ștampilă, identică cu varianta I din inscripție. Varianta III de pe ștampile poate fi întregită prin *n(umerus) p(edites) s(ingulariorum)*, întregire sprijinită și de varianta VI din inscripție, unde numele acestei unități apare complet în sigla: *n(umerus) s(ingulariorum) p(editum) B(ritannicorum)*. În consecință toate aceste prescurtări de pe ștampile indică numele unei

1) CIL XVI 57.

2) C. Dăncoviciu, în *Dacia*, VII—VIII (1937—40), p. 323.

3) CIL XVI 107.

4) Ernst Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Viena 1932, p. 233—4.

5) CIL III 1396 ; numele unității e *n(umerus) Brit(annicorum)* și nu *Brit(tonum)*, întregire propusă în vechea literatură.

6) Vezi mai sus pag. 72-73.

7) Vezi pag. 65-66.

8) Oct. Flores, în *Materiale arheologice*, I (1953), p. 756.

9) Vezi pag. 71-72.

10) Vezi pag. 69-70.

singure unități, ce ia diferite numiri în diferite epoci și că unitatea e identică cu acei *pedites singulares Britannici* din diplome și cu *n(numerus) s(singulariorum) p(peditum) B(britannicorum)* din inscripții și nu două unități diferite, cum s-a încercat să se sugereze în ultimul timp¹⁾.

11). În cimitirul reformat din Orăștie, printre alte câteva piese arhitectonice antice, se găsește și un fragment dintr-un *cippus* funerar, purtând pe una din fețe o sculptură ce reprezintă o figură omenească stînd în picioare. Astăzi această piesă stă rezemată, fără rost, la mormîntul lui Albert Amlacher, cunoscutul istoric sas din Orăștie. După o tradiție păstrată de intelectualii din Orăștie, monumentul ar fi fost aflat pe *Dealul Mic*, ce se găsește la extremitatea de S a orașului. După o altă tradiție piatra ar fi fost găsită la o oarecare adîncime, în acelaș cimitir, tocmai pe locul unde se găsește acum. Cum însă în acest cimitir, vechi de câteva

1). W. Wagnen, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dacien von Augustus bis Gallienus*, Berlin 1938, p. 202—4. Autorul crede că *pedites singulares Britannici* sînt deosebiți de unitatea *numerus Britannicorum*. Intregirea propusă de Wagner pentru această unitate, sub numele de *numerus Brittonum G/erm(isarensium?)* nu poate fi acceptată, deoarece în Dacia numai *numeri* maurilor și ai palmirenienilor conțin în numele lor și localitatea de staționare. În CIL III 1345 de la Mîlcia, unde se înșiră mai multe trupe auxiliare de la sfîrșitul sec. II e. n., în coloana II, rîndurile 3—4, inscripția amintește unitățile: N M TIB / CERIM (rîndul 4 după lectura lui A. Varadi), care se pot întregi mai curînd prin N(umerus) M(aurorum) Tib(isarensium) (vezi V. Cristescu, *Istoria militară a Daciei române*, București 1937, p. 198) și N(umerus) GERIM (anicianorum), unitate la cărei existență în Dacia e dovedită de o inscripție de la Apulum (B. Cserni, în *Archaeologiai Ertesítő*, XXX (1910), p. 178—180) și nicidecum /N(umerus) Brittonum G/erm(isarensium) cum propune Wagner.

Intr-o greșală mai mare cade însă J. Szilágyi, *A Dáciai erődrendszér helyőrségei és a katonai téglabélyegek* (*Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*), în *Dissertationes Pannonicae* ser. II, nr. 21, Budapest 1946, p. 30—31, care apreciază garnizoana Germisarei la nu mai puțin de șapte unități diferite (bineînțeles nu toate în acelaș timp). De fapt unitățile pe care le înșiră el (*numerus peditum singularium*, *pedites singulares Britannici*, *numerus Brittonum Germisarensium* și *numerus singularium Brittonum*, (ultimele două cu întregire eronată) nu sînt altceva decît patru numiri ale unei singure unități. Sigla N C R (din care Szilágyi mai scoate o unitate) nu e sigur dacă provine de la Cigmău, deoarece singura notiță informativă, spune numai „Broos [adică Orăștie] rep. in castris Romanis“. Lectura diferă la fiecare autor (N E R, R E N, N C R) și ar putea fi o lectură greșită dedusă din N S B, sau mai curînd inițialele unui atelier particular. Ată *Bosporanorum* cît și cele două legiuni (a V mac. și a XIII gem.) din izvoarele epigrafice nu reiese că au staționat aici.

secole, se mai văd și iacum piese arhitectonice din epoca romană ¹⁾, credem că toate aceste monumente au fost aduse aici de la Germisara, singura localitate în ruină, care, pentru împodobirea anumitor morminte din epoca feudală, putea să ofere un astfel de material și atât de numeros. Acest monument de piatră calcaroasă de culoare albă-cenușie, care odinioară avea forma unui *cippus*, cândva a fost spart pentru a deveni o placă în formă de lespede, cu dimensiunile de 1,37 m înălțime și 0,82 m lățime. Figura simbolică din centrul plăcii, (fig. 6) încadrată într-un chenar simplu, re-

Fig. 6 Fragment de cippus funerar reprezentând pe zeul Attis

prezintă un bărbat cu mâna stângă adusă din cot spre bărbie, iar dreapta îndoită și dusă către cotul minii stângi. Personagiul stă în poziție de repaus, sprijinit pe piciorul drept, iar piciorul stâng, puțin îndoit din genunchi, acoperă puțin piciorul drept. Atitudinea de repaus reiese și din faptul că figura are mâna dreaptă rezemată de o măciucă îndoită la extremitatea de jos. Nu se pot da amănunte relativ la îmbrăcăminte, suprafața reliefului fiind mult avariata de pe urma intemperiilor și totodată monumentul e

¹⁾ Capitелuri de coloane din piatră de marmoră, unele în stil corintic, fusuri de coloane, precum și coromanetul de piatră de marmoră al unui monument funerar roman.

lucrat fără pretenții artistice, sculptorul trecînd cu vederea elementul de detaliu. Se poate remarca totuși, ca un element specific și comun, vîrfurile bonete, ca o căciulă țuguită (fața figurii stricată printr-o martelare recentă), apoi o cămașă (?) desfăcută la gît și o haină ce cobora pînă mai sus de genunchi. Întreagă această ținută și atitudine este caracteristică reprezentărilor figurii lui *Attis*, în postură de păstor, divinitate asianică bine cunoscută pe monumentele funerare din Dacia¹⁾ și provinciile vecine.

12) Dintre monumentele de piatră scoase din zidurile bisericii medievale din Geoagiu, singura piesă ornamentală rămasă pînă acum în curtea parohiei, alături de un altar anepigrafic, este un fragment dintr-un *cippus* funerar, tăiat orizontal cam pe la mijloc, și transformat în placă pentru a corespunde nevoilor construcției feudale. În starea lui actuală, dimensiunile fragmentului sînt următoarele; 0,68 m înălțime și 0,92 m lățime. Piatra fiind adîncită în pămînt nu s-a ajuns a i se cunoaște și grosimea.

Elementul artistic al monumentului constă dintr-un chenar decorativ în forma unor ove, ce încadrau un al doilea decor în formă de astragale (fig. 7). Acestui monument în vremea mai nouă i s-a dat o nouă utili-

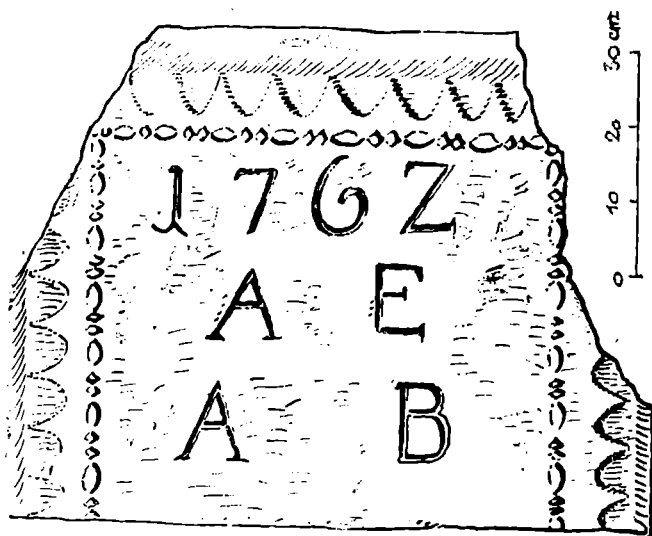

Fig. 7 Fragment de cippus funerar roman cu inscripție din sec. XVIII

zare, căci cifrele și literele din spațiul liber reprezintă o pisanie votivă din

¹⁾ Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della „Dacia Superior“*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV (1926-27), p. 82 fig. 6, p. 107 fig. 43, p. 108 fig. 46, p. 112 fig. 53, p. 113, fig. 56, p. 117 fig. 59; id., *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București 1942, p. 40 fig. 28; C. Daicoviciu, în *AISC*, I, part. I (1928-32), p. 112-8, fig. 1.

sec. XVIII, amintind de o dată a renovării acestei vechi biserici și numele în inițiale ale cititorilor.

13). Din puținele sculpturi de la Germisara, care s-au putut salva, este și un fragment de placă de piatră calcaroasă, desprins din pereții unei *edicole funerare*, încadrat acum în contrafortul bisericii amintite, în colțul din dreapta intrării. Dimensiunile; 0,76 m înălțime, 0,74 lățime și 0,20 — 0,22 m grosime. Fragmentarea monumentului a avut loc în anii evului mediu, când s-a tăiat și s-a scos jumătatea de jos a monumentului și marginea superioară, neatinse rămânând numai marginile laterale. Marginea dinspre dreapta a rămas nesculptată, căci aici urma să se îmbine cu placa ce forma peretele din spatele ediculei. Dunga marginii stîngi, ce forma fața ediculei (adică una din cele două *antae*), era ornamentată în chip simbolic cu un motiv în relief, reprezentînd un ciorchine cu boabe de struguri și frunze de viță de vie cu lujerii terminați în spirală.

Pe fața plăcii, pe un fond puțin adîncit, tocmai ca o nișă, s-a sculpat chipul unei figuri feminine, din care fragmentul păstrează numai bustul. Portretul reprezintă o figură cu față ovală (*fig. 8*), obrajii rotunzi, frunte teșită, un păr bogat, pieptănat și ondulat cu cărare pe mijloc, lăsat să cadă pînă mai jos de urechi. Deși artistul s-a străduit să imprime figurii o anumită expresie — și aceasta se vede mai ales în felul cum a încercat

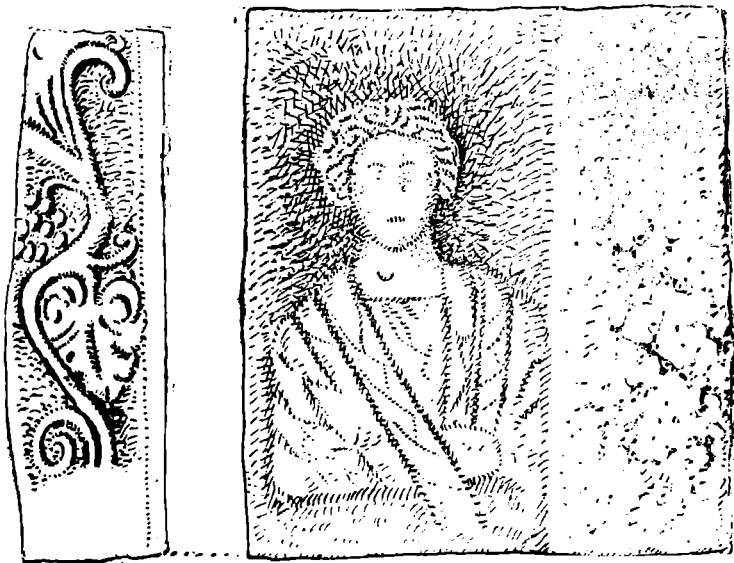

Fig. 8

Fragmentul unei plăci rupte dintr-o edicolă funerară

să redea adîncimea ochilor și linia bărbiei (nasul și vîrfurile bărbiei acum rupte) — totuși el nu reușește să atingă acest desiderat, figura fiind lipsită de nota vioiciunii sau nuanța însuflețirii, cu toată linia fină și îngri-

jită a obrazilor. Apoi, față de linia plăcută a capului, gîtul, puternic înțepenit pe umeri, prezintă o serioasă disproporție de ordin estetic. Artistul a reușit în schimb să redea în mod realist înțetarea părului și a veșmîntului, omîțînd însă unele elemente de amănunt, ca prezentarea degetelor de la mînă, colierul de la gît, fibulele sau copciile pentru prins hainele. Bustul e acoperit cu o *tunica*, peste care trece un veșmînt cu multe încrețituri — *palla*, — sub care se observă conturul mînii drepte îndoită din cot, cu palma ieșind înafară.

Pe teritoriul provinciei Dacia din publicații se cunoaște pînă acum o singură edicolă funerară aflată întreagă, la *Micia* (Vețel), cu prilejul unui sondaj din anul 1892, la E de castru¹⁾, pe locul necropolei, acum în muzeul regional din Deva. Tot de la *Micia* mai provin alte opt fragmente (pereți și acoperișuri) de la șapte edicole, toate în Muzeul din Deva. Fragmente de pereți de edicole se mai cunosc și în alte localități romane, ca trei fragmente de la trei edicole deosebite, găsite la *Napoca* (Cluj)³⁾, alte trei fragmente găsite la *Gherla*⁴⁾, două fragmente de la o singură edicolă găsite la *Optatiana* (Zutor)⁵⁾, un fragment după toate aparențele de la *Sarmizegetusa*⁶⁾, cîte unul de la *Potaissa* (Turda)⁷⁾ și *Gîrbău*⁸⁾ și altele fără loc precis de descoperire, anume două în Muzeul de antichități din Cluj⁹⁾ și unul în Muzeul din Sibiu¹⁰⁾. La acest total de 21 de edicole (întregi ori numai părți), dacă se adaugă și fragmentul de la *Germisara*, numărul acestor interesante monumente se ridică la 22.

14). Un al doilea relief, ce pare să fi aparținut tot unei *edicole funerare*, este zidit în partea de NE a bisericii amintite, sub fereastră. Monumentul are forma unei plăci dreptunghiulare, din piatră calcareasă de culoare gălbuie, din care s-a păstrat numai jumătatea din partea de jos,

1) C. Daicoviciu, în *ACMITr.*, III (1930-31), p. 13; figura la G. Téglás, *Hunyadvárm. tört.*, I, p. 117-9. Descrierea monumentului și încadrarea cronologică la Gr. Florescu, *I monumenti funerari della Dacia Superior*, p. 80, fig. 3.

2) O placă publicată de Gr. Florescu, o. c., p. 83, fig. 7; celelalte inedite.

3) Gr. Florescu, o. c., p. 82, fig. 5; E. Panaitescu, *ACMITr.*, III (1930-31), p. 103-7, p. III. Una inedită în Muz. de ant. Cluj, inv. I 4503.

4) Gr. Florescu, o. c., p. 83-4, fig. 8 și 9. Una inedită în Muz. de ant. Cluj inv. D. 913-914.

5) E. Panaitescu, o. c., p. 91-103, pl. II, fig. 4, 6 și 7.

6) Inedit în Muz. Deva.

7) I. I. Russu, *AISC*, III (1936-40), p. 319-20, fig. 1.

8) Gr. Florescu, o. c., p. 81, fig. 4.

9) Inedite în Muz. de ant. Cluj, fără număr de inventar.

10) Gr. Florescu, o. c., p. 82-3, fig. 6; E. Panaitescu, o. c., p. 95, fig. 5.

avind dimensiunile de 1,06 m. înălțime și 0,72 m. lățime¹⁾. Artistul a căutat să prezinte o familie romană — tatăl, mama cu doi copii — păstrind pe margini un cadru destul de îngust, deoarece expunerea în întregime a celor patru persoane necesita un spațiu mai cuprinzător (fig. 9).

Lipsind jumătatea superioară a plăcii, din chipul tatălui nu se vede decât piciorul stâng și hama scurtă — *tunica*, — ce ajunge până mai sus de genunchi. În partea dreaptă a acestuia stă o femeie înveșmântată într-o *tunică* simplă, un fel de rochie largă ce-i ajunge până la glezne. În

Fig. 9

Fragment de placă spartă dintr-o edicolă funerară

față de *tunică* se mai observă un fald, ce coboară până aproape de genunchiul drept.

În fața celor două persoane mature se găsesc prezentați doi copii; alături de tată o fetiță, iar băiatul în fața mamei. Obrajii copilului nu se pot distinge din cauza loviturilor ulterioare. Părul acestuia, nu prea

¹⁾ Judecând după felul compoziției și dimensiunile plăcii, s-ar putea ca fragmentul să provină tot de la o edicolă funerară.

lung, dat înapoi spre ceafă, e tratat în mod sumar și neglijat. Linia feței primește o formă ușor ovală, iar gîtul scurt face o ușoară trecere spre umeri. O evidentă eroare de compoziție este umărul stîng mult prea ridicat față de cel drept, greșală ce strică mult ansamblului acestei compoziții. Haina copilului e ca o cămașă scurtă — *tunica* — încheiată la piept, lungă pînă aproape la genunchii, puțin lărguță, cu două minicute lungi. Intenția artistului fiind de a prezenta un discipol, a pus în mina dreaptă a acestuia două condeie pentru scris — *stilus*, — iar în stînga o traistă — *crumena* — de piele ori de pinză¹⁾. Artistul a reușit în mod satisfăcător să desprindă linia picioarelor de pe fondul sculpturii, în vreme ce încălțăminte e deabia marcată printr-o simplă schițare de linie unghiulară.

Chipul fetei, așezat în fața tatălui, e prezentat printr-o statură cam cu o palmă mai înaltă decît cea a copilului. O parte din fața acesteia e atît de tocită, încît nu se mai observă decît jumătate din obrazul rotund și o coafură cu un păr mai bogat decît al copilului, coborînd înspre umeri. Linia bărbiei, prea coborîtă, aproape că acoperă gîtul. Ca și la copil, nasul, buzele și linia ochilor au fost stricate în așa măsură, încît trăsăturile lor cu greu se mai pot separa de adînciturile provocate de loviturile ulterioare. Îmbrăcămintea fetei constă dintr-o rochiță lungă și largă — tot un fel de *tunica*, — ajungînd pînă la glezne, cu decolteu spre umeri și mînici largi. În mina dreaptă, îndoită din cot, ține un obiect, ce nu poate fi recunoscut în sculptură (poate o pasăre sau un vas de sticlă). Latura slabă a compoziției constă în redarea incompletă a mîinii stîngi, care se pierde în regiunea abdomenului, precum și schițarea nesatisfăcătoare a degetelor de la mina dreaptă. Încălțăminte la copilă e marcată printr-o simplă linie convențională.

Cu toată această sumară tratare a chipului, și a îmbrăcămintei persoanelor de pe acest relief, artistul a reușit să păstreze proporțiile cunoscute, deosebind măsura proporționalității trăsăturii figurilor vîrstnice de cele ale copiilor, dînd însă prea multă atenție figurii copilului față de cea a fetei. Se mai remarcă apoi atitudinea prea liniștită, lipsită de mișcare, a fetei, față de copil, reprezentat în chip dinamic.

Sculptura reprezintă o familie romană, din categoria acelor *pagani* din localitățile mărunte de pe cuprinsul provinciei, fapt ce poate fi ușor sesizat prin modestia veșmintelor, cit și prin nivelul puțin artistic la care

¹⁾ Un obiect asemănător se vede pe un relief din Bosnia, unde, printre cele patru personaje un adolescent ține un fel de traistă asemenea celei de pe reliefurile de la Germisara (*The Journal of roman studies*, vol. I, (1911), part. 1, p. 20-1, fig. 5). Și pe latura exterioară stîngă a ediculei de la Micia se vede un copil ținînd o trăistuță și un obiect în formă de corn. De aceea, se pune întrebarea, dacă nu cumva reprezentarea copiilor pe ediculele funerare, ținînd astfel de *crumena*, nu e un obicei general, stereotip, intrat în maniera sculpturii epocii și nu o prezentare realistă,

se ridică sculptura. Rechizitele şcolare, cu care e reprezentat copilul, atestă, în mod neîndoelnic, existenţa unui *invăţământ elementar* chiar şi în localităţile mărunte de pe cuprinsul provinciei Dacia. Acest fragment de edicolă ar fi al 23—lea descoperit în Dacia, alături de cele amintite mai sus.

15). O altă sculptură, încadrată în zidul din dreapta intrării a aceleiaşi biserici, de provenienţă tot de la Germisara, este un mic relief pe o placă de piatră calcaroasă, cu dimensiunile de 0,72 m înălţime, 0,36 m lăţime şi cca 0,10 — 0,15 m grosime. Din monument a rămas numai colţul stîng de jos, restul, întocmai ca la celelalte monumente amintite mai sus, a dispărut, probabil în evul mediu. Ca element sculptural întîlnim mai întîi un arc în plin centru, sprijinit pe console, ce pare a se fi repetat pe întreaga suprafaţă a plăcii, acum dispărută. Sub acest arc s-a sculptat o figură cinenească, ieşind puţin în relief.

Sculptura înfăţişează chipul unui bărbat matur, văzut din faţă, cu capul îndreptat jumătate spre dreapta (*fig. 10*). În regiunea capului nu se poate distinge decît părul dat pe spate, coborînd spre ceafă şi barba nu

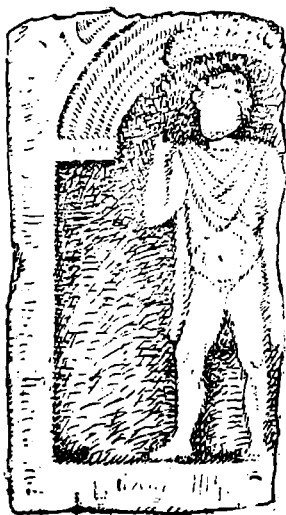

Fig. 10 Fragment de placă provenit dintr-un sarcofag (?) de piatră

prea lungă, restul fiind distrus în urma erodării. Mîna dreaptă îndoită din cot e ridicată în sus, în dreptul umărului, cu degetele desfăcute. Locul mîinii stîngi a dispărut odată cu fragmentarea monumentului. Singurul veşmînt e o hlamidă încreţită în faţă, ce acoperă umerii şi pieptul, coborînd în formă de triunghi pînă aproape de abdomen. În spate haina cade pînă aproape de îndoitura genunchilor. Ca amănunt de ordin anatomic se remarcă arcul abdomenului şi rotula genunchilor.

Atitudinea în care e prezentată această figură cu barbă, aproape nud, cu mîna dreaptă ridicată și mantia căzîndu-i pe spate, aduce cu reprezentările lui Hercules. În mîna dreaptă, probabil, ținea nelipsita-i măciucă, pe care artistul, se pare că a figurat-o printr-un desen în pictură, așa cum se obișnuia pe unele reliefe. Ținînd seama că sculptura a fost aplicată pe o placă de piatră, cu figurile unor divinități reprezentate sub un arc ce se repetă de-a lungul, printre care nu lipsește Hercule, avînd în vedere și frecvența acestor simbolice motive, mai cu seamă pe unele sarcofage, înclinăm a crede că piesa a fost desprinsă din cutia unui frumos sarcofag de piatră, cu dimensiuni ceva mai reduse, împodobit cu figuri în relief. Hercule la rîndul lui, cîteodată, e întîlnit și pe monumentele funerare din provinciile balcano-dunărene și atestat în două rînduri în Dacia¹⁾.

16). În zidul dinspre răsărit al bisericii menționate mai sus se păstrează un basorelief din piatră de calcar, lat de 0,70 m și înalt de 0,44 m. Monumentul, acum rupt la colțuri, înainte de a fi spart a avut forma unui triunghi (*fig. 11*), a cărui latură inferioară măsoară cam 1,60 m. Pe margini monumentul e prevăzut cu un chenar simplu de 6 cm, restul suprafeței, înfățișînd capul unei meduze, este sculptat în basorelief.

Figura meduzei e reprezentată printr-un cap rotund, cu o frunte lată sub care se ivesc doi ochi reci și foarte pătrunzători (ochiul din dreapta puțin avariât). Nasul, marcat prin trăsături regulate, este redat prin linii sigure, precise și hotărîte, iar buzele strînse. Din creștetul capului, lucrat cu multă pricepere, se respiră părul bogat, despărțit pe mijloc, căzînd în suvițe subțiri și ondulate pînă în dreptul bărbiei, acoperind urechile și resfirîndu-se spre cele două colțuri ale monumentului. Datorită acestei maniere prin care s-a tratat linia buzelor, privirea și fixitatea ochilor, artistul a reușit, într-o oarecare măsură, ca figura de pe acest monument, să inspire, pentru cel ce o privea, o oarecare surprindere, s-ar putea spune, chiar teamă.

Monumentul, prezentat în felul acesta, atît prin formă, dimensiuni, cît și prin simbolica lui ornamentare, ar părea să amintească de frontonul unui canac al unui sarcofag de piatră, cu acroterele dispărute în momentul cînd i s-au rupt colțurile, dacă nu cumva formează frontonul unei obișnuite stele funerare.

¹⁾ În Dacia se știa de un sarcofag (poate cel mai frumos și mai artistic din toate cele descoperite în provincia de la N. Dunării), descoperit în 1755 la Băile Herculane, pe care acore în relief Hercule împreună cu zeța Diana (Fr. Griselini, *Istoria Banatului timișan*, trad. N. Bolocan, București 1926, p. 205 pl. III, fig. 3). La fel și sculptura inscripției din CIL III 1402 de la Geoagiu reprezintă în partea stîngă pe Hercule în luptă cu leul, fapt ce lesă să se constate că fragmentul provine din placa cutiei unui sarcofag. De asemenea chipul lui Hercule e întîlnit pe sarcofagii și în pineturile din dreapta Dunării (cf. I. I. Russu, în *AISC*, III (1936-40), p. 194—6.

17. În zidul turnului bisericii amintite se vede fragmentul unui medalion funerar, zidit într-o firidă a acestui perete, avînd dimensiunile de 0,44 m înălțime și 0,34 m lățime. Materialul e aceeași piatră calcaroasă. Marginea rotundă a medalionului era prevăzută cu un chenar dantelat în

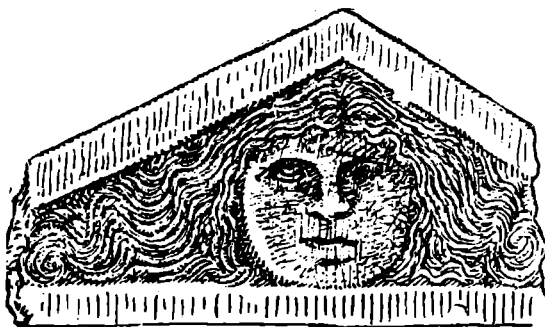

Fig. 11 *Fragment din frontonul unui capac de sarcofag (?)*

forma unei scoici. Relieful prezintă două persoane, bărbatul la dreapta și femeia la stînga, amîndoi privind înainte (*fig. 12*). Capetele figurilor se ating, dînd impresia că se reazimă unul de altul. Părul bărbatului e tratat în mod sumar, pe cînd al femeii e puțin ondulat. Fața bărbatului este rotundă, fără barbă, iar ochii, nasul și buzele sînt slab marcate pentru a produce un anumit efect. Fața femeii se termină printr-o bărbie ascuțită, iar ochii și buzele de-abia schițate. Nu se pot face observații asupra îmbrăcăminteii, redarea ei fiind puțin satisfăcătoare.

18). În peretele aceluiași turn, zidit într-o firidă puțin adîncă, se mai găsește un relief funerar, de dimensiunile : 0,57 m lungime și 0,56 m lățime, reprezentînd, probabil, un personaj masculin ; materialul, aceeași

Fig. 12

Fragment dintr-un medalion funerar

piatră calcaroasă. Monumentul, deteriorat de vreme, reprezintă o figură cu capul descoperit și cu o față ovală. Părul, ochii, nasul și buzele, precum și îmbrăcămintea, nu se mai pot distinge (fig. 13).

Fig. 13

Fragment dintr-un monument funerar

Despre un castru și o așezare romană la Cigmău, literatura arheologică a luat cunoștință destul de târziu, de-abia pe la mijlocul sec. XIX. Umaniștii și cărturarii veacurilor trecute n-au lăsat amintire nicăieri de ruinele de aici și n-au cunoscut faptul că inscripțiile pe care le-au văzut ei la Orăștie și Geoagiu, în realitate proveneau dintr-o așezare romană, ce se găsea în imediata apropiere a acestor două localități. Numai în 1844 găsim pentru prima dată o însemnare la András Fodor, neobositul cercetător al antichităților transilvane, vorbind de un „castru roman“ pe teritoriul satului Cigmău, în partea de loc numită „Progradie“, cu dimensiunile de 140 x 40 stinjeni și mai amintind că tot aici s-au găsit inscripții, statui, cărămizi și monete¹⁾. Cîteva ani apoi, J.F. Neigebaur, tot la această localitate vorbește despre un „castru“, nu însă la Progradie²⁾, ci la locul numit „Turriak“³⁾. Ceea ce Neigebaur considera drept un castru, era un piatou înalt, care domina valea Mureșului, cu val de pământ și șanț adînc de apărare, închizînd un spațiu pe o lungime de 2000 de pași și cîteva sute de pași lățime. După aprecierea lui Neigebaur, între satele Cigmău și

¹⁾ A. Fodor, în revista *Hon es külföld* (Cluj), nr. 76 (1844), p. 301-2 și nr. 90 (1847), p. 359.

²⁾ *Progradie* sau *progradie* în limbajul hunedorean înseamnă „cimetir“.

³⁾ G. Téglás, *Hunyadvárm. tört. I.*, p. 120, numește acest loc „Turják“ și „Török-vár“.

Geoagiu se găsea și „așezarea civilă“¹⁾). Constatarea lui Neigebaur a fost apoi rînd pe rînd amintită de cercetătorii mai noi, fiecare la vremea lui, ca M. J. Ackner²⁾, A. Ipolyi³⁾ și C. Grooss⁴⁾). Între timp însă, prin anul 1865, cu ocazia extinderii terenurilor agricole, au fost găsite din nou câteva inscripții, fragmente arhitectonice, cărămizi și un oarecare număr de monete⁵⁾). De atunci încoad, această așezare a atras din nou atenția celor ce se ocupau cu trecutul Transilvaniei și trecută printre localitățile mai de seamă de pe cuprinsul Daciei.

Numele antic al castrului și așezării de la Cigmău, după Fodor și Ipolyi, ar fi anticul *Zeugma*, localitate dacică, amintită numai de geograful Ptolemacus, prin partea de SV a Daciei. Ackner însă, cu mai multă dreptate punea aici localitatea romană *Petrae* din Tabula Peutingeriana, care trebuia să cadă, undeva, pe cursul mijlociu al Mureșului, între Sarmizegetusa și Apulum. Ceva mai tîrziu însă, Th. Mommsen, punînd de acord informațiile geografului Ptolemaeus și atestările itinerariilor antice, cu inscripția CIL III 1395 de la Geoagiu-Băi, recunoaște, în ruinele de la Cigmău, localitatea *Germisara*⁶⁾, toponim de origine dacică, moștenit și transmis în această formă și în epoca romană⁷⁾). Numele corect al loca-

1) J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Überresten des klassischen Altertums*, Brașov, 1851, p. 105.

2) În *Jahrbuch der k. k. Central Commission*, Viena (1857), p. 84, 93.

3) În *Archaeologiai Közlemények*, Pesta, II (1861), p. 230.

4) C. Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte des trajanischen Daciens*, Sibiu, 1874, p. 31-5 și în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, XIII (1876), p. 269-270.

5) În ziarul *Kolozsvári Közlöny*, nr. (1865), p. 83; Floris Róman, în *Archaeologiai Közlemények*, Pesta, V (1865), p. 67.

6) CIL III p. 225.

7) Pentru o etimologie tracică (resp. dacică) s-au exprimat majoritatea lingviștilor, etnologilor și istoricilor romîni sau streini, printre care menționez pe W. Tomaschek, *Les restes de la langue dace* (extr. din *Muséon*), Louvain, 1883, p. 15; id., *Die alten Thraker*, în *Sitzungsberichte d. Akad. Wien*, 131 (1894) I p. 88; Geza Kurum, în *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve*, III (1883-4), p. 8-9; P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, p. 230-1; G. Seura, în *Revue Archéologique* (1919), part. I, p. 91-3; Al. Philippide, *Originea romînilor*, I, Iași 1923, p. 420, 444-7; V. Pirvan, *Getica*, București, 1926, p. 260; N. Jokl, art. *Thraker (Sprache)*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, XLII, sub îngrijirea lui Marx Eberth, Berlin 1929, p. 1929, p. 294; W. Brandenstein, art. *Thrake (Sprache)*, în *Real-Encyclopädie*, Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, VI, A, 1, Stuttgart, 1936, col. 412; I. I. Russu, în *Revista istorică romîna*, XIV (1944), p. 390; D. Decev, *Harakteristika na trakiiskiea ezik (Charakteristik der trakischnen Sprache)*, Sofia, 1952, p. 73, 75. Acad. C. Daicovicu, în *Steaua. Revistă a uniunii scriitorilor din R.P.R.*, an. VI (61), nr. 2. (1955), p. 120-1. Acordă origine tra-

lității este păstrat de inscripția CIL III 1395, aflată încă în evul mediu „7 Septembris 1495“, la 5 km nord de ruinele de la Cigmău, „in thermis Dioneis“¹⁾, adică pe locul actualelor băi termale de la Geoagiul²⁾.

Relativ la identificarea Germisarei antice cu una din cele două localități moderne cu însemnate urme romane (Băile Geoagiului sau Cigmău), inscripția CIL III 1395 pledează pentru băile Geoagiului, pe cînd itinerariile antice (Tabula Peutingeriana și Geograful anonim din Ravenna) par cu multă probabilitate să indice localitatea actuală Cigmău. Din confrunțea celor două itinerarii, *Germisara* se găsea pe drumul *Sarmizegetusa* — *Apulum*, mai precis, pe cursul mijlociu al Mureșului, între *Petris* și *Blundiana*, deci tocmai la Cigmău. Inscripția vorbește însă de *moenia Germisarae* la băile Geoagiului, deci aproximativ 5 km la N de castrul de la Cigmău. Aceasta însă nu trebuie să provoace o confuzie, deoarece la băile Geoagiului se găsea vechea *Germisara* dacică, adică numai termele, după cum lasă să se întrevadă și înțelesul toponimului³⁾, a cărui nume, foarte curînd, a trecut și asupra castrului roman din apropiere. Că ambele așezări purtau același nume (se pare că din punct de vedere administrativ formau o singură localitate), avem încă un exemplu tot din Dacia, nu prea departe de Cigmău, în valea Streiului, unde *pagus Aquensis* se găsea la o distanță de aproximativ 2 — 3 km spre apus de stațiunea balneară romană cu „ape“ calde, ce purta în mod inevitabil același nume⁴⁾.

niană (scitică) acestui toponim lingvistul francez Éd. Philippi, *Les peuples primitifs de l'Europe meridionale. Recherches d'histoire et de linguistique*, Paris 1925, p. 30-2. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, *Limbile balcanice*, ed. II, București 1943, p. 55-6, 133, 143, din ide «*gwherm*» *Germi(sara)* redat printr-o oclisivă), i se acordă origine *illyrică*, pe cînd variantei ZERMII(ZERA) (exprimat printr-o semi-oclisivă), o origine *tracică*.

1) După informația lui Michael Verantius (Verancicii) a cărui manuscris datat în 1532 (cf. Th. Mommsen, în *Ephemeris Epigraphica. Corporis inscriptionum Latinarum supplementum*, vol. IV, Roma-Berlin, 1881, p. 71, nr. 175 ; A. Domaszewski, în CIL III p. 1373-4, 1405), pare a fi una din cele mai bune copii a culegerilor mezerziene.

2) Denumirea de *thermae Dioneae* este un nume medieval cîntărăresc, datorită unei vagi asemănări cu numele *Diod* (*Dyod*), folosit în cancelariile medievale din Transilvania pentru *Geoagiu* și nu are nici o legătură cu divinitatea greacă *Dione*. Tot o astfel de diformare este și cealaltă denumire de *thermae Dodonae*, întâlnită de asemenea la vechii scriitori.

3) După Tomascsek, o. c., p. 88 și ceilalți susținători ai unei etimologii *tracice*, *Germisara* e format din *trac. germ-* „cald“ și *sara* „apă“.

4) Drumul roman *Sarmizegetusa-Apulum*, așa cum e schițat în Tab. Peut., trecea numai pe la *Germisara* de la Cigmău, nu și pe la terme ; dacă pe parcursul său ar fi întâlnit și *Germisara* termală, atunci stațiunea ar fi fost indicată pe harta antică cu semnul topografic specific stațiunilor balneare (adică un bazin cu apă și clădiri de jur împrejur), cum e cazul cu *Aquae* (*Calan*) din Dacia, la fel ca și altele

„Izvoarele calde“ (pe limba dacică *germi-sara*) de la Geoagiu au fost cunoscute de multă vreme localnicilor acestor regiuni. Dacii, cu mult înainte, se foloseau de proprietățile curative și terapeutice ale acestor izvoare și probabil că acest loc era un punct de atracție și de pelerinaj, cu sanctuare unde se venerau anumite divinități, protectoare ale acestor izvoare¹⁾. În epoca romană se venera aici *Nympha regina undarum*²⁾, apoi găsim altare închinat *Nymphis sanctissimis*³⁾, *Nymphis salutiferis*⁴⁾, și lui *Aesculap* și *Hygia*⁵⁾.

din imperiu. Putem spune tot acum, că și drumul Dierna-Tibiscum din Tab. Peut. nu trecea pe la Băile Heroullane, care ca și termele de la Geoagiu nu cădeau pe linia de parcurs a marilor artere; în consecință, *Ad Mediam* din Tab. Peut. corespunde mai curând castrului și așezării dintre Mehadia și Plugova, decât stațiunii balneare de la actualele Băi Herculane.

1) În afară de toponim nu mai avem alt indiciu că așezarea balneară ar fi fost cunoscută dacilor. Vechea literatură însă vorbește de monete de la Vespasian (an. 69-70) și Domițian (an. 81-96) găsite la Cigmău (Fl. Römer, în *Archaeologiai Közlemények*, V (1865), p. 67), care însă tot atât de bine le putem socoti ca monede cu valoare de circulație din timpul primilor ani ai ocupației romane. Dintr-o notă informativă, datorită lui G. Téglás, tot la Cigmău s-ar mai fi găsit și monede din Thasos, Apollonia și Dyrrhachium (*Erd. Múz*, V (1898), p. 500). În vecinătatea imediată a băilor s-a găsit însă un denar (*argenteus*) republican roman (anul 94 î.e.n.), păstrat în trecut în fosla colecție a lui Dániel Lészay din Orăștie, din a cărui catalog, întocmit în anul 1861, la foaia 29, extragem următoarele; „nr. 57. — Caput solis radiatum ante quod X.

— M./AQ [VIL ROMA] Diana in curis bigis, per arcem luna et 4 astra.

Nota. Repertus in pago Rengat, Thermis Foradögyogy adjacente“. Probabil Bab. I, p. 212, nr. 1. Alte două monede republicane (denari) s-au găsit la Rapoltul Mare (localitate vecină), tot în colecția Lészay; foaia 59. „nr. 133. — Caput Romae galea alata ornatum cum denarii nota.

— Q. MIN. ROMA. Victoria in bigis.

Nota. Repertus in Nagy Rápolt co(m)it(at)us Hunyedi(ensis)“. Probabil Bab. II p. 227, nr. 1 (datați la 149 î.e.n.). Cealaltă la foaia 67; „nr. 149. — Caput deae galeatum, retro pugio cum denarii nota.

— M. POST. Victoria in trigis.

— *Nota.* Repert(us) in N(agy) Rápolt“. Nu se găsește la Bab. Datarea între 134-43 î.e.n.

2) CIL III 1395.

3) CIL III 1396.

4) CIL III 1397.

5) Oct. Floca, în *Dacia*, VII-VIII (1937-40), p. 343-4; N. Igna, *o. c.*, p. 14.

Venerarea izvoarelor termale era o practică răspândită la popoarele antichității, ca bunăoară la thracii din Balcani, la care se cunosc în epoca romană divinitățile *Aesculap* (adorat ca zeu al izvoarelor de la Glava Panega)¹⁾, *Nymphele* adorare la *Aquae Caliae*, la Glava Panega etc)²⁾, probabil și *Diana Germethita*³⁾, cu acest epitet caracteristic tracic. După învățatul bulgar G. Kațarov chiar și numele personal ГЕРМАНОС, — după el un nume tracic, teoforic — nu e altceva decât numele zeului tracic *Germanos*, nume pus în legătură cu noțiunea de „cald“⁴⁾. De asemenea în Gallia romană inscripțiile ne fac cunoscute un număr apreciabil de divinități masculine și feminine, însă aici, spre deosebire de traci, își păstrează în mod frecvent, alături de numele nou roman și pe cel vechi celtic și cunoscute ca zeiități locale ale apelor tămăduitoare⁵⁾. Și vechii germani venerau divinitățile izvoarelor tămăduitoare, obicei păstrat pînă în epoca creștină⁶⁾. Nu putem să ne dăm seama, dacă sub numele *Nymphae salutiferae* și *sanctissimae* de la Germisara se ascund vechi divinități dacice, așa cum se întâmplă uneori la thracii din S. Dunării și mai cu seamă la celti. Putem doar afirma, cu destulă certitudine, că numele vechi dacic al acestei localități, așa cum e cunoscut în epoca romană, arată că proprietatea curativă și miraculoasă a acestor izvoare nu putea fi ignorată de către daci⁷⁾. De altfel și Băile Herculane erau cunoscute mult înaintea romanilor,

1) G. Kazarow, art. *Thrake (Religion)*, în *Real-Encycl.*, Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, VI, A, 1, Stuttgart, 1936, col. 495-500.

2) Kazarow, o. c., col. 509-12.

3) Kazarow, o. c., col. 507.

4) Kazarow, în *Klio*, VI (1906), p. 169-71.

5) C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, vol. II, *La Gaule Indépendante*, ed. 4, Paris, 1921, p. 124; Marie-Louise Sjoestedt, *Dieux et héros des Celtes*, Paris 1940, p. 27; A. Grenier, *Les Gaulois*, Paris 1945, p. 338. Dintre aceste divinități importante sînt de amintit: *Apollo Grannus*, venerat în localitatea *Aquae Granni* (Aix la Chapelle, Aachen), *Borvo* (*Bormo*, *Bormanus*: de comparat cu trac. *Germanos*) „clocoțitorul“, *Apollo Moritasgus*, *Mars Balvinus*, *Nemausus*, *Sirona* (cuvînt format din *ona* „apă“ și *sir*, radical folosit în sensul de „cursul apei“, după interpretarea dată de Jullian, o. c., p. 124, nota 3), *Ilizo*, *Damona*, etc.

6) E. Mogk, art. *Heiligtümer. Heilige Orte*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, vol. II, în prelucrarea lui J. Hoops, Strassburg, 1913—15, p. 480-1; G. Wilke, art. *Depotfund*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, vol. II, sub îngrijirea lui Max Ebert, Berlin, 1925, p. 363. Erich Jung, *Germanische Götter und Helden in christlicher Zeit*, München-Berlin, 1935, p. 180—195.

7) Astăzi folosirea apelor de la Geoagiu în cură internă este indicată în afecțiuni ale tubului digestiv, gastrite cronice, afecțiuni cronice hepatice, ale căilor biliare și ale căilor urinare. În cură externă, băile dau rezultate în cazul aparatului locomotor și ale sistemului nervos periferic (vezi *Stațiunile balneo-climatice din Republica Populară Română*, București 1955, p. 131-3, unde se dau și ultimele analize:

ca dovadă două monete romane, una republicană (an. 93—92 î.e.n.), cealaltă de pe vremea lui Augustus (an. 28 î.e.n.), aflate pe locul actualelor băi!). Referitor la *adorarea izvoarelor* de către daci, avem încă un toponim dacic, *Deusara* (prin Munții Apuseni) ²⁾ avînd înțelesul de *apa* (ori mai curînd, *izvorul, izvoarele*) *zeului sau a zeilor*³⁾.

Noua așezare romană de la Cigmău, luînd numele Germisarei dacice din apropiere, a luat ființă pe lângă lagărul militar de pe platoul din dreapta Mureșului, ce domină șoseaua ce merge de-a lungul văii acestui rîu. Probabil că acest loc a fost folosit ca un punct strategic încă de pe vremea războaielor dacice, căci unitatea de *pedites singulares Britannici* o „bicarbonats, calcice-magneziens, hipotone, mezotermale, 29°—31° C). În antichitate băile aveau un renume deosebit, ca dovadă inscripția CIL III 1396, unde un ofițer roman spune că divinitățile protectoare ale acestor termale, *mortis periculo liber(atus)*, „l-au salvat de primejdia morții“. În această vreme stațiunea a fost în mai multe rînduri vizitată de guvernatorii provinciei, printre care, *C. Iulius Quadratus Bassus* prin 117/8, cel ce dedică Nymphei de la Germisara o inscripție în distih elegiac și probabil, primul care pune să se construiască edificiile termale (*moenia Germisarae*), apoi de *M. Statius Priscus* între anii 157/8 (CIL III 7882) și de *P. Furius Saturninus* prin anii 161 (Oct. Floca, în *Dacia* VII—VIII (1937—40), p. 343-4), cu care ocazie probabil că se aduc și anumite reconstrucții instalațiilor termale, precum și de magistrații din Apulum (N. Igna, o.c., p. 14; cf. CIL III 1212) și Sarmizegetusa (CIL III 1397), ca și ofițerii trupelor auxiliare ce staționau prin apropiere (CIL III 1396, 7888).

1) Dr. Alexandru Popoviciu, *Băile lui Hercule sau scaldete de la Meedia*, Pesta, 1872, pl. III; datarea după Grueber și Babelon.

2) W. Tomaschek, o. c., p. 79; V. Pîrvan, o. c., p. 273, 286.

3) Credințele populare la romîni mai păstrează și astăzi legende despre puterea miraculoasă a izvoarelor termale și acest fenomen credem că se reflectă destul de clar în mitul eroului popular Iorgovan, în legătură cu Băile Herculeane; Al. Popoviciu, o. c., p. 33-41. „Iovanu Iorgovanu și Șierpele. Poporul crede că în timpurile vechi, pe cînd era aici sălbătacie, ... ar fi existat aici un șierpe mare, căruia îi ziceau c-a balaaur. Acest șierpe s-ar fi scaldat în apele aceste minerale și scaldarea l-ar fi făcut de a creșcut atât de mare și înfricoșat, ... La locul unde se îmbăia șierpele ajunsese într-una din zile un băiat străin, [Iorgovan], foarte obosit în urma unei călătorii ce o făcuse pînă aici și văzînd monstrul acela de șierpe mare ieșind din lac, a presupus că apa aceasta ieșind caldă din pămînt, trebuie să aibă oarecare ceva influință binefăcătoare asupra corpului omenesc și așa s-a îmbăiat și dînsul în urma șierpelui în lacul acesta, după care baie se simți încă odată așa puternic, de cum era înainte de a se îmbăia; și așa îmbăindu-se dînsul aici în toate zilele, creștea din ce în ce mai mare și-și cîștiga o putere nemoiauzită, ...“. Asemănarea ce se face, de obicei, între isprava lui Iorgovan, omorîrea balaaurului și uciderea Hydrei din Lerna de către Hercule și identitatea între aceste două persoane (vezi Dr. C. Diaconovici,

avem amintită, printre trupele romane de ocupație, încă din anul 110¹). Rolul acestui castru se pare că era, înainte de toate, supravegherea drumului ce urca pe Apa Orașului, înspre cetățile dacice de la Costești (de pe cetatea dacică de pe dealul Blidaru astăzi se vede destul de bine satul Cigmău). Din acești puncti militarului roman i se deschidea o perspectivă tactică înspre Munții Orăștiei, de aceea, această garnizoană pare a fi avut și menirea de a controla regiunea cetăților dacice (un fel de jandarmerie) și apoi drumul de pe valea Mureșului, precum și comerțul pe această importantă arteră de comunicație terestră, ca și transporturile pe calea fluvială a acestui râu, mult frecventată în epoca ocupației romane²). Unitatea militară, care se pare că tot timpul de la 106 pînă la 271 a staționat în acest castru, au fost acești *pedites singulares Britannici*, detașați din acele *cohortes* britanice ce staționau în Dacia, a căror eroism, în cele două războaie dacice, a fost apreciat de însuși împăratul Traian³). Mai târziu, probabil pe timpul împăratului Marcus Aurelius (161 — 180), unitatea de la

Enciclopedia română, vol. II, Sibiu 1900, p. 870) este fortuită și credem că se datorește faptului, că băile de la Mehadia vor lua cu timpul numele de băile lui Hercule.

În popor de asemenea mai persistă credința în legătură cu duhurile apelor, sfîntul apelor, femeile mreje, știma apelor, zinele apelor, etc. (vezi R. Vulcănescu, *Chestionar mitologic*, Mînaștirea Dealu, 1938, p. 23-5).

1) CIL XVI 57; Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII (1937-40), p. 333. După G. Cantacuzino, o. c., p. 62, unitatea „*Numerus Brittonum* (sic!) a fost creată fără îndoială împreună cu celelalte corpuri de Brittones după răscoala din 142 în provincia Britania, care a fost potolită de legatul Lollius Urbicus, care a construit valul lui Pius. Tot atunci s-a creat cu Brittones răsculați diverse corpuri care au fost trimise la Rin... și în Dacia, unde au venit deci pe la mijlocul veacului al doilea”. Ideia aceasta a plecat, de fapt, din partea lui G. L. Cheesman, *The auxilia of the Roman imperial army*, Oxford, 1914, p. 86, primită și de Cantacuzino, părere, care, relativ la data tîrzie a acestei unități în Dacia, nu mai poate fi susținută. Aceiași greșeală se observă și la V. Cristescu o. c., p. 195. Că această părere este complet greșită, se poate vedea din faptul, că între 103-107 această unitate, sub numele *pedi [tes singulares] Britannici*, este menționată printre trupele auxiliare ale provinciei Moesia Superior (vezi CIL XVI 54). Nu am putut lua cunoștință de lucrarea lui K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, în *Dissertationes Bernenses*, I, 3, Berna 1951, unde, probabil, vorbind despre caracterul unităților auxiliare britanice, discută și această problemă. Dar tot Cantacuzino, o. c., p. 88-9 se contrazice spunînd, că „acești soldați au fost aleși din cohortele de Britoni aduse în Dacia și împrăștiate pretutindeni”.

2) În clasificarea lui J. Szilágyi, o. c., p. 30-1 castrul de la Germisara e socotit ca un punct de pe linia doua, de apărare a graniței de V la provinciei și totodată, punct al trupelor de rezervă de pe frontul vestic.

3) Vezi diploma A de la Porolissum, publicată de C. Daicoviciu, o. c., p. 331.

Germisara își ia numele de *numerus singulariorum peditum Britannicorum*¹⁾. Această unitate, cu acest nume nou, e deosebită de acei *pedites singulares* (după 168/9 li se va adăoga la acest nume și cuvîntul distinctiv de *consularis*), care forma de fapt corpul de gardă al guvernatorului Daciei, cu garizoana la Apulum (Alba Iulia) și nu la Germisara (Cigmău), iar efectivul trupei era recrutat din alte unități decît cele britanice. De aceea credem că părerea Prof. G. Cantacuzino, care vedea în cele două numiri o singură unitate, astăzi nu mai poate fi acceptată²⁾. Alături de acești *pedites singulares consularis* guvernatorul Daciei mai avea și o gardă de cavalerie, tot la Apulum, cunoscuți sub numele de *equites singulares* sau *numerus singulariorum equitum consularis*, care, sub nici un motiv, nu pot fi confundați cu unitatea britanică de la Germisara.

Locul exact al castrului unde stătea unitatea auxiliară *numerus singulariorum peditum Britannicorum* nu a fost încă identificat pe teren. Vechii autori semnalează existența unor ruine, pe care le consideră ruinele unui castru, fie la locul numit „Prognadie”³⁾ fie la „Turiac”. Sondajele însă, executate la punctul numit „Turiac” nu au dat rezultate pozitive în acest sens⁴⁾, deși ștampilele pe țigle și cărămizi, purtînd sigla acestei unități, s-au găsit din abundență pe acest loc⁵⁾, ca și inscripția onorifică pusă de această trupă în cinstea împăratului Philipp Arabul⁶⁾.

1) Vezi mai sus pag. 70.

2) Cantacuzino, o. c., p. 88-9; în aceeași greșeală a căzut și Cristescu, o. c., p. 195-6 și urmînd pe aceștia apoi și W. Wagnier, o. c., p. 202-3 și J. Szilágyi o. c., p. 31-2, nota 180. Din inscripții se vede în mod absolut clar că acești *pedites singulares consularis*, ca și *equites singulares [consularis]* (CIL III 12633 a-h), nu erau britani și se recrutau din alte unități, ca de pildă illyrul *Dasas [S]cenobarbi*, un *eq(ues) alae Ba(t)avorum*, trecut apoi în *N(umerus) sing(ulariorum) [consularis]* (CIL III 7800), sau tracul *Mucasenus Cesorini aequus ex si[n]gul(aribus) co(n)s(ularis)* (CIL III 1195). Ținem să atragem atenția cititorului și asupra lecturii și întregirilor greșite ale lui Szilágyi, o. c., nota 180, referitor la ștampilele de la Apulum, ca de pildă *P SIS COS, p(edites) si(ngulare)s co(n)s(ulares)*, în loc de *P SIG COS, p(edites) si(n)g(ulares) co(n)s(ularis)*; *P S G, p(edites) s(in)g(ulares)*, în loc de *P S C, p(edites) s(ingulares) c(onsularis)*.

3) La Prognadie, înafără de urmele de ziduri, inscripțiile găsite aici sînt numai oltare (cf. Oct. Floca, în *Matériale archéologique*, I (1953), p. 754-61).

4) Comunicare verbală din partea lui Oct. Floca direc. Muzei Deva.

5) *A Hunyadmegyei Történelmi és régészeti társulat évkönyve*, XII (1901), p. 50; G. Téglás, în *Klio*, X (1910), p. 501; în sondajele lui Iulius Konicz, efectuate în 1904, pe lângă țigle cu ștampilele acestei unități, s-au găsit și ștampilele leg. XIII g; vezi și *Klio*, XI (1911), p. 509.

6) Această inscripție (CIL III 12573) a fost găsită tot cu ocazia sondajului lui I. Konicz, care a săpat numai pe dealul Turiac; cf. Téglás, *Hunyadvárm. tört.*, I, p. 121.

Așezarea civilă, ce ia naștere în jurul acestui castru, era formată în majoritate din cetățeni romani proveniți din veteranii acestei unități britanice, împreună cu familiile lor, formînd pătura de frunte și exploatare, deținătoare a bunurilor funciare și mobiliare. Cîteva nume păstrate de inscripții, mai aduc aminte de originea celto-britanică a unora, cum ar

*M. Ingenuvius ATTIO*¹⁾, *Ael. ALAN* (^{is}_{us}?)²⁾ *C. Iul. TATO*³⁾. Un grup însemnat îl constituia populația orientalilor asianici, organizați într-un *colegium Galatarum*, care, probabil, ca și la Napoca, formau o categorie de *consistentes* provinciali privilegiați, formînd pătura meșteșugărească și negustorească⁴⁾, dînd un oarecare aspect urbanistic acestei mici așezări. Tot în categoria acestora intrau un număr nu prea mare de orientali semiți syrieni (vezi mai sus p. 62-63), nelipsiți de altfel în majoritatea localităților din Dacia

1) CIL III 1400; vezi I. I. Russu, *AISC*, V (1944-48), p. 291; (A. Kerényi, *A Daciai személynevek (Die Personennamen von Dazien)*, în *Dissertationes Pannonicae*, ser. I, fasc. 9, Budapesta-Leipzig, 1941), p. 73, nr. 837 a, îl clasează însă printre „nomina Romana”.

2) CIL III 7884; IA(?)/LAN VIX AN.../ AEL ALAN... In această inscripție apar două *cognomina*, ...LAN și ALAN..., care ne duc la întregirea numelui ALAN (*us*) sau ALAN (*is*), cunoscut ca nume personal celtic (vezi A. Holder, o. c., p. 74; *Alanis, Alanus, Alanux*); de comparat și cu divinitatea *I O M Alanninus* din N. Italiei (H. Steuding, art. *Alanninus*, în *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, vol. I, col. 222; Kerényi, o. c., p. 218, nr. 2545, îl clasează printre „nomina originis incertae”).

3) Numele *Tato* e frecvent în onomastica populațiilor de limbă illyrică (vezi I. I. Russu, *AISC*, IV (1941-3), p. 206), dar el apare tot atât de des și în regiunile celtice (vezi M. Macrea, *AISC*, V (1944-49) p. 234-5; Kerényi, o. c., p. 147 nr. 1729, printre „nomina Illyrica et Celtica”).

Cu oarecare rezervă putem considera și numele personale din inscripția fragmentară CIL III 12571 (—7887): /...ATTIICOES [faci] / ENDVVM CVR [ave] RVINT / AVR ITALICA / VIX AN LX, unde primul aliniament poate fi întregit prin: *ATTI (?) F(ilius ?) COES*. *Attius* e cunoscut la celți (cf. Holder, o. c., *Atio(n)* p. 264, *Atis* p. 265, *Atta* p. 272, *Atti* p. 274, *Attion* p. 276, *Attu* p. 277, *Attui*... p. 277, *Attus* p. 278, *Attius*, *Attia* p. 737), ca și *Coes*... (cf. Holder, o. c., *Coesus* p. 1061, *Koios* p. 1062, *Coios*, *Coius* p. 1063, 1253, *Coisa* p. 1063-4, *Koisa* p. 1253, *Koisia* p. 1064, *Coeo*... p. 1251). Tot cu seamă de probabilitate s-ar putea ca și numele personale dintr-o altă inscripție fragmentară (CIL III 6268) să aibă o origine celtică:SIRN VIX AN... / ...AELIA L NISS... unde, mai cu seamă *Niss*... poate fi apropiat de celticele *Nis*..., *Niskai*, *Nisi*..., *Nisicii Aquae*, *Nisiobrix*, *Nispro*, *Nisserus*, *Nistus* (Holder, o. c., p. 749-50).

4) V. Pirvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche. Eine historisch-epigraphische Untersuchung*, Breslau 1909, p. 110.

română. Teritoriul rural al Germisarei era însă împănăt cu mici aşezări, sub formă de gospodării agricole, ca dovadă urmele aflate pe dealul Pe-deapsa (com. Geoagiu)¹⁾, apoi pe teritoriul comunelor Renghet²⁾, Rapolte³⁾, Bobîlna⁴⁾, Folt⁵⁾, dincolo de Mureş pe teritoriul oraşului Orăştie, la locul numit *Halingă*⁶⁾, pe teritoriul comunelor Turdaş⁷⁾, Pricaz⁸⁾, etc. De aceea putem spune că ocupaţia de seamă a populaţiei civile de la Germisara era în primul rând agricultura. Prezenţa acestor *rustici* o putem bănuî şi din portretele monumentelor funerare, unde pe un relief de edicolă, apare un bărbat într-o tunică scurtă, ce-i ajunge de-abia pînă mai sus de genunchi (vezi mai sus p. 81-84, fig. 9), îmbrăcăminte obişnuită ţăranilor agricultori în antichitate. Bunăstarea acestei populaţii, deţinătoarea bunurilor materiale, precum şi prosperitatea şi nivelul de viaţă destul de ridicat, îl putem aprecia după posibilităţile de care dispuneau pentru a-şi împodobi mormintele cu monumente destul de costisitoare, în îmbrăcăminte destul de elegantă a unor femei, precum şi preocuparea de a da o educaţie aleasă copiilor, cu alte cuvinte prezenţa unui învăţămînt elementar. La această populaţie de *veterani et cives Romani et Galatae consistentes*, probabil că se mai adaugă şi un număr oarecare de peregrini şi nelipsiţii sclavi.

Din inscripţii nu putem bănuî cum era organizată administraţia acestei localităţi şi nici calitatea juridică în care intra. Lipsa oricărui magistrat local, care să fie amintit în inscripţii, ne face să bănuim că această localitate se afla într-o situaţie inferioară din punct de vedere al autonomiei, faţă de cum era *Micia* din apropiere, cu magistraţi bine cunoscuţi (*principes, magistri şi curiales*), care ca şi *Sucidava* (Celei), avea un *territorium* al ei şi se bucura din punct de vedere administrativ de o anumită autonomie. Germisara, probabil, că era un *vicus*, sau în cel mai fericit caz un *pagus*, dependent însă de un *municipium* sau *colonia*. În anumite chestiuni de ordin juridic, precum şi în relaţiile şi obligaţiile de ordin militar, probabil că aşezarea civilă depindea pînă la un anumit punct şi de comanda-

1) CIL III 1393, 1402.

2) Fragmente ceramice şi o ţigla română se găseau în anul 1942 în col. Şcolii din Bozeş.

3) Oct. Floca şi V. Şulgea, *Ghidul judeţului Hunedoara*, Deva 1936, p. 88.

4) *Id.*, o. c., p. 89.

5) *Id.*, o. c., p. 89.

6) Materialul în Muzeul naţional Orăştie.

7) M. Roska. *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem-és régiség-tárában* (*Die Sammlung Zsófia von Torma in der numismatisch-archeologischen Abteilung des siebenburgischen Nationalmuseums*, Cluj, 1941, p. 39, fig. 29. Alături de material roman în Muz. Orăştie.

8) Fragmente ceramice, un osopiţ, un cuţit de fier şi o monedă de la Hadrian în Muz. Orăştie.

mentul unității militare de aici. Faptul că în trecut s-a găsit aici o inscripție pusă de către un magistrat din Sarmizegetusa, Th. Mommsen a dedus că aceste „ruinae. . . antiquae Germisarae, non oppidi sed castelli muniti pagique coloniae Sarmizegetusensis“, deci un *pagus* ce depindea din punct de vedere administrativ și juridic de Sarmizegetusa, aflându-se pe teritoriul acestei colonii¹⁾. Acad. C. Daicoviciu crede însă că această localitate poate fi grupată printre așezările rurale de rangul întâi, socotite ca centrele unor *teritorii rurale* (ca diviziuni administrative), stînd pe aceeași treaptă cu *Micia* sau *Brucla*²⁾.

Apariția a încă unui magistrat din Sarmizegetusa la Germisara (vezi mai sus p. 64-65) ne duce însă la ipoteza, că această așezare, împreună cu teritoriul ei, în anumite relații, era sub jurisdicția coloniei Sarmizegetusa. N-ar fi exclus ca teritoriul civil al Germisarei să fi fost concesionat veteranilor acestei unități de către colonia Sarmizegetusa, întocmai cum aflăm dintr-un altar găsit la Ljubusca (în Herțegovina), ridicat de *veterani pagi Scunast(ici) quibus colon(ia) Naroni(tana) agros dedit*, — care, cum spune inscripția, au fost împroprietăriți din *territorium coloniae* și unde au și fost colonizați(*missio agraria*), fiind proveniți dintr-un *castellum* din apropiere³⁾. În situație asemănătoare Germisarei se găsea și *Aquae* (Călan), unde primarul acestui *pagus Aquensis* nu e un *magister* ca la *Micia*, ci un *praefectus*, care de fapt era un magistrat trimis de Sarmizegetusa, el fiind în același timp și *dec(urio) col(oniae)*⁴⁾. Pe de altă parte însă prezența unui *decurio coloniae Apulensis* la Germisara, care totodată era și un *quaestor municipii Apulensis*⁵⁾, ne-ar îndemna să credem că partea financiară și sarcinile fiscale (impozitele de tot felul, dările, arendările etc.), cădeau în competența administrației municipiului Apulum.

Istorică sovietică I.T.Kruglicova, vorbind despre populația rurală din provincia Dacia, ajunge la concluzia că localitățile „care se dezvoltau pe lângă lagărele unităților militare, transformau treptat teritoriul din jurul lor în regiune agricolă, care era apoi populată cu veterani și coloniști“ și care „aparțineau clasei proprietarilor mijlocii de pământ“⁶⁾.

1) C. Daicoviciu, în *SCIV*, an. IV, nr. 3-4 (1953), p. 552.

2) Th. Mommsen, în *CIL* III p. 225.

3) M. Abramic, *Dva historijska natpisa iz antikle Dalmacije*, în *Sbornik Gavril Kačarov*, vol. I, Sofia 1950, p. 235-8.

4) *CIL* III 1407.

5) Oct. Floca, în *Materiale arheologice*, I p. 758-9.

6) I. T. Kruglicova, *Dakia v epohu rimskei okkupații*, Moscova 1953, p. 81-2.

Printre monumentele care reprezintă un interes deosebit, stă în primul rând fragmentul de edicolă funerară de la pag. 81-84, fig. 9, unde se atestă existența unui învățământ elementar la Germisara. Despre învățământ în general, în Dacia, în literatura noastră de specialitate s-a scris relativ destul de puțin. Numărul mare de inscripții arată însă că în această provincie trebuia să li existat mulți știutori de carte. Gr. G. Tocilescu, în urma unei inscripții pe o cărămidă găsită la Romula, arătase că în Dacia erau citite pînă și poemele homerice. Ca material informativ pentru educația tineretului, Tocilescu mai aduce și inscripția de la Sarmizegetusa, pe o cărămidă, pe care un școlar repetă de trei ori în scris alfabetul latin (CIL III 8077,10), precum și o altă inscripție, tot pe cărămidă, găsită la Porolissum, unde cineva a lăsat însemnarea: *oc(c)asion[em] nan(c)tus scribendi* (CIL III 1635)¹⁾. La acestea mai putem adăoga alte două încercări de acest gen de exercițiu (diferite litere grecești și latinești fără nici un sens) pe două fragmente de cărămizi aflate la Drobeta²⁾. Pe lîngă toate acestea, ca dovezi despre viața intelectuală a locuitorilor, A. D. Xenopol mai adaogă și cele cîteva epitafuri în versuri, considerate drept încercări de literatură poetică³⁾.

Despre existența unui învățământ elementar în Dacia, în mod cu totul concludent, ne vorbesc cele două edicole funerare, cea de la Micia și cea de la Germisara, din care putem deduce că și în localitățile mai mărunte de pe teritoriul provinciei, existau astfel de școli — *ludi litterarii*, — unde se predau cele mai elementare noțiuni de cultură (citit, scris, calcule). Se pare, că însăși administrația imperială romană dădea un anumit sprijin școlilor din provincii⁴⁾. Dar acest privilegiu de educație aleasă, propriu zis nu era decît un lux, de care se bucurau cei avuți, cei cu largi posibilități materiale, deoarece în Dacia, după cum confirmă o tablă cerată, erau mulți, care de-abia dacă știau să-și scrie numele⁵⁾.

¹⁾ Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 97-105.

²⁾ V. Pîrvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, extr. din *Analele Acad. rom.* tom. XXXVI, *Memoriile sect. istorice*, p. 13-4.

³⁾ A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia traiană*, vol. I București 1913, p. 271-5.

⁴⁾ H. I. Merrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris 1948, p. 405-8.

⁵⁾ CIL III p. 948, nr. X.

Înceind acest articol, ținem să adăogăm, că toate aceste concluzii de ordin istoric s-ar putea ca în viitor să fie întărite prin noi descoperiri arheologice. Nu e exclus însă, ca unele din ipotezele aduse, cu timpul să nu-și mai găsească sprijin în materialul epigrafic, care nu va întârzia să fie scos într-o bună zi la lumină.

PRESCURTĂRI FOLOSITE ÎN NOTE.

ACMITr. = *Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice, secția pentru Transilvania, Cluj.*

AISC = *Anuarul Institutului de Studii clasice, Cluj.*

Apulum = *Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba-Iulia, Alba-Iulia.*

Bab. I, II = E. Babelon, *Description historique des monnaies de la République romaine, I, II, Paris, 1885-6.*

CIG = *Corpus Inscriptionum Graecarum.*

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum.*

Dacia = *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.*

Erd Múz. = *Erdelyi Múzeum, Cluj.*

ILS = H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae, Berlin.*

Klio = *Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig.*

Materiale arheologice = *Materiale arheologice privind Istoria veche R. P. R.,*

Materiale arheologice = *Materiale arheologice privind Istoria veche veche RPR, București, edit. Acad. RPR.*

SCIV = *Studii și cercetări de Istorie veche, București, edit Acad. RPR.*

SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum, Leiden.*

Ținutul hunedorean în secolul IV—XII.

De KURT HORED T

Secolele ce urmează după retragerea trupelor romane din provincia Dacia sînt încă puțin lămurite în ceea ce privește desfășurarea evenimentelor istorice, precum și a populațiilor care au locuit în acest interval de timp în interiorul arcului carpatic. Izvoarele scrise ale autorilor antici și bizantini menționează rareori și numai în mod vag bazinul ardelean și informațiile lor pot fi valorificate de obicei numai prin deducții și pentru interiorul Transilvaniei. Ele amintesc în general doar acele evenimente ce se desfășoară dealungul Dunării în apropierea frontierelor imperiului bizantin și dispun de puține știri asupra teritoriilor mai îndepărtate situate dincolo de Carpați.

Studiul toponimiei slave a Ardealului poate oferi date prețioase asupra intensității locuirii triburilor slave în Transilvania și asupra raporturilor acestora cu populația romină sau maghiară. Deoarece denumirile slave constituie însă stratul cel mai vechi al toponimiei actuale din Transilvania, ele nu pot să contribuie la elucidarea intervalului de timp dintre abandonarea provinciei și apariția slavilor în bazinul carpato—danubian.

În această situație urmele culturii materiale reprezentate prin descoperirile arheologice, au o valoare documentară considerabilă prin faptul că sînt izvoare directe și contemporane, chiar dacă interpretarea lor, în deosebi cea etnică, întîmpină adeseori serioase dificultăți. Spre deosebire de arheologia orînduirii sclavagiste i s-a acordat celei prefeudale o atenție mai redusă, probabil din cauza rarității și caracterului mai puțin reprezentativ și monumental al urmelor culturii materiale. De aceea lipsește încă pentru acest interval de timp o sistematizare cuprinzătoare a materialelor arheologice din Transilvania, precum și încadrarea cronologică amănunțită a acestor descoperiri pentru a le putea corobora cu puținele date istorice de care dispunem referitoare la această epocă. Abia în ultimii ani, datorită sprijinului și orientării noi dat cercetărilor arheologice în patria noastră de către Academia R.P.R. se constată și în privința epocii prefeudale o înmulțire îmbucurătoare a materialelor arheologice, ajungîndu-se în unele privințe chiar la rezultate valoroase și neașteptate.

În această ordine de idei nu este lipsit de interes să se treacă pe scurt în revistă descoperirile arheologice de pe un teritoriu mai restrîns și delimitat din punct de vedere geografic, analizînd, cu toată raritatea materialelor, posibilitățile valorificării lor istorice și precizînd eşalonarea lor în timp. Acesta este scopul studiului de față în care se încearcă prin sintetizarea descoperirilor cunoscute pînă în prezent să se arate contribuția lor la istoria Ținutului Hunedoarei în secolul IV — XII.

Sub raport geografic teritoriul tratat nu se acoperă cu actuala unitate administrativă a regiunii Hunedoara. Aceasta înglobează spre est și raionul Alba unde există în ceea ce privește urmele arheologice o situație deosebită, care a fost recent analizată în legătură cu o presupusă formațiune statală, un fel de „voievodat“, din jurul Albei Iulia. ¹⁾ Aici se discută numai teritoriul văii Mureșului și a împrejurimilor ei spre apus de valea Cugirului cam pînă la linia ce desparte Ardealul de Banat, cuprinzînd spre sud și Țara Hațegului pînă la coama munților, iar spre nord de Mureș o porțiune anumită din Munții Apuseni (*fig. 1*)

În timpul stăpînirii romane această regiune este expusă unei roma-

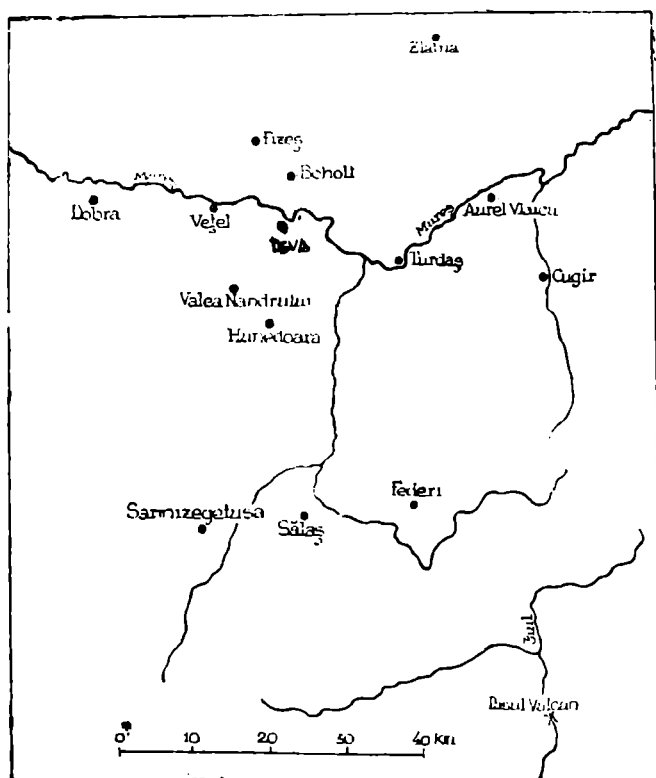

Fig. 1

Harta localităților cu descoperiri arheologice

nizări intense alcătuind teritoriul de trecere și de legătură între centrul militar și economic al Daciei de la Apulum — Alba Iulia și între metropola provinciei Sarmizegetusa. Este deci firesc ca și după părăsirea Daciei

¹⁾ K. Horedt, SCIV, V (1954), 487—512.

să nu înceteze cu totul pe acest teritoriu urmele culturii romane. Repercu-siunile adânci însă pe care le are acest eveniment asupra culturii materiale romane din Dacia se manifestă în reducerea accentuată a urmelor romane și adeseori în dispariția lor totală. Se conturează două centre. Primul este Sarmizegetusa însăși, iar al doilea, localitatea Vețel, unde se constată dife-rite indicii atestând continuarea vieții romane în proporții modeste și după părăsirea provinciei.

La Sarmizegetusa s-au dezvelit la *aedes augustalium* în aripa dreaptă a primei curți, ziduri suplimentare care subîmpărțind o încăpere mai mare și fiind executate într-o tehnică de construcție mai primitivă au fost inter-calate după construirea clădirii. ¹⁾ Zidurile fiind legate cu lut, nu începe vreo îndoială că ele datează după abandonarea provinciei.

Mai concludentă este însă observația făcută la amfiteatru unde s-a constatat în cursul săpăturilor că intrările au fost umplute cu pământ și baricate date în mod intenționat într-o epocă probabil ulterioară evacuării capitalei. ²⁾ Amfiteatrul, fiind situat în afara incintei orașului a fost trans-format într-o întăritură, probabil numai după ce zidurile prea întinse ale orașului nu mai puteau fi apărate în mod eficace în urma scăderii simți-toare a numărului populației capitalei după abandonarea provinciei. Un sprijin pentru teza transformării ulterioare a amfiteatrului într-o fortifica-ție și a datei când acesta a îndeplinit această funcțiune îl constituie un te-zaur compus din mai multe monede mici de aramă ale lui Valentinian I (364 — 375) ascunse într-o lojă a amfiteatrului și descoperite cu ocazia dez-velirii acestuia în anul 1890 ³⁾. De aci se poate deduce că la o sută de ani după desființarea provinciei Dacia, un locuitor făcând parte din vechea populație a capitalei a îngropat în amfiteatrul transformat într-o fortăreață probabil în timpul unui asediu modesta lui avere.

Indiciile cele mai convingătoare pentru perpetuarea vieții la Sarmi-zegetusa în cursul secolului IV le constituie însă și aici descoperirile mo-netare. Acestea ar trebui să le corespundă și alte materiale arheologice contemporane care însă n-au fost încă identificate, fiind confundate cu resturile culturii materiale mai vechi din timpul provinciei. În afară de te-zaurul amintit se mai cunosc alte șapte monede, descoperite întâmplător. În inventarul vechi al Muzeului de la Alba Iulia sînt înregistrate următoa-rele cinci monede de bronz găsite la Sarmizegetusa și donate muzeului de Ioan Görög, comerciant din Hațeg :

Nr. inv. 2905/1899	Diocletianus (284 — 305)
3645/1901	Diocletianus (284 — 305)
3647/1901	Galerius Maximianus (293 — 311)

¹⁾ C. Daicoviciu, *Dacia*, III—IV (1927—1932), 527.

²⁾ Idem. *An. Com. mon. ist.* IV (1932—1938), 403.

³⁾ G. Téglás, *Arch. Ért.*, XVII (1897, 288. După J. Jugn. *Mitt. Inst. österr. Geschichts-forsch. Ergänzungsb. IV* (1892) ultimele monede ar data de la Valens.

2906/1899 Constantius II (323 — 361)

3646/1901 Valentinianus I (364 — 375)

În afară de acestea s-au găsit în 1909 un bronz mijlociu al lui Galerius Maximianus (293 — 311), bătut în monetăria de la Cartagina și unul al lui Iulian Filozoful (355—363) din monetăria de la Nicomedia.¹⁾

De la *Vețel*, pe teritoriul așezării romane Micia, se cunosc două monede ale lui Gratianus (375—383), păstrate în Muzeul Deva.²⁾

O altă descoperire cu mult mai semnificativă, cunoscută încă de mult, a fost recent valorificată pentru istoria creștinismului din Transilvania în secolul IV de către I.I. Russu. Este vorba despre arcul unei fibule de argint aparținând așa numitului tip cu capete în formă de ceapă, purtând ornamentația caracteristică acestei forme compusă dintr-un rînd de triumphiuri adîncite și suprapuse. Arcul poartă o dedicație cu caracter creștin care împreună cu tipul și ornamentația fibulei asigură datarea piesei în secolul IV. Ulterior arcul desfăcut de fibulă a fost îndoit și purtat ca inel de deget sub care formă el s-a păstrat pînă astăzi. Nu insistăm mai de aproape asupra acestei piese care urmează să fie publicată de către descoperitor căruia îi datorăm informațiile de mai sus. Fibula a ajuns de pe teritoriul învecinat al imperiului roman în secolul IV prin Banat și valea Mureșului la *Vețel* și a fost purtată de un localnic care putea să fie creștin.

O altă fibulă de bronz, găsită la *Vețel* reprezentînd așa numitul tip cu picior îndoit (Muzeul Cluj, nr. inv. 5698, *fig. 2*; ¹ este mai puțin semnificativă, dar datează de asemenea cel mai devreme din a doua jumătate a secolului III e.n.

Din altele cîteva localități din regiunea Hunedoara se cunosc descoperiri monetare care datează din secolul IV și ilustrează de asemenea perpetuarea vieții unei părți a populației provinciale în acest secol.

La *Hunedoara* s-a găsit un tezaur de 1117 monede, conținînd în afară de monede grecești, romane republicane, imperiale și trei bronzuri mici ale lui Constans (333—50).³⁾ Tezaurul cuprinde un interval de mai multe secole și de aceea caracterul lui unitar a fost tras la îndoială. Chiar dacă ultimul proprietar al tezaurului care a adăugat în secolul IV monedele lui Constans a făcut parte dintr-una din populațiile noi venite în Transilvania, acesta a putut să achiziționeze într-o formă oarecare resutul monedelor probabil numai de la un localnic, pentru că începutul tezaurizării se face chiar înaintea cuceririi Daciei de către romani.

Aceleași concluzii se degajează dintr-un alt tezaur de monede romane imperiale descoperite în anul 1869 în *Pasul Vulcan*.⁴⁾ Tezaurul începe cu

1) B. Janó, *A szászvárosi ref. Kún—Kollegium éremtára*, Orăștie—Szászváros, 1910, 86—87, nr. 449 și 89 nr. 478.

2) M. Macrea, *An. Inst. Stud. Clas. III* (1936—1940), 300.

3) Ö. Gohl, *Numismatikai Közlöny*, IV (1905), 46, V (1906), 137—139.

4) C. Gooss, *Archiv d. Vereins f. siebenburgische Landeskunde*, XIII (1876), 338.

monede de la Tiberiu și continuă pînă la Iulian Filozoful (355 — 363), cuprinzînd din epoca de după abandonarea provinciei 25 monede ale împăraților Probus, Maximinus Daza, Licinius senior și iunior, Constantinus I, Constantinus II, Constans, Constantius și Iulian Filozoful.

De la *Sălașu* fără a se specifica dacă este vorba despre cel de Jos sau de Sus, se menționează o monedă a lui Dioclețian (284—305). ¹⁾

La *Fizeș* au fost găsite 11 monede ale lui Valentinian, păstrate în Muzeul din Deva (nr. inv. 670/4792—4802). Nu s-a precizat căruia din cei trei împărați cu acest nume aparțin monedele găsite. Este însă mai probabil ca ele să fie de la Valentinianus I (364—375) sau de la Valentinianus II (375—392) și să dateze din a doua jumătate a secolului V, decît de la Valentinianus III (425—455). În acest din urmă caz ele ar trebui să fie mai de grabă de aur, deoarece monedele din secolul V—VII găsite în Transilvania sînt aproape exclusiv lucrate din acest metal.

Aceste descoperiri monetare, împreună cu obiectele și observațiile arheologice amintite anată deci că în diferite puncte ale ținutului hunedorean locuia o parte a populației provinciale romane pînă la sfîrșitul secolului IV. Tot odată aceste materiale reflectă însă în mod indirect și urmările nefaste ale invaziei hunilor, deoarece după aceea înceleză asemenea descoperiri.

Din secolele următoare V și VI s-au semnalat încă la începutul secolului trecut, la *Dobra*, monede de aur ale împăraților romani răsăriteni, între acestea în ~~deosebi~~ ale lui Theodosius (aparținînd probabil lui Theodosius II, 408—450) ²⁾.

La *Vețel* a fost recent descoperită o monedă de aur a lui Iustinian I (527—565), păstrată în Muzeul Deva. ³⁾ Aceasta datează cu 150—200 de ani după monedele din secolul IV și fibula descoperită aici. Fiind o descoperire izolată, moneda indică existența acestei așezări într-o formă oarecare și în secolul VI, dar nu poate fi atribuită unei populații anumite.

1) Numismatikai Közöny, XLII (1943), 53.

2) C. Daicoviciu, An. com. mon. ist. I (1926—1928), 174.

3) J. Sabatier, Description générale des monnaies byzantines, Paris.

Informație D-r. O. Floca. Moneda a fost găsită chiar pe teritoriul canabelor fostului castru roman.

În legatul lui G. Kún, intrat sub numărul 2/1942 în colecțiile cabinetului numismatic al Muzeului arheologic din Cluj este menționat sub numărul curent 28 o monedă bizantină de plumb (?), av. BA, rev. o siglă nedeterminată, care se încadrează aproximativ în intervalul de timp cuprins între secolele IX—XI, după analogiile tipologice pentru care se trimite la Sabatier, I, pl. XLIV—XLVIII. După indicațiile catalogului piesa ar fi fost găsită la Micia, o informație care trezește totuși anumite suspiciuni în privința locului de descoperire. Dacă indicația materialului este exactă, piesa ar putea să fi fost întrebuințată și ca sigil. Pentru această descoperire informația I. Winkler.

Merită să fie subliniat faptul că pe teritoriul studiat lipsesc descoperiri specific germanice cum ar fi de ex. fibule cu disc, fibule digitate, cimitire, morminte etc., atribuite goșilor sau gepizilor. Explicația acestui fenomen trebuie căutată probabil în peisajul geografic puțin corespunzător modului de viață al acestor populații. Este neîndoielnic că prin defileul larg al văii Mureșului, intens frecventat în toate timpurile, au trecut în deosebi în epoca migrațiilor numeroase populații, cutreerînd deci de-a lungul Mureșului și regiunea Hunedoarei. Deoarece însă la triburile germanice creșterea vitelor mari completată cu agricultura se pare că a ocupat locul de frunte al modului lor de producție, ele au evitat staționarea mai îndelungată pe luncile înguste ale Mureșului, preferînd mai de grabă șesuri și stepe cu pășuni întinse. Astfel se explică de ce populațiile migratorii și între acestea și triburile germanice trecînd Carpații s-au așezat la marginea Cîmpiei ardelenene în apropiere de Tîrgu Mureș și Morești, unde se conturează un important centru de locuire în secolul III—VII. De-a lungul cursului inferior al Mureșului în apropierea Tisei, sporesc din nou descoperirile de factură germanică, indicînd un alt centru de intensă locuire. Valea Mureșului, în măsura în care este cuprinsă în ținutul Hunedoarei formează deci mai mult un teritoriu de trecere și de legătură între cele două zone arheologice amintite, fără ca să fi fost locuită în mod efectiv de către populațiile germanice după cum permit să întrevădem datele arheologice.

În secolul VII apar din nou două descoperiri în aceleași puncte, semnalate și în legătură ^{cu} secolul VI, și anume la Sarmizegetusa și Vețel.

Obiectele găsite sînt fibule, aparținînd tipului fibulelor digitate, numite așa după placa semicirculară de pe capul fibulei purtînd ca palma unei mîini de obicei cinci, dar poate și trei, șapte sau nouă ramificații butonate.

Fibula de la *Sarmizegetusa* a fost donată Muzeului de la Deva în anul 1882 (fig. 2 : 2). ¹⁾ Ea este turnată din bronz și poartă pe disc cinci butoni. Placa piciorului se termină în diferite virfuri care reprezintă capete de vultur simplificate și schematizate la extrem în urma turnării repetate a tipului și imitării lui în diferite locuri. Această fibulă are o analogie foarte apropiată, am putea spune aproape identică, în mormîntul 2 din cimitirul avar de la Kiskörös în Ungaria. ²⁾ Alte fibule asemănătoare se cunosc din Ucraina și din regiunea de lingă Marea Baltică, de pe teritoriul așa numitei culturi mazuriene. ³⁾ Prin exemplarul din cimitirul avar de la Kiskörös fibula noastră poate fi datată și ea în secolul VII într-o epocă cînd Sarmizegetusa începea să primească denumirea actuală de origine slavă, *Grădiște*. Aceasta indică că atunci zidurile falnice ale capitalei provinciei romane au căzut în ruine, încît slavii la sosirea lor le numeau „locul unei

¹⁾ Arch. Ért. XVII (1897), 288.

²⁾ T. Horváth, *Archaeologia Hungarica*, XIX (1935), 35, 96—97, pl. XXIII, 3.

³⁾ Ibid. 97.

vechi cetăți“, tradus pe urmă în ungurește cu toponimicul *Varhely* „loc de cetate“. ¹⁾

- Fibula de la *Vețel* a fost donată Muzeului Național din Budapesta în anul 1875 (fig. 3). ²⁾ Ea este turnată din potin, un aliaj de argint cu plumb sau cositor și poartă la marginea discului șapte butoni. Placa trunghiulară a piciorului care susține dispozitivul pentru fixarea acului se termină

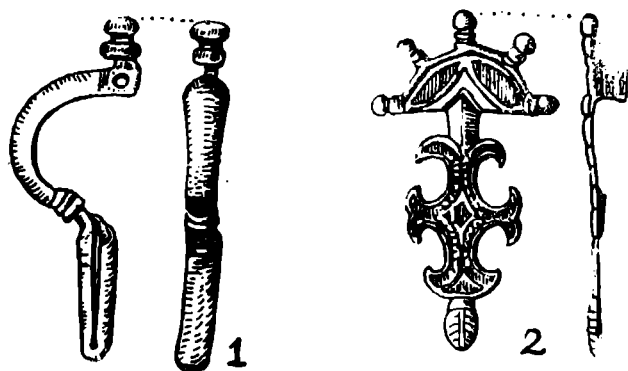

Fig. 2 Fibule de la *Vețel* (1 sec. III—IV) și *Sarmizegetusa* (2 sec. VII)

la vîrf într-un cap masculin. Suprafața capului și a piciorului sînt acoperite cu ornamente lineare și spiralice.

Tipul acestei fibule este cunoscut în afară de *Vețel* și în alte localități. O piesă se află într-o colecție la Colonia, o altă fibulă a fost găsită la Szakályörhegy în Ungaria, a patra descoperită la Războieni—Cetate în Transilvania, este în Muzeul din Cluj și a cincea s-a găsit în regiunea Mării Baltice. ³⁾ Făcînd abstracție de piesa păstrată la Colonia care trebuie să fie însă de asemenea de proveniență est-europeană, celelalte fibule apar pe un teritoriu ce se întinde de la Ungaria pînă la Marea Baltică. În mod unanim ele sînt date din secolul VII, mai de grabă în prima jumătate a acestui veac.

Cele două fibule de la *Sarmizegetusa* și *Vețel* și tipul lor datează deci din secolul VII, iar aria lor de răspîndire cuprinde teritoriul între Ungaria, Ucraina și Marea Baltică. Această zonă de răspîndire ridică și problema caracterului etnic al purtătorilor acestor fibule. Ca atare în secolele

1) N. Drăganu, *Romîni în veacurile IX—XIV*, București 1933, 270.

2) *Archaeologiai Közlemények*, XIII (1879), 68. Cf. și I. Nestor — C. S. Nicolaescu — Ploșșor, *Germania*, XXII (1938), 33—41.

3) Cf. pentru aceste fibule Nestor-Nicolaescu Ploșșor, l. c. 35-36. *Arch. Ert.*, 3, V-VI (1944-1945), pl. 93; *SCI* VI (1955), fasc. 3-4 (Șantierul Morești). C. Engel, *Germ. Erbe*, II (1937), 254 fig. 8.

premergătoare tipul fibulelor digitate a fost purtat: cu precădere din partea populațiilor germanice. În secolul VII însă, pe un teritoriu unde — după cum am văzut — nu există descoperiri germanice din secolele III—VI această atribuire este mai puțin probabilă. Mai de grabă am putea să presupunem că răspîndirea lor să fie un rezultat al expansiunii slavilor. O atribuire etnică sigură nu este posibilă, deoarece exemplarele hunedorene sînt descoperiri izolate și numai dintr-un complex arheologic bine încheiat și mai amplu se pot trage concluzii relativ sigure asupra carac-

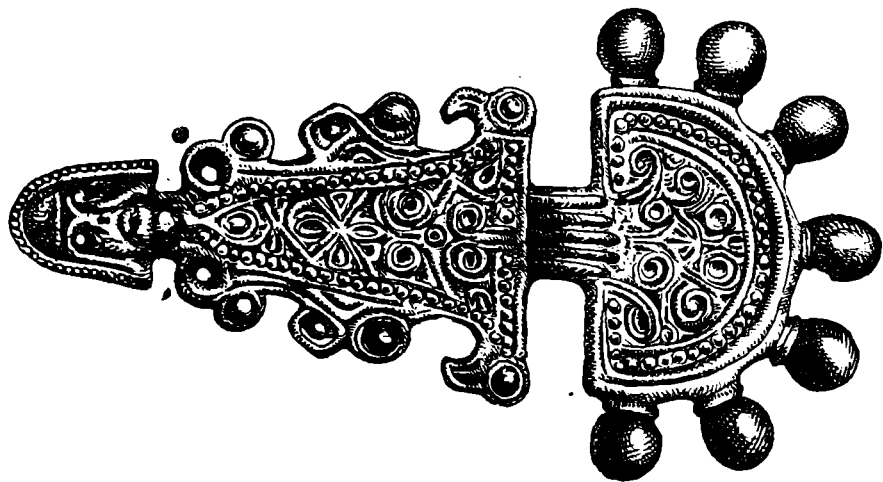

Fig. 3

Fibula de la Vețel

terului etnic al materialelor. Mai trebuie menționat că se cunoaște, datînd aproximativ din aceeași epocă cu fibulele amintite, de la Leșnic, comuna Vețel, raionul Ilia, o limbă de centură de bronz aurit.¹⁾

În secolele următoare Transilvania, ca dealtfel întreaga regiune carpato-danubiană, este expusă unei slavizări profunde care se oglindește în deosebi în mulțimea toponimicelor slave. Acestea constituie și în Transilvania stratul toponimic cel mai vechi și nu există în afară de numele râurilor celor mai mari ca de ex. a Mureșului sau Oltului, sau a șirului munților Carpați denumiri geografice actuale care să se lege cu o epocă premergătoare slavilor. Asupra epocii slave s-au făcut în Transilvania unele aprecieri generale și unele considerații mai mult teoretice, nu există însă deocamdată posibilitatea unei prezentări mai aprofundate a vieții omenești din Transilvania în acel interval de timp din cauza rarității urmelor cul-

1) D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit im Mitteleuropa*, Budapest 1956, 151 nr. 559.

turii materiale. Cu atât mai puțin se poate urmări traiul populației pe un teritoriu mai restrâns în care materialele arheologice nici în alte faze ale epocii prefeudale nu sînt prea numeroase. Totuși ele nu lipsesc integral în această epocă. Ele se reduc însă exclusiv la descoperiri de ceramică ce nu pot fi clasificate cu certitudinea necesară din punct de vedere cronologic, indicîndu-se secolul sau faza din care datează. Deocamdată ele sînt singurele indicii directe despre locuirea regiunii în acest interval de timp și merită de aceea cu tot caracterul lor puțin semnificativ, o atenție deosebită.

De la *Boholt* se amintesc dintr-o așezare de tip Coțofeni și fragmente de ceramică slavă (Muzeul Cluj, nr. inv. 1369, 1377, 1379, 1384, 1387).¹⁾

De la *Cugir* se păstrează în Muzeul de la Deva un vas—borcan lucrat cu roata, de culoare gălbuie închisă, avînd pete și mai deschise (*fig. 4*).²⁾ Buza vasului lipsește, fiind distrusă eventual în timpul aratului sau cu ocazia descoperirii lui. Jumătatea superioară a vasului este acoperită cu linii paralele, așa numitele portative, peste care s-au aplicat benzi ondulate (*fig. 4*). După formă și ornamentație vasul nu poate fi ulterior secolului XI.

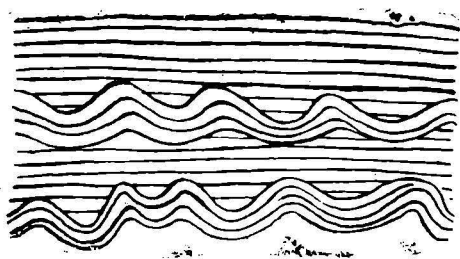

Fig. 4

Vas slav de la Cugir și ornamentația lui

În peștera „Coasta vacii” lângă *Federi* s-au descoperit cu ocazia unor săpături paleolitice în stratul cel mai de sus, între 0—0,30 m. și fragmente de ceramică slavă, dateate aproximativ în secolul IX—X³⁾. Ele confirmă observația făcută și în altă parte despre refolosirea peșterilor ca locuințe în această epocă.

1) M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, 1942, 43 nr. 150.

2) K. Horedt, *SCIV*, II (1951), 198 nr. 19.

3) M. Roska, *Dacia*, I (1924), 289.

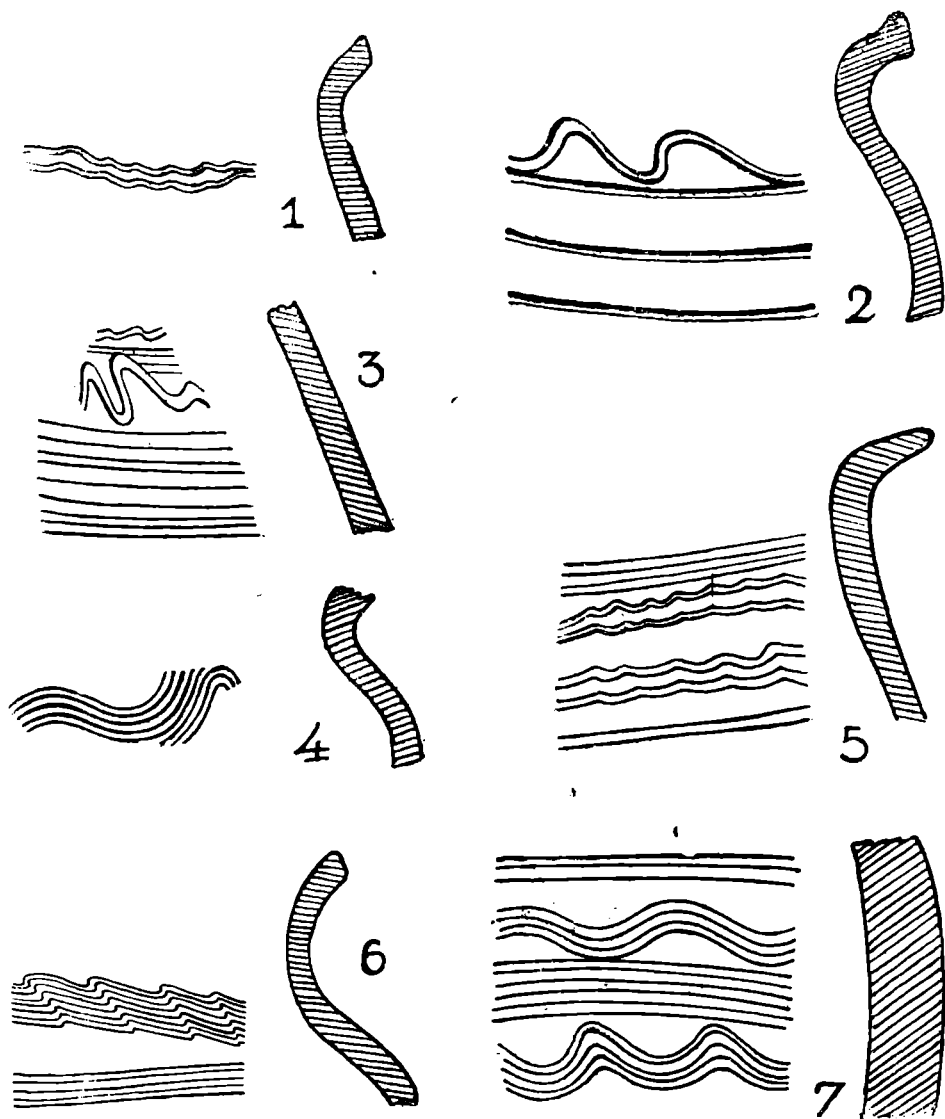

Fig. 5

Ceramică slavă de la Turdaș

În fosta colecție S. Torma se găseau unele fragmente ceramice slave din cunoscuta stațiune neolitică de la *Turdaș* (Muzeul Cluj, V, 8668, 9663—9673, *fig. 5*)¹⁾. Ele sînt ornamentate cu benzi și linii ondulate și orizontale, arătînd locuirea terasei de lângă Mureș, astăzi distrusă de rîu, și în această epocă.

Tot din colecția S. Torma se află în Muzeul Cluj (nr. inv. V, 9898), un fragment ceramic de la *Valea Nandrului* (*fig. 8, 2*), lucrat cu mîna și ornamentat cu două benzi despărțite între ele printr-una orizontală. Datarea lui este mai greu de precizat deoarece prezintă anumite trăsături mai vechi²⁾.

Este un fenomen interesant că lipsesc date directe despre exploatarea bogatelor zăcămintे miniere ale Munților Apuseni în cursul epocii prefeudale. Populația slavă știa de existența lor, după cum arată toponimicul *Zlatna* care derivă din vechea bulgară *zlato* — aur,³⁾ și probabil le exploata. Pentru epoca sclavagistă romană s-au relevat o serie de dovezi de ordin epigrafic și arheologic care ilustrează intensă exploatare a aurului în Munții Apuseni, lipsind încă un studiu care să sintetizeze toate aceste date și să înregistreze în mod științific urmele și astăzi vizibile ale mineritului roman. Din epoca prefeudală în afară de toponimicul slav amintit nu se cunosc descoperiri din această regiune care ar putea fi puse în legătură cu extragerea aurului. Se amintește doar un cerceț de proveniență nesigură, eventual de la Abrud,⁴⁾ datînd aproximativ de la sfîrșitul secolului VI care este însă situat prea mult la nord ca să ne intereseze în cadrul acestui studiu. Tehnica principală și probabil aproape exclusiv folosită a fost extragerea aurului prin spălare care a lăsat într-o măsură redusă urme arheologice și chiar dacă există ele nu pot fi datate cu precizia necesară.

Urmele cele mai bogate de locuire din ținutul Hunedoara de la sfîrșitul acestei epoci pare că sînt legate de valorificarea minereului de fier și nu de exploatarea aurului. Cel puțin aceasta trebuie să fie explicația pentru existența întinsului cimitir din secolul XI de la *Hunedoara*. În primăvara anului 1911 s-au executat spre nordvest de oraș pe „Dealul cu comori” (Kincseshegy) săpături mai ample, după ce s-au descoperit încă mai înainte la sfîrșitul anului 1910 trei morminte.⁵⁾ În cursul lucrărilor amintite s-au dezvelit 54 de morminte ale cimitirului care are însă o întin-

1) M. Roska, A. Torma Zsófia gyűjtemény, Cluj 1941, 4.

2) K. Horedt, l. c. 206.

3) N. Drăganu, l. c. 494-496.

4) J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig 1905, I, 362 fig. 365, II 215-216, III pl. 174; 1.

5) E. Kövári, *Dolgozatok*, II (1911), 312-315.

dere mai mare.¹⁾ Mormintele exclusiv de înmormântare sînt orientate în di-

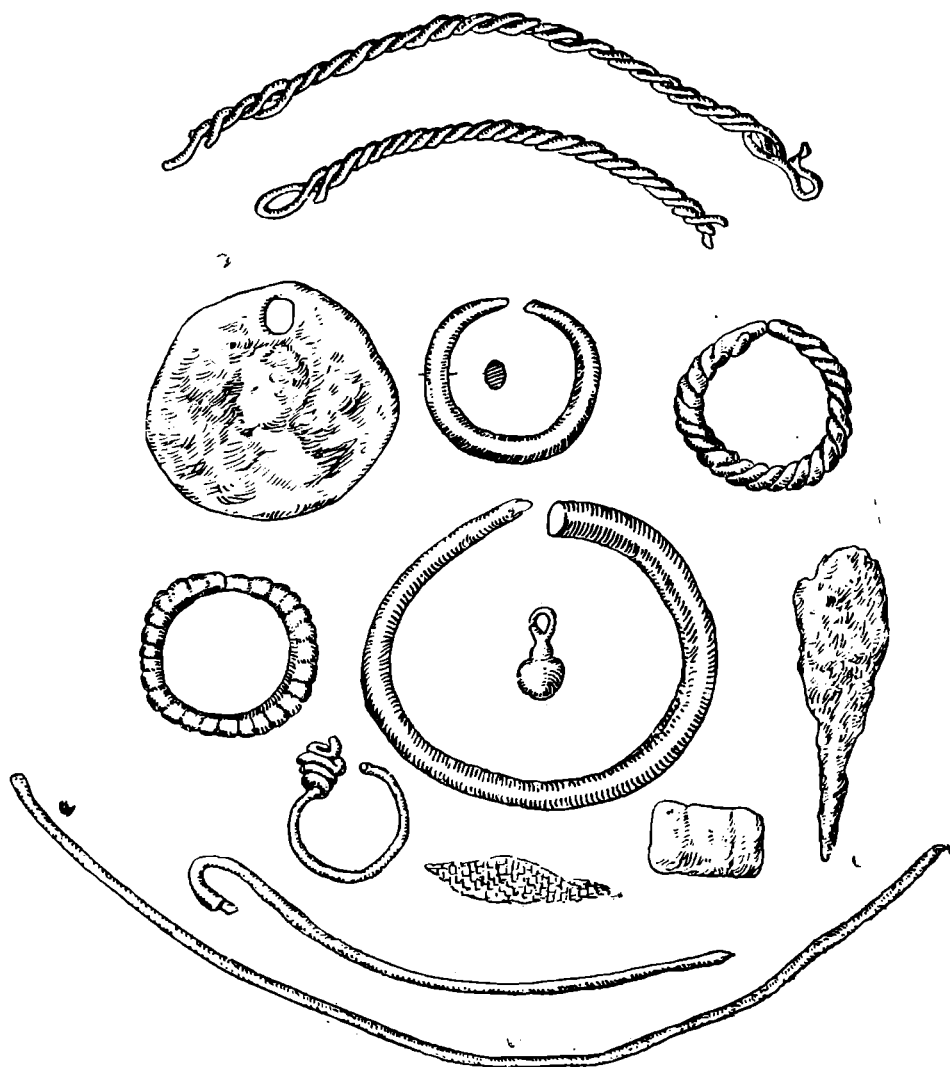

Fig. 6

Obiecte caracteristice din cimitirul de la Hunedoara (sec. XI)

recţia est-vest şi adîncimea lor variază, depinzînd şi de poziţia pe panta

¹⁾ M. Roska, *ibid.* IV (1913), 166-190 (191-198).

dealului, între 0,40—1,60 m. În unele cazuri s-au găsit și resturi care indică folosirea unor sicrie. La 46 de schelete s-a putut măsura lungimea. Dacă presupunem că cele feminine au o lungime medie de 1,50—1,60 m., ¹⁾ dintre scheletele măsurate 14 sînt de bărbați, 7 de femei și 25 de copii și tineri. Inventarul mormintelor indică o populație relativ săracă (*fig. 6*). Aproximativ jumătatea lor, 26 de morminte, nu conțin nici un obiect, iar celelalte în primul rînd inele de păr cu un capăt răsucit în forma de S. Alte descoperiri constituie inele de deget, iar în două morminte s-au găsit brățări simple deschise. Aceste podoabe sînt lucrate din bronz sau din argint de o calitate mediocră. Unelte de fier sau vase de lut nu s-au întîlnit în morminte. Armele sînt reprezentate doar printr-un singur vîrf de săgeată de fier. Într-un alt caz s-au observat și urmele unei țesături de cîneapă. În 11 morminte s-au găsit monede de argint ale regilor unguri din secolul XI, cuprinzînd intervalul de timp de la Ștefan I (1000—1038), pînă la Salamon (1063—1074). Ele trebuie să fie contemporane cu o parte a mormintelor dezvelite și oferă un prețios punct de reper pentru datarea cimitirului în secolul XI. O monedă bizantină nedeterminabilă și perforată din mormîntul 46 a fost purtată ca pandantiv și n-a avut în această întrebuintare o valoare de circulație. Nu este însă exclus ca mormintele lipsite de inventar sau cele cu sicrie să fie creștine și să dateze dintr-o epocă ulterioară.

Un element neobișnuit, semnificativ pentru practicile medicale și superstițiile din secolul XI este trepanarea craniului din mormîntul nr. 24 (*fig. 7*) ²⁾. Această operație constă din tăierea unei mici bucăți rotunde din calota craniană, iar osul scos a fost purtat ca amulet. Intervenția chirurgicală se făcea probabil pentru vindecarea anumitor boli cum sînt epilepsie, dureri de cap, traumatisme sau din cauza fricii de duhuri rele etc. Obiceiul este larg răspîndit în societatea primitivă, avînd bogate analogii etnografice. Trepanația se practică și în Europa chiar pînă la începutul secolului nostru. Deși condițiunile de operație erau extrem de primitive, totuși cei operați continuau uneori să trăiască. La craniul de la Hunedoara se constată de ex. urme de vindecare, ceea ce denotă că a supraviețuit un timp oarecare intervenției.

O problemă deosebit de importantă este originea etnică a celor înmormîntați în cimitirul de la Hunedoara în secolul XI. În Transilvania s-a mai

1) Cf. pentru evaluarea acestor dimensiuni L. Barlucz, Ung. *Jahrbücher*. XIX (1939). 204.

2) Cf. pentru acest craniu Al. Lenghel-Culcer, *Clujul Medical*, nr. 9-10 (1926), extras, pag. 9-10 și I. G. Russu — V. Bologa, Trepanații craniene vechi în Transilvania, urmînd să apară în revista *Antropologie*. Pentru trepanații în secolul X la unguri cf. T. Anda, *Acta Archaeologica*, Budapesta I (1951), 251-316.

săpat la Moldoveneşti lângă Turda¹⁾ un cimitir contemporan cu cel de la Hunedoara, avînd anumite elemente comune, ca ritul de înmormîntare, frecvenţa inelelor de păr şi de deget, monede ungureşti din secolul XI, lipsa vaselor şi a armelor. Inventarul funerar de la Moldoveneşti este însă mai

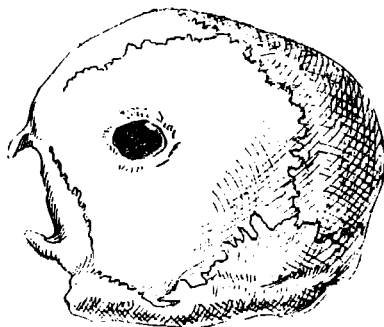

Fig. 7 *Craniul trepanat din cimitirul de la Hunedoara (sec. XI—XII)*

bogat şi cuprinde pendants cordiforme, considerate ca specifice pentru cultura materială a ungarilor.²⁾ De asemenea s-au observat în unele locuri şi vetre de jertfă cu oase de cai. În urma observaţiilor expuse şi datorită faptului că cimitirul este aşezat la poalele cetăţii Turda care în secolul XI era centrul comitatului Turda, el poate fi atribuit ungarilor. La Hunedoara lipsesc însă acele trăsături specifice care indică la Moldoveneşti caracterul ungar al cimitirului, încît va trebui să ne gîndim aici mai de grabă la o populaţie slavă sau slavo-romînă care locuia în secolul XI în această regiune amestecată în parte cu ungurii, precum invers acelaşi fenomen trebuie să-l admitem şi la Moldoveneşti.

Ghidîndu-ne după exemplul de la Moldoveneşti s-ar putea presupune şi la Hunedoara existenţa unei cetăţi de pămînt mai vechi sau contemporane cu înfiinţarea comitatului de la Hunedoara. Cele mai vechi părţi ale castelului de la Hunedoara datează însă abia din secolul XIII³⁾. N-ar fi exclus ca fundamentele zidurilor actuale să fie aşezate pe o întăritură de pămînt neidentificată pînă în prezent şi contemporană cu cimitirul din secolul XI de pe versantul opus al dealurilor ce înconjoară spre nord oraşul.

Ca încheiere mai trebuie amintit un fragment ceramic care a fost găsit în Mureş lângă comuna Aurel Vlaicu (Muzeul Brukenthal — Sibiu, nr. inv. 10227 (*fig. 8; 1*). Suprafaţa lui este corodată în urma şlefuirii printre pietriş, dar nu pare să fi fost adus de apă pe o distanţă prea mare, ci

1) M. Roska, *Dolgozatok*, V (1914), 125-169 (170-187).

2) B. Szöke, *Acta Archaeologica*, Budapesta, III (1953), 284.

3) I. Möller, *Magyarország műemlékel*, III (1913), 79-81.

provine probabil dintr-o așezare din apropiere. Fragmentul face parte din buza unui cazan de lut, purtând acele îngroșări caracteristice perforate, servind pentru fixarea și atârănarea vasului. Aceste cazane au o formă bitronconică cilindrică cu un fund sferic rotunjit, iar fragmentele lor sînt ușor de identificat prin profilul caracteristic al buzei. În Transilvania ele sînt atestate din localitățile Alba Iulia, Apoldul de Sus, Aurel Vlaicu, Berghin, Ciugud, Cubleșul Someșan, Lechința, Moldovenești, Morești, Sebeș ¹⁾ și pot fi datate pe baza ceramicii cu care au fost împreună găsite aproximativ în secolul XI-XII. În Ungaria asemenea cazane au fost datate inițial în secolul XIII, iar mai nou se presupune că acestea ar fi specifice populațiilor răsăritene călărețe, folosite de către unguri încă din secolul

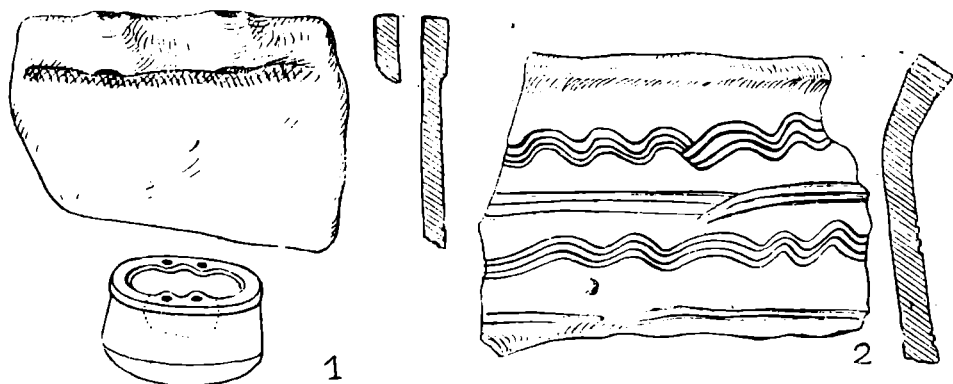

Fig. 8 Fragmentul unui cazan de lut de la Aurel Vlaicu (1 sec. XI-XII) și a unui vas de factură slavă de la Valea Nandruului (2)

X²⁾. Din faptul că pe acele teritorii ale Republicii Cehoslovace care au fost locuite în acea epocă de slavi precum și în Austria nu sînt cunoscute asemenea vase, se concludă că ele n-au fost folosite de slavi și ar reprezenta o formă tipică etnicului ungar. Sugestia este interesantă și ar putea să găsească un sprijin prin aria de răspîndire a acestor vase în Transilvania și în anumite observații făcute la Moldovenești și la Morești. Dacă s-ar adeveri supoziția amintită, cazanele de lut ar oferi un prețios ajutor pentru separarea etnică a materialului ceramic din primele secole ale mileniului al doilea.

1) K. Horedt, l. c. 213. Pentru Alba-Iulia informație I. Crișan. Pentru Moldovenești SCIV, III (1952), 319 fig. 4; 10. Din Crișana și Banat se păstrează în muzeele de la Oradea, Valea lui Mihai, Arad și Timișoara fragmente și chiar exemplare întregi ale acestui tip de vase.

2) B. Szöke, Arch. Ert. LXXXII (1955), 86-90.

Este însă cert că problema atribuirii etnice a acestor cazane este prea strîmt concepută, deoarece ele sînt atestate și în zona extracarpatică a teritoriului R.P.R., de ex. la Garvăn—Dinogetia¹⁾ și la Hlincea—Iași²⁾, unde nu pot fi puse în legătură cu ungurii. Urmează să se vadă încă dacă măcar pe teritoriile care au venit în contact cu populația ungară ele pot servi și pentru diferențieri etnice sau dacă constituie numai o formă specifică unei epoci anumite, fără să fie legată de o singură populație.

Materialele discutate, puține la număr și nu prea reprezentative, permit totuși să se deducă unele concluzii asupra trecutului ținutului hunedorean în secolele IV—XII. Din ele rezultă prezența pe acest teritoriu a unei părți a populației provinciale romane în secolul IV, lipsa elementelor germanice în secolul IV—VI precum și locuirea lui din partea populației slave în secolele următoare. În sfîrșit cimitirul de la Hunedoara fixează începutul acestei așezări încă în secolul XI, fiind probabil legată de exploatarea și prelucrarea minereului de fier de aici. Urmează ca prin recunoașteri pe teren și prin cercetările viitoare să se completeze multiplele lacune pe care le prezintă încă materialele arheologice din regiunea Hunedoara ca să se ajungă la o imagine mai clară și mai bine conturată a secolelor IV—XII pe acest teritoriu.

1) SCIV, III (1952), 384 fig. 24.

2) SCIV, IV (1953), 319 fig. 6;5, 6.

Sate din Zărand specializate în meșteșuguri țărănești *)

De NICOLAE DUNĂRE

Zona cercetată

În opera de ridicare economică și culturală a populației meșteșuguri din ținutul Munților Apuseni, regimul de democrație populară a cerut și contribuția etnografiei. Această contribuție s-a materializat printr-o cercetare de trei ani, întreprinsă în anii 1952, 1953 și 1954, în raioanele Beiuș, (regiunea Oradea), Gurahonț (regiunea Oradea), Brad (regiunea Hunedoara) și Cîmpeni (regiunea Cluj).

Cercetarea satelor din Zărand specializate în meșteșuguri țărănești¹⁾ a avut loc în vara anului 1953, în cadrul Institutului de istoria artei al Academiei R.P.R. și Secției de istoria artei și etnografie a Filialei Cluj.

Atât indicațiile bibliografice, cât și rezultatele cercetărilor pe teren ne-au arătat că, din punct de vedere etnografic, Zărandul nu depășește satele Buceș-Vilcan și Curechi la est, Peștera și Crăciunești la sud, Ciungani și Gura Văii la vest, Lazuri și Bulzești la nord. Ocupațiile, așezările, construcțiile, interiorul locuinței, piesele textile și de port etc., mai păstrează încă suficiente urme materiale și forme de manifestare ce reflectă aspecte ale vechiului fond comun al modului de viață și al culturii, pe tot acest teritoriu, deosebindu-se în schimb localitățile cercetate cu scop comparativ,²⁾ din raioanele Beiuș, Cîmpeni, Alba, Orăștie, dar mai cu seamă față de raioanele din Cîmpia Aradului aflate de-a lungul văii mijlocii și inferioare a Crișului Alb.

Evoluția teritorială a Zărandului

Cele mai vechi documente scrise despre organizarea administrativă a Zărandului le avem din sec. al XII-lea, când a avut loc organizarea feudală a Transilvaniei, după cucerirea ei de către regii unguri. Teritorii din comitatul Zărandului au fost dăruite de regii Ungariei unor nobili, episcopiei romano-catolice, capitolului romano-catolic din Arad etc., ale căror interese materiale vizau în deosebi bogățiile subsolului. Datorită acestei împrejurări — în comparație cu lipsa cunoscută a documentelor scrise referitoare la populația pastorală, forestieră și agricolă — cu privire la acest ținut s-au păstrat destule documente, care, începînd cu sec. al XV-lea, sînt tot mai numeroase. Interesele economice ale feudalilor — regii unguri, împărații aus-

*) Comunicare ținută la Sesiunea generală științifică a Academiei R.P.R. din 5 iulie 1955

triaci și principii transilvăneni — au determinat cele mai curioase arondări administrative, spre a îngloba acest ținut aurifer printre teritoriile exploatare de ei. Schimbările administrative la care au fost supuse Zărandul și Cîmpia Aradului în condițiile regimului feudal și capitalist au putut da naștere la nedumeriri în legătură cu întinderea, limitele geografice ale zonei etnografice Zărand. De aceea una din sarcinile cercetării noastre a fost și precizarea istorică, geografică și entografică a granițelor Țării Zărandului.

Astfel, în sec. al XV-lea comitatul Zărandului avea o întindere excepțional de mare. El cuprindea 435 de sate și șapte cetăți feudale, câteva centre miniere și câteva ținuturi, printre care Tebea, Baia de Criș, Băița, Gașa. Într-o conscripție din anul 1591 se arată satele din comitatul Zărandului grupate după cetățile feudale de care depindeau, precum și stăpînii care le exploatau. Pentru nouă localități, între care și Bradul—actuala reședință a raionului cu acelaș nume,—nu se indică proprietarii.³⁾ Pînă la lupta de la Mohaci (1526), comitatul Zărandului a aparținut regatului feudal ungar și cuprindea aproximativ teritoriile de astăzi ale raioanelor Brad, Gurahonț, Ineu, Chișineu-Criș. Între anii 1526—1538 a aparținut pe rînd cînd regatului Ungariei, cînd principatului Transilvaniei. De la 1538 împreună cu comitatele Solnocul de Mijloc, Crasna și Chioarul,—Zărandul trece sub autoritatea administrativă a principelui Transilvaniei. Situația se menține pînă la 1861, cînd Zărandul este realipit la Ungaria. În granițele de atunci se mărginea la nord-est cu comitatul Alba Inferioară, la sud cu comitatul Hunedoara, la vest cu comitatul Arad, la nord cu comitatul Bihor⁴⁾.

În ce privește organizarea sa administrativă, pînă în anul 1746 comitatul a fost împărțit în patru plăși sau cercuri: Brad, Hălmagi, Ineu și Zărand. După această dată ultimele două se alipesc comitatului Aradului; iar primele două, rămase comitatului Zărandului, alcătuind ținutul muntos de la cursul superior al Crișului Alb, se rearondează sub forma a patru cercuri: Brad, Baia de Criș, Ribița și Hălmagiul Mare, cu reședința în Baia de Criș. La 1876—1877 cercurile sau plășile Brad și Baia de Criș, cu 65 de localități, se alipesc județului Hunedoara, restul fiind trecut la județul Arad. După 1918, sub forma a două plăși Brad și Avram Iancu, alcătuite din 64 de localități, — iar din 1950 reunite în cadrul raionului Brad, acest teritoriu a continuat să aparțină județului, respectiv regiunii Hunedoara, pentru ca un număr de aproximativ 30 de localități din fostul județ Zărand să rămînă în continuare județului, respectiv regiunii administrative Arad, iar din 1956 la reg. Oradea.

Din punct de vedere teritorial-administrativ, raionul Brad de astăzi, situat în nordul regiunii administrative Hunedoara, se învecinează la nord cu raionul Beiuș, la nord-est cu raionul Cîmpeni, la est cu raionul Alba, la sud cu raioanele Orăștie și Ilia, iar la vest cu raionul Gurahonț.

Partea nordică a raionului Ilia (grupul Peștera — Crăciunești) și partea estică a raionului Gurahonț (grupul Hălmagi — Gura Văii — Lazuri), prin caracterul lor geografic, economic, în parte și etnografic aparțin zonei Zărandului, cu care multă vreme au alcătuit un singur comitat.

Țara Zărandului, ca unitate etnografică, constituie o zonă specific moștească, după cum indică și numele de „moși crișeni“ dat locuitorilor, aparținând ținutului Munților Apuseni așa cum este socotit de locuitorii lui, ca și de populația cu care vin aceștia în contact pe valea Mureșului, în cîmpia Aradului și a Banatului. Se caracterizează printr-un fond comun, transformat din loc în loc, în funcție de evoluția economico-culturală a sub-zonelor respective și de accentul relațiilor economice și sociale către una sau alta din zonele etnografice vecine. Prin ocupațiile anexe ne-agricole, prin meșteșugurile țărănești, Țara Zărandului se apropie în primul rînd de așezările moștești din nord și est, de dincolo de muntele Găina, muntele Vilcan și dealul Ungurului, dinspre Vașcău, Cîmpeni, Abrud și Zlatna. În ce privește arhitectura populară, tipurile predominante de locuințe, sălașe, construcții-anexe și pastorale prezintă puternice similitudini cu cele din jurul Cîmpenilor și Mocănime, în schimb se diferențiază în parte față de zonele Beiuș, Gurahonț, dar mai cu seamă față de Cîmpia Aradului. Elementele de port scot de asemenea în relief specificul Zărandului. Se utilizează și aici vechea cusătură pe muchia cutelor. Dar, aici apar unele deosebiri: în timp ce în părțile Hălmagiului și Beiușului se aplică numai la pumnarii cămășii femeiești, în ținutul Cîmpenilor acoperă tot pieptul (ciupag cusut pe creșuri), în nord-estul Zărandului, ca și în Mocănime și alte zone etnografice românești din Transilvania, această cusătură de o rară plasticitate se folosește numai sub guler și între fodor și mîneacă.

Datorită deosebirilor de resurse economice și ocupații dintre Zărand și zonele agricole vecine, valea Mureșului și cîmpia Aradului, bogate în culturi cerealiere, viticole și horticoale — și ca urmare a unor deosebiri economice față de zona Abrudului — bogată în lemn de brad și cu un vechi și vestit cojocărit, — între aceste ținuturi pe de o parte și Zărand pe de altă parte a avut loc un permanent schimb de produse și de brațe de muncă. Ca urmare a acestor legături au rezultat și o serie de împrumuturi, ca: gacii largi împodobite cu broderii albe din portul bărbătesc sub influența cîmpiei Aradului, catrințele dinspre valea Mureșului și a celor din părțile Sibiului, cojoacele din părțile Abrudului, cusătura neagră buciunănească la cămăși etc.

Despre așezarea Țării Zărandului.

Așezată în colțul sud-vestic al Munților Apuseni, Țara Zărandului se cuprinde în depresiunea formată de valea superioară a Crișului Alb. Rama muntoasă a depresiunii este alcătuită spre nord-est de coloana munților Codrului, spre nord-est de masivul Bihariei cu vîrfurile Găina (1486 m.), spre

est cu culmile mai scunde ale Vîlcanului (1266 m.), spre sud și sud-vest de lanțul munților Zărandului, realizînd imaginea unei cetăți închise⁵⁾. Această depresiune, inclusiv munții săi, alcătuiește o unitate geografică bine încheiată. De la Gura Văii, limita de vest a fostului județ Zărand⁶⁾, dincolo de Hălmagi, valea Crișului Alb începe a se lărgi simțitor, determinînd modificarea conformațiilor topografice și oferind posibilitatea de valorificare economică a unor mijloace de existență deosebite față de Țana Zărandului.

În funcție de elementele geografice, în regiunea cercetată se disting două forme de relief cu răsfrîngeri asupra ocupațiilor și așezărilor: muntele și lunca. Partea muntoasă este acoperită cu păduri de stejar și de fag, cu pășuni bogate în ierburi și conține minereuri prețioase (aur, argint, fier, aramă, cărbuni), oferind condiții prielnice în vederea dezvoltării meșteșugurilor pentru prelucrarea lemnului, în vederea păstoritului și creșterii vitelor și pentru minerit. Lunca Crișului Alb, cu un pămînt mai roditor, este prielnică pentru o agricultură intensă și pentru creșterea vitelor mari. Dar cea mai mare parte a Zărandului este muntoasă, cu un pămînt lutos-calcaros care are nevoie de multe îngrășăminte și de o muncă mult mai susținută, încît nici în anii ploioși nu se obține o recoltă îndestulătoare.

Cu aproape două secole în urmă, așezările omenești din aceste locuri se înfățișau, în cea mai mare parte, sub forma caracteristică a satelor de munte de tipul pastoral, cunoscute și sub numele de *sate-crînguri*. Exploatarea miniere și meșteșugurile țărănești și cu atât mai puțin agricultura, încă nu izbutise să determine decît puține așezări mai adunate (Baia de Criș, Brad, Hălmagi, Tebea).

În funcție de ocupațiile practicate, de forma și structura localităților, se întîlnesc cinci tipuri de așezări: *a) așezări pastorale, b) așezări pastoral-miniere, c) așezări pastoral-agricole, d) așezări specializate în meșteșuguri țărănești, e) așezări comercial-industriale.*

Așezări pastorale sînt localitățile Blăjeni, Tomnatec, Bulzeștii de Sus, Bulzeștii de Jos, Hălmăgel, Vîrfuri, Lazuri etc., în care modul de viață se întemeiază în primul rînd pe economia creșterii oilor și a vitelor, cu toate consecințele materiale și spirituale ce decurg din practicarea cu precădere a acestei principale surse de trai. Din punct de vedere morfologic, aceste așezări se prezintă alungite ca formă, iar ca structură se caracterizează prin așezarea izolată și împrăștiată atât a locuințelor omenești, sub formă de *crînguri*, cît și a construcțiilor pastorale din zona de pășune.

Așezările pastoral-miniere, ca Stănița, Curechi, După Piatră, Luncoi ș. a., își întemeiază de veacuri modul de viață pe două ocupații — păstoritul și mineritul. Acestea se disting printr-o formă alungită cu ramificații, iar ca structură sînt răsfrînte.

Așezările pastoral-agricole, ca București, Zdrapți, Mihăileni, Mestecăni etc., în care, alături de creșterea vitelor mici și mari, locuitorii își în-

temeiază viața în bună măsură pe agricultură. În aceste localități s-au dezvoltat ramuri speciale ale culturii pământului, cu pomăritul și grădăritul pentru piață. Din punct de vedere morfologic la aceste așezări se remarcă o accentuată tendință de îngrămădire în mici depresiuni locale, dar păstrează și gospodării situate răsărit una față de alta, în legătură cu cealaltă îndeletnicire principală, păstoritul.

Așezări specializate în meșteșuguri țărănești, pentru locuitorii cărora principala sursă de trai o formează un meșteșug, sînt Rîșculița, Obîrșia, Tîrnăvița, Leauț, Dobroț, Junc etc. Modul de viață al acestora s-a dezvoltat în condițiile valorificării pentru piață a unor resurse locale de materii prime. Ca formă aceste așezări sînt radiale, iar ca structură, cu excepția satului Juncul de Munte, sînt adunate.

În sfîrșit, *așezări comercial-industriale* sînt localitățile Brad, Baia de Criș, Crișcior, Tebea, Hălmagi ș. a. Modul de viață al locuitorilor din aceste așezări are la bază în primul rînd mijloacele de trai de natură comercială și industrială (locuri de muncă, magazine, ateliere, fabrici, cooperative). Din punct de vedere morfologic ele se caracterizează prin aceea că prezintă în bună parte o formă geometrică și au o structură compactă.

Despre tipul așezărilor exclusiv agricole nu poate fi vorba în Zărand.

Vechea formă de sate-crînguri a așezărilor moșilor crișeni, cu satele dispersate, situație tipică pentru întreg ținutul Munților Apuseni⁷⁾, a fost exploatată de nobilimea transilvăneană și de istoriografia feudalo-burgheză ca o formă anume căutată, „ca să poată mai ușor conspira și pentru a fi observate mai puțin“⁸⁾.

Evoluția așezărilor zărandene, de la străvechiul tip pastoral, pînă la așezările comercial-industriale, și procesul de adunare al acestora se explică prin dezvoltarea internă a fiecărui sat în parte, prin valorificarea mai intensă a resurselor locale în cadrul meșteșugurilor țărănești și creșterea populației, dar și prin măsurile administrative habsburgice, în urma răscoalei moșteni de la 1784—1785, pentru strîngerea la un loc a așezărilor, cu scopul alcătuirii de centre sătenești mai lesne de supravegheat de către autorități⁹⁾. Procesul de adunare al satelor s-a accentuat după revoluția de la 1848, cînd foștii iobagi au fost împroprieăriți cu loturi de casă în mijlocul hotarului satului.

Ocupațiile locuitorilor

În decursul timpului, moșii crișeni au deprins cele mai variate îndeletniciri, atît în cuprinsul ținutului cît și în afara lui, dovedind un spirit de o rară inventivitate.

În toate localitățile se practică păstoritul, creșterea vitelor și lucrul la pădure. Mineritul de asemenea este practicat de o bună parte din locuitorii multor sate. O sursă importantă de mijloace de trai pentru marea parte din sate o alcătuiește pomăritul. Deși se practică prelutindenii, agricultura nu

este îndestulătoare nici pentru familiile înstărite. De altfel, în majoritatea localităților zărandene se întâlnește o agricultură de coastă, cu plug de lemn cu corman schimbător de lemn sau de fier. Cultura legumelor pentru piață s-a dezvoltat, de mai bine de un secol, la apus de Brad și Baia de Criș, dar mai cu seamă în preajma Vaței și Hălmagiului. Nevoile economice locale, resursele de materii prime și dezvoltarea unor piețe vecine pentru desfășurarea produselor au determinat nașterea multor meșteșuguri și îndeletniciri, ca argăsirea pieilor, dubălițul și viltoritul, împletitul paielor, comerțul de vite, căraușitul forestier, extragerea pietrei și a cărbunilor de piatră, prepararea varului etc. O deosebită luare aminte atrag satele specializate, în întregime sau aproape în întregime, în meșteșuguri țărănești ca facerea spetelor pentru războiul de țesut, a roților pentru care, a vaselor de lemn sau lut, a construcțiilor din lemn, a fluierelor etc.

Deoarece exercitarea ocupațiilor și a meșteșugurilor amintite nu izbutea în multe cazuri să acopere deficitul bugetar gospodăresc, lipsurile bănești ori de produse, o bună parte din locuitori—săraccii, dar și mijlocașii—au plecat în fiecare an, pe vremea muncilor agricole, la săpat, secerat și culesul vâilor și al porumbului în valea Mureșului, în Țara Hațegului, în câmpia Aradului sau în șesul Banatului. Din aceleași cauze au emigrat temporar în America, în jurul anului 1900, ori au primit să fie colonizați în părțile Banatului și Aradului, după primul și al doilea război mondial.

Deprinși din sat cu lucrul la pădure s-au dus să îndeplinească aceleași munci la firmele forestiere din împrejurimi sau mai departe. Unii au muncit chiar în localitățile cu întreprinderi miniere, după cum alții merg zilnic în centrele miniere din raion.

Judecând după stadiul lor actual, ocupațiile exercitate pe acest teritoriu, pot fi împărțite în trei mari grupe. *Îndeletnicirile primitive*-culesul din natură, albinăritul, pescuitul, vânătoarea-care în trecutul îndepărtat au jucat un rol însemnat, atunci alcătuind un mijloc principal de trai. *Ocupațiile principale*-lucrul la pădure, păstoritul și creșterea vitelor, pomăritul, agricultura și minieritul („băieșitul”) care, deoarece sînt practicate aproape în toate gospodăriile, pot fi numite și ocupații de masă. A treia mare grupă o alcătuiesc *meșteșugurile țărănești* și alte îndeletniciri speciale, numite uneori ocupații anexe, în raport cu cele precedente.

Dat fiind cadrul și scopul temei, prezentarea ocupațiilor se face numai în măsura în care cunoașterea anumitor date referitoare la evoluția, amploarea și caracterul unei îndeletniciri contribuie direct sau indirect, la înțelegerea dezvoltării satelor specializate în meșteșuguri țărănești din Zărand.

Lucrul la pădure se desfășoară din toamnă pînă în primăvară. Dacă mărimea suprafeței împădurite, peste 32.000 de hectare, explică de ce a fost cu puțință ca lucrul la pădure, prelucrarea și transportul lemnului, să constituie o bază de existență pentru marea masă a crișenilor, în același timp abundența fagului (două treimi) și cantitatea satisfăcătoare de stejar (o

treime) în raport cu celelalte esențe, inclusiv față de brad, din care nu se afla nici 1%, au constituit baza naturală a orientării localnicilor spre numeroasele ramuri de prelucrare a lemnului¹⁰⁾. În privința esențelor lemnoase este interesant de reținut că fiecare din zonele etnografice ale ținutului Munților Apuseni prezintă o notă proprie, care explică predilecția pentru anumite produse de lemn: în zona nord-estică (Gilău-Vlădeasa) primul loc îl ocupă stejarul, urmat de rășinoase, în zona vestică (Bihor, Codru, Hălmagi) predomină covârșitor fagul; în zona sud-estică (Abrud, Zlatna), fagul, mai puțin rășinoasele și stejarul; numai în est (Cîmpeni, Turda) rășinoasele ocupă primul loc, urmate de fag.

În funcție de evoluția forțelor de producție, pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea au fost valorificate mai cu seamă pădurile de stejar (pentru doage, roți), iar după introducerea liniei ferate Brad-Arad, la 1896, și, în legătură cu aceasta, după instalarea în 1909 la Hălmagi a primei uzine forestiere, a luat amploare exploatarea pădurilor de fag pentru satisfacerea nevoilor de combustibil ale întreprinderilor industriale.

Dacă în afară de naționalizarea pădurilor din anul 1947 și acțiunea de replantare începută după această dată, se vor construi și cîteva linii forestiere de cale ferată (de ex. spre pădurea virgină de lîngă satul Tomnatec), atunci vor fi create toate condițiile obiective pentru ca lucrul la pădure și meșteșugurile țărănești legate de prelucrarea diferitelor esențe lemnoase să redevină o sursă importantă de cîștig, superioară etapelor istorice anterioare.

Păstoritul și creșterea vitelor. Mediul geografic oferă din plin baza naturală necesară pentru creșterea oilor și vitelor: întinderea mare a pășunilor naturale atît din zona subalpină cît și din cea deluroasă, clima temperată, precum și faptul că multe terenuri sînt improprii sau nerentabile pentru agricultură, dar utilizabile pentru pășuni și fînațe.

În ce privește rasa vitelor, oile sînt mai ales țurcane cu firul lung și aspru, în curs de încrucișare cu oi merinos; iar vacile sînt corciturile ale vitelor moțești cu Pintzgau, Siementhal sau cu rasă albă de stepă. Crișenii preferă acest soi de vite mari, bălțate deoarece prezintă aptitudini prețioase: sînt robuste, puternice, producătoare de lapte și de carne, și foarte bune pentru muncile agricole. Ele sînt căutate atît de negustorii din ținuturile înconjurătoare, cît și de cei din străinătate (Cehoslovacia, Austria)¹¹⁾.

Numărul vitelor mari și mici a înregistrat o simțitoare scădere în ultimele două decenii¹²⁾. Cu toate acestea, după cele mai noi date publicate¹³⁾ rezultă că mai există o serioasă bază pastorală, în multe sate oile fiind numeroase, ca în Dupăpiatră (2.377 de oi), Blăjeni, Bulzești, Hărțăgani, Stănița, Crișcior, Tomnatec, Zdrapți, Buceș, Sesuri (841 de oi). În medie de fiecare gospodărie revin șase oi în Dupăpiatră, Tomnatec și Stănița, cinci în Buceș și patru în Ribicioara, Sesuri, Zdrapți. Totuși a-

vînd în vedere că locuitorii înstăriți depășesc adesea și de două ori media, mulți locuitori săraci nu au nici o oale.

Caii moșești, de munte, sînt sprinteni și bine legați spre a suporta cele mai variate sarcini (coșuri cu vase de lut, cu fluier, cu cireșe, vase de lemn, legături de doage pentru roți de car, saci cu spete pentru războiul de țesut, uneltele bărdașilor constructori etc). În număr mai mare se găsesc în Blăjeni (134), Buceș, Hărțăgani, Bulzești, Tebea, Obîrșia, Tomnatec, Dupăpiatră (39) și alte localități, în vederea transporturilor de produse pastorale, forestiere, pomicole, agricole și meșteșugărești.

Băieșitul, din cele mai vechi timpuri, a format un permanent mijloc de trai pentru locuitorii Zărandului și un însemnat izvor de cîștig pentru exploatatorii sclavagiști, feudali și capitaliști care s-au succedat.

Forma premergătoare a acestei ocupații a fost spălatul aurului din nisipul văilor, care datează din vremurile cele mai vechi, după cum se amintește la agațrși și la daci, continuîndu-se și pe timpul romanilor în numeroasele spălătorii de aur care existau pe valea Crișului la Baia de Criș și Tebea, în albia Luncoiului lângă Brad, ca și în alte locuri. Dar încă de pe timpul stăpînirii romane, s-a folosit și altă tehnică de extragere-crăparea peretelui încălzit al minei prin zvîrlirea cu apă rece și oțet în timpul iernei, și prelucrarea în șteampuri vara, tehnică practică de moții proprietari de terenuri aurifere pînă la naționalizarea minelor, în anul 1948.

Un timp localitățile miniere au fost în proprietatea regilor unguri. După căderea Ungariei sub turci (1526) au devenit proprietatea principilor transilvăneni, iar în urma înfrîngerii acestora de către Casa de Austria, minele de aur au trecut în proprietatea habsburgilor. Dacă amploarea atinsă de minerit în sec. al XIV-XVI-lea a cunoscut o oarecare stagnare la începutul dominației turcești, în urma instaurării stăpînirii austriece în Transilvania pe la jumătatea sec. al XVIII-lea, adică odată cu începutul relațiilor capitaliste de producție în această parte a Europei, a survenit o însemnată perfecționare a tehnicii pentru extragerea acestui metal. În sec. al XVIII-lea, pretutindeni în centrele miniere, majoritatea covîrșitoare a minerilor era formată de populația băstinașă și în deosebi iohagi și jeleri, care, alături de celelalte ocupații, au practicat în mod constant și băieșitul. Locuitorii mineri din Baia de Criș, Tebea, Rișca și Caraci au fost scutiți de sarcinile feudale obișnuite și au primit avantaje în sectorul lemnăritului și crișmăritului, cu obligația de a se ocupa cu mineritul. În vremea stăpînirii austriece, apoi austro-ungare, numeroși coloniști germani, unguri, cehi și de alte naționalități s-au așezat la Băița, Brad, Săcărîmb, Crișcior etc. ca specialiști în minerit¹⁴⁾.

Pînă la 1848, în comitatul Zărandului s-au exploatat minele de aur și de argint, apoi și minele de fier și de aramă. Pentru prelucrarea minereului erau două topitorii, precum și 175 de mori pentru măcinat mine-

reu¹⁵). După 1918, locul societăților capitaliste austriece este luat de societăți capitaliste românești în parte cu capital străin¹⁶). Exploatarea la care au fost supuși minierii a avut ca urmare mai multe mișcări muncitorești, de revendicări economice și politice¹⁷).

Din anul 1948, societățile și terenurile miniere sînt naționalizate, trecînd în proprietatea și sub administrația statului democrat popular.

Meșteșugurile țărănești în Zărand

Agricultura neconținut deficitară, pămîntul arabil foarte puțin și sărac, în schimb abundența unor alte resurse naturale locale — lemn, lut, piatră, fier, blăni, piei, paie, apă etc., — ca și a resurselor din ținuturile mai apropiate ori mai depărtate ce trebuiau valorificate prin muncă, au determinat populația relativ deasă a Zărandului să afle mijloace speciale de existență, în diferite îndeletniciri anexe și în deosebi în meșteșuguri.

Cercetarea acestei legături în Zărand pune o problemă economică și etnografică de un interes mult mai general. Ca în toate zonele muntoase și în genere în zonele geografice de contact, spre a putea acoperi deficitul bugetar al gospodăriei țărănești, și în zona cercelată o bună parte din populația fiecărui sat, într-o serie de sate chiar întreaga populație, s-a specializat de obicei într-o ocupație neagricolă, care într-o anumită perioadă a devenit o sursă importantă de venituri, pentru satul întreg sau pentru un însemnat număr de gospodării din satul respectiv. Situația din Zărand, ca și aceea din zona Vascău-Beiuș, este în adevăr analoagă nu numai restului Munților Apuseni, dar și altor zone geografice de contact din Transilvania (în Sălaj, Năsăud, Oaș, Maramureș, Secuime, Țara Birsei, Făgăraș, Hunedoara) și din restul țării. De aceea explicațiile istorico-economice la care s-a ajuns cu prilejul cercetării din Zărand, consecințele materiale și etnografice care se vor desprinde aici pot înlesni înțelegerea fenomenelor similare din celelalte depresiuni ale acestui ținut muntos precum și din alte zone cu sate specializate în meșteșuguri țărănești.

Asemenea micii gospodării țărănești, producția micilor meseriași a stat la baza modului de producție feudal. În prima perioadă a feudalismului, economia acestuia prezenta un pronunțat caracter natural. În acel timp meșteșugurile țărănești formau, de obicei, o îndeletnicire anexă a agriculturii și creșterii vitelor. Dezvoltarea forțelor de producție aflate în sînul societății feudale s-a manifestat prin perfecționarea tehnicii, printr-o diviziune a muncii în cuprinsul agriculturii (cultura cerealelor, pomărit, viticultură, grădinărit etc.), între agricultură și meșteșuguri și, ceea ce este mai interesant, prin amploarea luată de meșteșugurile țărănești. „În Transilvania aceste fenomene devin generale și caracteristice începînd din a doua jumătate a sec. al XII-lea, dar mai ales în sec. al XIII-lea și al XIV-lea”¹⁸).

În condițiile istorice ale dezvoltării economiei Transilvaniei de atunci,

în dezvoltarea relativ rapidă pe care au luat-o meșteșugurile țărănești, începînd cu a doua jumătate a sec. al XII-lea un anumit rol au jucat și unele cauze externe. Pe de o parte, războaiele cruciate au pus în legătură populația transilvăneană cu locuitorii altor țări în care meșteșugurile atinseseră o treaptă înfloritoare atît în sate cît și în orașe. Pe de altă parte, acum are loc colonizarea aici a unor grupuri de populație germanică printre care unii practicaseră meșteșuguri în mijlocul țărănimii unde trăiseră ¹⁹⁾.

În ciuda *piecilor* inerente regimului feudal, are loc un neconținut progres al forțelor sociale de producție, manifestat nu numai prin dezvoltarea diviziunii între agricultură și meșteșuguri, dar și în cuprinsul acestora, ca și în cel al altor ramuri economice. „În sinul meșteșugurilor apare diviziunea muncii în ordinea succesiunii preluorării materialului sau a specializării în ce privește unele obiecte“ ²⁰⁾. În Zărand acest fenomen s-a manifestat din plin atît în ce privește specializarea locuitorilor în diferite meșteșuguri, cît și în diviziunea muncii între sate, locuitori, membri de familie pentru satisfacerea diferitelor etape din confecționarea și desfacerea produselor: obținerea materiei prime, semi-preluorarea, diferitele faze ale confecționării, vînzarea produselor pe piață.

Încă în feudalism, pe măsura creșterii schimbului de produse, tendințele spre mica producție de mărfuri ale meșteșugarilor zărandeni se izbesc de tendințele acaparatoare ale aparatului feudal. Această contradicție accentuîndu-se, ea răbufnește sub forma diferitelor răscoale țărănești, unele de o mare amploare, ca răscoala iobagilor din Hunedoara și Zărand de la 1659, participarea la răscoala rakocziană împotriva stăpînirii austriace și puternicile mișcări născute pe teritoriul Zărandului, ca răscoala de la 1784-1785 și revoluția de la 1848, la care satele de meșteșugari zărandeni au avut o contribuție deosebit de importantă. Meșteșugarii, ca și restul moșilor crișeni erau pe deplin interesați în pornirea și victoria acestor războaie țărănești, deoarece pretențiile feudalilor trebuiau satisfăcute „nu numai cu produse agricole, dar și cu articole meșteșugărești“ ²¹⁾.

La baza acestor frămîntări sociale stau schimbările survenite în economia feudală din Transilvania, începînd pe alocuri cu sec. al XIV și al XV-lea.

Aceste transformări s-au răsfrînt și în sectorul meșteșugăresc. Raporturile social-economice ating acum o etapă superioară în care se înfăptuiește trecerea de la renta în muncă—achitată sub biciul exploatatorului, la renta mai ales în produse — efectuată în afara privirilor lui. În bună parte această trecere s-a întemeiat pe atingerea unui anumit nivel în evoluția tehnicei. În același timp a determinat o etapă de creștere a deprinderilor de muncă și îmbunătățire a mijloacelor tehnice, pe măsura creșterii nevoilor de produse de larg consum, cît mai rezistente și cît mai frumoase, cerute

astfel atît de vechiul aparat feudal, cît și de tînăra clasă burgheză în curs de dezvoltare.

Deși progresul este încă frînat de nivelul limitat al uneltelor și de sarcinile feudale ale producției, totuși această etapă corespunde cu producerea obiectelor de artă populară — olărit, lemnărit, cojocărit etc. — într-o măsură mereu crescîndă. Obîrșenii și tirnăvițenii își achitau obligațiile iobagiale prin vase de lut, dobroțenii prin vase de lemn, leauțenii prin roate de car, rîșculițenii prin spete de țesut, bulzeștenii prin unelte agricole, mihăilenii și alții prin fire toarse de lînă și cînepă, hărtăganii prin cojoace, bărdașii din diferite sate prin ridicarea de construcții pentru curțile „domnești” din Hălmagi, Baia de Criș, Ribița, Brad, Crișcior și Mihăileni. Din sec. al XVI-lea²²⁾, și cu atît mai mult în secolele următoare ia naștere și se dezvoltă o pătură de vînzători de produse meșteșugărești (vînzători de oale, spete, fluiere, vase de lemn etc.), pe o arie tot mai largă.

Trebuind să satisfacă atît obligațiile iobagiale, cît și schimbul de produse pe piață, moțul crișean pentru propria gospodărie trebuia să se limiteze la produsele de strictă necesitate și într-o formă modestă de ornamentare. El se află abia la etapa *artă pentru alții*. Numai în perioada precapitalistă, pe măsura trecerii de la renta în muncă și în produse la renta în bani, se va afla la etapa *artă pentru alții și pentru el*.

În adevăr, începînd cu sec. al XVIII-lea, odată cu înjghebarea primelor relații capitaliste de producție în imperiul austriac, are loc un progres real în exploatarea resurselor aurifere, ia amploare exploatarea metalelor ferose și neferose și se dezvoltă meșteșugurile țărănești capabile de o prelucrare artistică a materiilor prime.

Pe lîngă accentul pus pe ocupațiile specializate — accent ce caracterizează și restul depresiumilor din jurul Munților Apuseni, în sec. XVII-lea și al XVIII-lea, ca urmare a ascuțirii procesului de pauperizare în sînul populației moștești, o bună parte din locuitorii fiecărui sat se îndeletnicește și cu munci agricole sezoniere în Valea Mureșului, Cîmpia Aradului și șesul Banatului. Orientarea locuitorilor de aici către zonele agricole înconjurătoare a fost înlesnită și de expatrierea unui mare număr de crișeni și colonizarea lor forțată în Banat²³⁾, ca măsură de pedepsire pentru participarea la răscoala din 1784 — 1785. Colonizate în ținutul Panciovei, „așa mai în fundul țării”²⁴⁾, aceste familii au ținut legătură cu rudele rămase pe loc, în bună parte și prin mijlocirea meșterilor spătari din satul Rîșculița care și-au vîndut spetele și prin acele locuri.

De la sfîrșitul feudalismului și pînă în plin capitalism se observă treptat că nevoile mișmii crișene — supusă unui proces din ce în ce mai ascuțit de stratificare socială — creșteau în tot mai mare măsură. Cu alte cuvinte, vechea formă de economie naturală se dovedea nesatisfăcătoare față de economia de mărfuri, după cum și economia feudală față de economia capitalistă²⁵⁾.

Ca urmare, în sec. al XIX-lea au luat și în Zărand amploare procesele

specifice pătrunderii capitalismului în sate ; sporirea populației ne-agricole și adâncirea mai departe a specializării unor locuitori și a unor sate în diferite îndeletniciri ; emigrarea pentru munci agricole sezoniere ; dezvoltarea pomăritului pînă la proporții neînfrînte nici în restul Munților Apuseni ; dezvoltarea grădinăritului cu caracter comercial și a culturii cînepei. Tot în această epocă iau amploare excepțională micile industrii și meșteșuguri țărănești pentru satisfacerea celor mai variate nevoi ale omului și ale gospodăriei. Se adevărește și în cazul Zărandului, că „formarea burgheziei țărănești și a proletariatului sătesc a făcut să crească cererea de produse ale micilor meșteșuguri țărănești“ ²⁶).

Avîntul specializărilor și al creșterii nevoilor de produse sînt oglindite plastic de mulțimea tirgurilor săptămînale și de țară și de participarea masivă a locuitorilor din Zărand și împrejurimi.

În afara condițiilor istorice arătate — orînduirea feudală favorabilă dezvoltării meșteșugurilor, în primul rînd și dezvoltarea capitalismului care a determinat accentuarea diviziunii muncii și lărgirea pieței — procesul specializării a aflat o bază de plecare în însăși condițiile locale, în bogăția materiilor prime din Zărand : lemnul, lutul, piatra, pielea, lîna ș.a.

Cum principala bogăție naturală de surse de mijloace de muncă aflată la îndemîna moșilor crișeni a fost întotdeauna lemnul, zărandenii au devenit în decursul timpului : bărdași (dulgheri), spătari, rotari, văsari, cercuitori, fluierași, holoangări, lingurari, trocari, tîmplari etc.

Bărdășitul, vechi meșteșug al construcțiilor de orice fel, s-a dezvoltat în strînsă legătură cu Mocănimea Abrudului și Topănimea Cîmpenilor. Cei mai mulți bărdași se întîlnesc în Bulzeștii de Sus și de Jos, Stănița, Cuciurechi, Tomnatec, Rîșca, Brad, Mihăileni, Baldovini, Mesteacăn, Hălmăgi, Hălmăgel.

Cu unelte simple — secure, bardă, ferăstrău, rîndea, mezdreală, dalță, sfredele mici și mari, metru, cot, sfoară etc. — și, vreme îndelungată, lipsiți de știință de carte au izbutit să făurească atît lucrări arhitectonice ca bisericile de lemn din satele Zărandului, adevărate opere de artă ce culminează cu impunătoarele siluete ale turnurilor, cît și locuințe rezistente, cu o înfățișare plăcută și cu un interior încăpător, edificii publice, grajduri, șuri, sălașe pastorale și agricole, sâni, care, pluguri, grape, poduri trainice peste ape ș.a.

Cu privire la spătărit, rotărit, butărit, fluierărit și olărit, meșteșuguri în care populația anumitor sate s-a specializat în întregime, ne vom ocupa mai jos.

Ceilalți meșteri de asemenea numeroși — cercuitorii din Birtin, Hălmăgel, Hălmăgi ; holoangării (cercuitori ambulanți) din Brad, Bulzești, Hălmăgel, Hălmăgi ; sîndrilarii din Hălmăgel, trocarii și lingurarii din Bulzești, Hărtăgani, Prihodiște, Brad, tîmplarii mai ales din Brad și Blăjeni sau din Bulzești, Băița și Hălmăgel ; producătorii de unelte agricole din Bulzeștii de Sus, Brusturi, Lazuri — valorifică și ei lemnul prin pro-

duse de larg consum, spre a obține în schimb cereale, bani sau chiar haine.

În legătură cu valorificarea resurselor subsolului, mai trebuie să-mintim și alți meșteri: *pietrarii* din Stănița, Dupăpiatră etc., vestiți în dăltuirea crucilor decorate în stil geometric, ca și în facerea pietrelor de moară ori pietruirea drumurilor; meșterii de făcut cercei, mai ales femeii, din satul Dupăpiatră, care folosesc în acest scop argint și pietre false colorate, etc.

Meșteșugurile pentru *confecționarea articolelor de îmbrăcăminte și încălțăminte* au atins o mare amploare încă din sec. al XVIII-lea. Localitățile Bănești și Hălmagi sînt vechi centre de tăbăcari („țimari“) și tăl-pări²⁷⁾. Opinciile cu gurgui sau, mai frecvent tălpile produse de aceștia nu lipseau de la nici un tîrg de țară din Brad, Băița, Hălmagi și chiar Abrud. Deși multă vreme și-au procurat cizme lungi „crișenești“ sau „văr-zărănești“ de la Vărzarii Bihorului, iar alteori cizme scurte de la Abrud, totuși Zărandul și-a avut centrele sale de cizmărit: Brad, Hălmagi, Crișcior, Băița. Pînă la perfecționarea cojocarilor din ținut, în estul Zărandului s-au purtat cojoace de la Abrud, iar în vest de la Vașcău și Buteni. Cojocăritul local s-a impus mai întîi prin meșterii din Hărtăgani, apoi din Băița, Brad, Crișcior, Baia de Criș, Hălmagi.

În ultimii ani s-a înjghebat o cooperativă de argăsit și cojocărit la Hălmagi și o mare cooperativă pentru producția pieselor de port și de uz gospodăresc, numită „Moțul“, cu centre în Baia de Criș și filiale în Băița, Hărtăgani, Crișcior, Gura-Barza etc., în care s-au întovărășit cei mai capabili meșteri populari localnici.

Impletitul paielor, răchitei etc. care altădată era o îndeletnicire pentru uzul propriu, treptat, mai ales după 1918, s-a impus ca o îndeletnicire anexă a locuitorilor din Bulzești, Tomnatec, Vața, Ribîța, Curechi etc., care acum fac pălării — mai fine, mai rezistente și mai artistice lucrări — pentru întreaga zonă.

Valorificînd forța apei, au luat naștere o serie de *mici industrii țărănești*, sub forma morilor pentru măcinat bucatele și a dubelor și vîltoarelor pentru desăvîrșirea țesăturilor în Blăjeni, Bulzești, Tomnatec, Stănița, Brad, Feniș etc. primitive și cu un randament foarte redus.

O altă sursă de venituri pentru un număr însemnat de locuitori este *cărușitul comercial*, atît forestier cît și pomicol.

Lipsa pădurilor de brad în Zărand și cu atît mai mult în Cîmpia Aradului și Valea Mureșului, și faptul că acest material se află din abundență în raionul Cîmpeni au determinat pe locuitorii satelor din estul raionului Brad, posesori de mijloace de transport, să meargă încă din sec. al XVI-lea la tîrgurile de țară din Abrud, iar cînd cererile pe piață erau mai mari, să se deplaseze pînă în satele mocanilor, buciumanilor și ale țopilor, spre a cumpăra acest material și să-l desfacă în raion și în zonele înconjurătoare. Pe piața Bradului vînd marfa pe preț îndoit, a-

coperind astfel cărăușitul și asigurându-și un câștig bun. În zonele mai depărtate (Arad, Deva) o vind cu un preț întreit.

Crișenii proprietari de loturi de pădure din satele de munte făceau cărăușit comercial cu lemne de foc (fag), la târgurile de iarnă din Crișcior, Brad, Baia de Criș, Hălmași și mai departe.

Proprietarii de pomi fructiferi transportă și vind fructe și produse industrializate — rachiu, magiun, fructe uscate — în ținuturile agricole înconjurătoare pînă în Banat, de unde aduc cereale pentru nevoile proprii și ale altor locuitori (mineri).

Femeile din Tebea, Vața, Ribița, Rîșca, Hălmași etc. desfac produsele grădinaritului la târgurile din raion (Brad, Baia de Criș), cît și din zona Abrudului, a Roșiei și a Zlatnei.

Creșterea vitelor a dat naștere comerțului de vite de tot felul, atît pentru nevoile ținuturilor vecine, dar în aceeași măsură pentru comerțul exterior (Ungaria, Austria, Cehoslovacia). Acest vast comerț a dat naștere unei însemnate pături de negustori de vite dintre locuitorii Zărandului ca și de aiurea, nelipsiți la târgurile de vite din Pîncota, Deva, Orăștie, Hălmași, Abrud, Zlatna, Baia de Criș etc. Negoțul de vite a fost o ramură economică foarte dezvoltată în ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea și primele decenii ale sec. al XX-lea, pînă la adîncirea crizei economice mondiale din jurul anului 1930.

În afară de numeroasele îndeletniciri, enumerate mai sus, și altele pe care nevoia și inventivitatea moștească le-a născocit, pe teritoriul zonei lor, crișenii au fost siliți să mai caute surse de câștig în afară, ca muncitori agricoli, forestieri și mineri, emigrînd sezonier în acest scop.

Mai întîi, încă din feudalism, au plecat la săpat, dar mai ales la secerat de grîu și cules de porumb cei din estul Zărandului „la țară” pe valea Mureșului, iar cei din vest „în jos” pe cîmpia Aradului. În afară de aceasta, la îndemnul coloniștilor mai vechi sau mai noi și a meșteșugarilor negustori ambulanți au plecat mereu și în șesul Banatului.

În vederea muncilor agricole sezoniere se întovărășesc pentru seceratul grîului cîte zece bărbați și femei, iar pentru culesul porumbului cîte trei-patru, după care se tocmesc la lucru *pă ziuă* (12 kg grîu sau porumb) ori *pă pită* (o claie din zece sau unsprezece). În toți anii au plecat cel puțin cîte un membru din fiecare familie săracă și mijlocasă.

Intrucît întreprinderile industriale hunedorene și exploataările forestiere nu absorbeau suficiente brațe, la sfîrșitul sec. al XIX-lea se înregistrează numeroase emigrări după lucru în America și în sud de Carpați, la moșierii din Bărăgan, Călărași, Brăila, Buzău etc.

La scurt timp după ce în 1896 intră în funcțiune linia ferată Brad-Arad, iau avînt exploatarea forestiere (1908) din vestul Zărandului, ceea ce determină un aflux de muncitori sezonieri la pădurile din sectorul Hălmași-Vîrfuri.

După 1918 mulți crișeni au căutat de lucru și la întreprinderile industriale din restul regiunii Hunedoara.

Aecsta-i fondul economic al Țării Zărandului pe temeiul căruia într-o serie de cazuri, dezvoltarea meșteșugurilor țărănești au atins treapta specializării pe sate, dînd naștere la o serie de relații economice specifice între localitățile zărandene, determinate de nevoile acestor specializări.

Sate specializate în meșteșuguri țărănești.

În cele ce urmează înfățișăm, foarte pe scurt, îndeletnicirea cîtorva sate din Zărand specializate în întregime într-unul sau altul din meșteșugurile țărănești.

Pornind de la Baia de Criș, în sus, de-a lungul văii Rîșculiței, un mic afluent al Crișului Alb, la nord și nord-vest de satele Rîșca și Baldovinii, se află o serie de sate fiecare specializate în cîte un meșteșug țărănesc: la dreapta satul de spătari Rîșculița, iar la stînga satul de roleri Leaui, satul de dogari Dobroț și satele de olari Obîrșia și Tîrnăvița.

Pornind de la Brad în sus, de-a lungul văii Juncului, un alt afluent al rîului Criș, la nord de satul Juncul de Jos, se întîlnește satul de fluerași Juncul de Munte.

În afară de aceasta au fost ori mai sînt și sate specializate în întregime ori în parte într-unul sau mai multe meșteșuguri, ceea ce face ca această zonă, ca și zona Vașcău-Beiuș, să prezinte „aspectul unei mari uzine cu multe ateliere”⁽²⁸⁾ asemenea celorlalte zone vecine, din Munții Apuseni⁽²⁹⁾ sau mai depărtate, din diferite părți ale Transilvaniei⁽³⁰⁾.

Rîșculița sat de spătari.

După indicațiile ultimului recensămînt⁽³¹⁾, în Rîșculița sînt 926 locuitori, toți romîni, care alcătuiesc 214 gospodării. La 1900 existau și vreo patru familii ungurești, iar numărul locuitorilor era de 1155. Regresul demografic se explică prin stabilirea (emigrarea) în alte zone, dar mai ales este urmarea colonizărilor în Cîmpia Aradului și șesul Banatului ce au avut loc după primul și al doilea război mondial.

Din totalul de 2.227 ha cît cuprinde terenul satului, mai mult de jumătate este acoperit cu păduri de stejar și fag, iar în rariștile pădurii aflîndu-se din belșug alun și corn pentru dinții spetelor. O parte din teren (146 ha) este cu totul neproductiv, fiind accidentat și stricat de puhoai și pornituri. Din terenul cultivabil (791 ha) este arabil numai o treime, restul alcătuind fînețele naturale și pășunile, precum și livezile cu pomi.

În ce privește creșterea vitelor un număr mai mare îl formează bovinele (359), ovinele (175) și porcinele (122). Caracterul insuficient al agriculturii este relevat de faptul că există numai un plug la două gospodării, cele mai multe de lemn, și 141 care.

Condițiile materiale ale satului-pe de o parte insuficiența suprafeței

terenurilor arabile, iar pe de alta abundența pădurii explică de ce rîșculițenii, în afară de agricultură, creșterea vitelor și pomărit, au fost obligați să se orienteze de timpuriu spre o valorificare cît mai productivă a resurselor forestiere. În aceste condiții, încă cu două-trei secole în urmă, dacă nu și mai demult, rîșculițenii au confecționat spete pentru războaiele de țesut țărănești, meșteșugul fiind repede îmbrățișat de întreaga populație bărbați și femei, tineri și bătrîni, pînă și preoții rîșculițeni interesîndu-se de această îndeletnicire. În ultimul secol spătăritul a atins o amploare și o arie de desfăcere excepțională, depășind chiar vestitul spătărit bistrițean din sec. al XVI-XVII-lea ³²).

Spete se fac și în alte locuri. În Zărând se mai fac la Baldovini, Dobroț, Leauț, Valea Mare de Criș, Hălmăgel, dar numai pînă la 20-30 de familii din sat. În Bihor se fac în Valea Neagră de Jos și Rieni, în Năsăud fac țiganii din cîteva sate, de asemenea în zona Odorhei din Secuime, dar în toate aceste cazuri lucrează un mic număr de locuitori și sînt vîndute numai în vecinătatea imediată. Ca excepție amintim numai un mic sat românesc, Seliște din Sălaj, în care toți locuitorii se ocupă cu spătăritul, dar fără ca aria desfacerii să depășească limitele zonei etnografice respective. De aceea, pe drept cuvînt se poate susține că „în nici un alt sat din țară nu se lucrează așa de intens la spete ... la Rîșculița această îndeletnicire ia proporții nebănuite, prin zelul și priceperea cu care se lucrează și prin aria întinsă de desfăcere a spetelor“ ³³).

În satele vecine, amintite mai sus, spătăritul a început a se practica, în deosebi prin mijlocirea căsătoriilor, din jumătatea a doua a sec. al XIX-lea, dar într-o măsură mică.

Procurarea materiei prime de la pădure ³⁴) — tulpini („tufe“) și ramuri („sfacuri“) de alun, corn, salcă, mesteacăn, sînger pentru dinți și stejar ³⁵) pentru băbuște (întărituri laterale) revine de obicei bărbaților. Femeile se îngrijesc să toarcă sfoara de cînepă pentru legat și să procure rășina pentru uns spetele de la moții din Vidra, Săcătura, Scărișoara etc. Restul muncilor sînt executate deopotrivă de fiecare, oriunde s-ar afla: acasă, în fața porții, cu oile, la vite, și oricînd: vara, și cu atît mai mult în zilele și nopțile de iarnă.

În munca lor, spătarii se folosesc de cîteva unelte simple — un ferăstrău mic pentru tăiatul tufelor și patru feluri de cuțite — cu care execută spetele solid și artistic. Dinții și spetele sînt astfel lucrate încît să răspundă atît nevoilor specifice celor mai deosebite zone etnografice ³⁶), cît și celor mai diferite produse ale războiului de țesut ³⁷), ajungînd pînă la cîteva zeci de tipuri și variante de spete.

Sezonul vînzării spetelor este între 1 noiembrie—1 martie, după semănatul grîului de toamnă, cînd femeile au terminat cu torsul și se pregătesc pentru țesut, și pînă la vremea muncilor de primăvară. Mai pleacă și în restul anului, după cum sînt impuși de lipsuri. Un drum durează două-trei săptămîni. Spătarii au străbătut actualul teritoriu al R.P.R. încă

înainte de 1918, și mai departe pînă în Banatul Sîrbesc și Valea Timocu-
lui (Jugoslavia și Bulgaria). În majoritatea cazurilor are loc un troc. În
schimbul spetelor primesc: fuioare și fire toarse din cînepă, in, bumbac și
lină; pînză de cînepă, in și bumbac și pănură, piese de port-zadii de Ma-
ramureș, zavelci din Oltenia, fuste din Muntenia; cartofi din părțile Fă-
gărașului, Sibiului, Orașului Stalin; grîu, porumb, ovăz; săpun de-a lun-
gul Dunării între T. Severin și București; etc. Le vînd și pe bani.

Astăzi, o parte din spete sînt trimise în țară prin mijlocirea coopera-
tivei „Spătarul“, din Rîșculița.

Dintre toate meșteșugurile țărănești din Zărand, în spătărit partici-
parea femeii este predominantă, lucrînd în proporție de trei cincimi. Pentru
completarea veniturilor bărbații trebuie să efectueze și alte munci în sat
ori în afara satului: „Numai din spătărit n-a trăit nimeni, uneori — în
vremuri de secetă — aducem sacul cu spete înapoi, nevîndute“³⁸).

Leauț sat de rotari.

Este mult mai mic decît Rîșculița. Are 204 locuitori, romîni, care al-
cătuiesc 54 de gospodării. Cu jumătate de secol în urmă erau 213 locuitori.
Excedentul demografic natural a fost absorbit de emigrări definitive aiu-
rea și prin colonizări la cîmpie.

Suprafața totală a terenului satului este de 594 ha. Cam trei sferturi
din aceasta revine pădurilor, iar o mică parte (25 ha) este cu totul nepro-
ductiv. Din terenul cultivabil, care formează un sfert din hotarul satului,
două părți este arabil și o parte fînețe naturale și pășuni.

Creșterea vitelor (88 bovine) prezintă o situație similară cu cea din
Rîșculița. În schimb, păstoritul este mult mai dezvoltat (180 oi).

Starea și rolul agriculturii în economia satului Leauț, ca și starea
materială a acestui sat de meșteșugari, sînt oglindite de numărul redus
al plugurilor și al carelor într-un sat de rotari — cîte unul la două gos-
podării.

Orientarea leauțenilor spre un meșteșug, și anume unul pentru pre-
lucrarea lemnului, a constituit de la început o necesitate utilă.

Așa au ajuns locuitorii de aici să îmbrățișeze rotăritul, meșteșug în
care de multă vreme sînt specializați cu toții. În Zărand, acest meșteșug
se mai practică în Brad, Dobroț etc.

Ca și la spătărit munca se divide între bărbat și femeie, de data a-
ceasta predominînd contribuția bărbatului. Între 1 noiembrie și 1 martie,
bărbații procură materia primă — lemne de stejar, fag, carpen, mestecăn,
acaț, — o prelucreează și o transportă de la pădure, în car cei cu stare, cei
săraci în spate, iar unii împrumutînd car de la cei dinții, îndatorindu-se
cu muncă.

Acasă, în intervalul dintre principalele munci agricole, lucrează o-
bezi, spițe și butuci de roți, folosindu-se de: secure, ferăstrău, bardă,
bardă de strung, teslă, daltă, sfredel, mezdreală, scaun de roată etc. Fe-

mei îi revine sarcina de a pîrli roțile la foc, de a le mînji cu balegă de vită cornută, de a le șterge și de a le așeza la loc ferit de soare.

Astfel se confecționează patru feluri de roți: pentru Cîmpia Aradului, Valea Mureșului, jurul Hațegului și ținuturile respective. În Cîmpia Aradului primesc 80 — 100 kg. grîu sau 120 — 150 kg. porumb pentru un rînd de patru roți.

Dobroț sat de dogari.

Spre deosebire de Rîșculița și Leauț, Dobroțul prezintă o oarecare creștere demografică. De unde la 1900 avea 299 de locuitori, la recensămîntul din anul 1948 au fost înregistrați 324 locuitori, toți romîni, formînd 70 de gospodării.

Terenul satului este de 805 ha. din care trei sferturi este acoperit de pădure, iar o mică parte (27 ha) fiind teren neproductiv, deluros accidentat. Cultivabile sînt doar 174 ha. Din acestea, ceva mai mult de jumătate alcătuiește terenul arabil, iar mai puțin revenind fînețelor naturale și pășunilor.

Pentru transportarea produselor meșteșugului la tîrguri, o parte din locuitorii mai înstăriți au 25 de cai — număr relativ mare față de celelalte sate specializate în meșteșuguri³⁹). În ce privește vitele mari sînt peste o sută de capete, iar oile mai mult de două sute.

Situația uneltelor agricole indică rolul redus al acestei ocupații în Dobroț: mai puțin de un plug la două gospodării și două care la trei gospodării. Ca urmare dobroțenii au fost obligați să se orienteze către un meșteșug pentru prelucrarea lemnului, materia primă existînd chiar în hotarul satului.

Specialitatea satului Dobroț o constituie dogăritul („butăritul“⁴⁰). În măsură mai mică este practicat și în Hălmăgel, Hălmăgi, Birtin, Prihodiște. Baza naturală a acestui meșteșug o formează stejarul, aflat din belșug în hotarul satului și al celor vecine.

Etapele muncii, uneltele și diviziunea muncii între bărbat și femeie sînt similare rotăritului.

Și în cazul acestui meșteșug producătorii țin seamă de modul de viață, de obiceiurile cumpărătorilor în legătură cu utilizarea vaselor de lemn (bute pentru varză, berbință pentru brînză, gălătușe pentru castraveți, butoi pentru vin, butoiaș pentru rachiu, ghioabă pentru unt etc.). Astfel, butea de Arad este prevăzută cu șaitău întrucît va fi umplută cu varză tocată; butea de Hunedoara cu teasc, deoarece se umple cu verde întregi; uneori fac și vase de brad, după gustul mocanilor din zona Abrudului.

Produsele sînt vîndute pe bani la tîrgurile de țară ori pe bucate în diferite localități din Cîmpia Aradului, șesul Banatului, Valea Mureșului, sudul Hunedoarei, părțile Făgărașului și ale Sibiului.

Junc, sat de fluierași.

Localitatea Junc este alcătuită din două sate: Juncul de Jos la circa 5 — 8 km nord de reședința raionului și Juncul de Munte sau Juncul de Sus, situat mai la miazănoapte, la circa 20 km de Brad. Față de anul 1900, când avea 1189 locuitori, toți români, astăzi prezintă o scădere, avînd 1027 locuitori grupați în 217 gospodării, datorită colonizărilor și emigrărilor în alte locuri.

Terenul ce aparține Juncului este de 935 ha, din care ceva mai mult ca o treime este acoperit cu păduri și o bună parte (146 ha) este neproductiv. Din terenul cultivabil de 465 ha, un sfert este arabil, aproape trei sferturi formează fînețe naturale și pășuni și o mică parte (20 ha.) livezi cu pomi.

Păstoritul (699 ovine) și creșterea vitelor (330 bovine, 96 porcine) joacă aici un rol însemnat. Pentru muncile agricole au trei pluguri la patru gospodării și un car la două gospodării.

Pentru Juncul de Munte, din cele enumerate, revin o suprafață mai mică de teren arabil, un număr mai mic de pluguri, o întindere mai mare de teren neproductiv, dar și o suprafață mai mare de teren împădurit, de pășuni și un număr mai mare de oi.

Dacă baza naturală a economiei Juncului este o indicație pentru caracterul neagricol al comunei întregi, cu atît mai mult locuitorii satului Juncul de Munte au fost obligați să caute o îndeletnicire neagricolă. Materia primă, necesitățile pieții și diviziunea socială a muncii, care s-au menținut secole de-arîndul, i-au determinat să se ocupe de confecționarea fluierelor.

Pînă la începutul sec. al XIX-lea toate etapele pentru producerea fluierelor erau parcurse numai de juncani. De la această dată, produsele fiind tot mai căutate, lucrul s-a divizat. Locuitorii dintr-o serie de sate zărandene, ca Tomnatec, Mihăileni, Potingani, Zdrapți, Vața de Sus, Birtin, pregătesc tufele ori sfacurile de prun, alun, frasin, răchită, cireș, nuc, acaș ș.a. Juncanii — în afară de tăierea și pregătirea lemnului de pe terenul propriu — confecționează fluierele. Apoi, numeroși locuitori din alte sate ca Avram Iancu și Vidra din Țara Moților, Bulzeștii de Sus și Grohot din Zărand, le vînd la țiguri și mai ales umblind pe întreg cuprinsul țării și anume în ținuturile pastorale din Bucovina, Hunedoara, Dobrogea, Muntenia, Oltenia. Unii vînzători de fluieri, din Avram Iancu și Vidra, au trecut granița, pe urmele spătarilor din Rîșculița, mai cu seamă înainte de 1918, dar și după această dată.

Începînd cu anul 1938 același meșteșug se mai practică în satul vecin Blăjeni — Obîrșia.

Meșteri români fluierași mai sînt în Zărand la Hălmăgel, unde se fac fluieri complicate (clarinete); în Secu'me la Hodac, unde se fac de către români fluieri vopsite și legate cu cositor; etc.

Tăierea lemnului pentru fluier are loc mai cu seamă în lunile mai, iunie, iulie și august, cînd lemnul are mai multă sevă, se pregătește mai ușor și are sonoritate bună. Dar se taie lemn și iarna. Prelucrarea poate avea loc în ori ce anotimp, iar vara în pauzele oferite de muncile agricole. Puțini sînt care vara lucrează fără întrerupere la fluier. Cei mai mulți pleacă la secerat, treierat și cules în Banat, Valea Mureșului, Țara Hațegului și Cîmpia Aradului.

În exercitarea meșteșugului, fluierașul se servește de o serie de unelte, cele mai multe lucrate de fierari țigani: ferăstrău de 25/7 cm, bri-ceag, sfredel din vargă de coasă, cuțite de cioplit, de tăiat rosturi, de înfundat etc.

În afară de desfacerea produselor prin mijlocitorii din satele aminate, juncanii vînd singuri multe fluieri la tîrgurile de țară din Vidra (raionul Cîmpeni).

Obîrșia sat de olari.

În Zărand sînt două sate vecine specializate în olărit: Obîrșia și Tîrnăvița. Condițiile materiale, tehnica folosită și perspectivele de dezvoltare ale acestor două localități vecine sînt foarte asemănătoare. De aceea, caracterizarea de mai jos a Obîrșiei, este valabilă și pentru Tîrnăvița.

În ultima jumătate de secol, populația înregistrează o oarecare creștere, de la 348 la 433 locuitori, grupați în 97 gospodării. Din totalul terenului de 1741 ha, pădurea reține 1400 ha, iar 41 ha sînt neproductive. Din cele 300 ha de teren cultivabil o treime este arabil, iar două cu fi-nețe naturale și pășuni. Obîrșenii au simțit nevoia să pună oare care accent pe creșterea oilor (113) și a vitelor (74 bovine, 49 cai, 45 porci). Cai au atît unii olari, care-și transportă singuri oalele, cît mai ales o pă-tură de țărani care se îndeletnicesc cu căraușitul și desfacerea vaselor pro-duse de olari. Cele 35 care, aflate în sat, în bună parte, au această uti-lizare. De remarcat numărul înfim de pluguri, unul la șase-șapte gospo-dării, explicabil prin caracterul neagricol al satului.

Pămîntul iutos, nepotrivit pentru agricultură, a oferit în schimb ola-rilor o materie primă abundentă și de bună calitate. Prelucrarea măias-tră a acestuia a avut ca rezultat cunoscuta ceramică romînească pictată și zmălțuită de Zărand, decorată în forme și culori din cele mai plăcute, caracte-rizate prin tonalitatea caldă, necăutată a coloritului și prin ornamentica atră-gătoare, rod al unor generații întregi de olari precum și al femeilor aces-tora, nedespărțiți auxiliari ai bărbaților și în această muncă.

În plus, în Tîrnăvița s-au lucrat pînă la începutul secolului nostru cahle (plăci) pentru cuptorul cu camniță. Aceste cahle erau de asemenea zmălțuite.

Cu prilejul vînzării acestor produse de largă utilitate, dar și de auten-tică artă populară, are loc un troc, de fiecare dată primind — în Cîmpia

Aradului sau Valea Mureșului — bucate pe măsura vasului vîndut sau, în vreme de belșug, dublul capacității acestuia.

În afară de Tirnăvița și Obîrșia, se mai practică olărit în Hălmăgei, Hălmagi, Brad, iar altă dată s-a încercat la Dobroț, Buceș ș.a.

În trecut au fost și alte sate specializate în meșteșuguri țărănești. Dar specializarea într-un meșteșug sau altul, ca orice fenomen social, parcurge în decursul istoriei perioade de ascensiune sau de regres, în funcție de evoluția societății, de schimbarea modului de viață, în funcție de apariția unor mijloace noi pentru satisfacerea trebuințelor populației. Așa se explică decăderea tăbăcăritului în Bănești și Hălmagi, vechi centre de tăbăcari și tălpari pentru opinci. Tăpile produse de aceștia nu lipseau de la nici un târg de țară din Brad, Băița, Hălmagi și chiar Abrud. Pînă acum cîteva decenii în urmă se spunea cu drept cuvînt: „*În Bănești tot satul e tălpar*”; ei își vînd marfa pe la tirguri, și meseria trece de la tată la fiu“⁴¹). Tot astfel, în vechiul *sat de sumănari* Poienari, din vestul Zărandului, astăzi nu mai sînt decît puțini meșteri specialiști în confecționarea sumanelor negre zărandene, cu aplicații de postav și cusături colorate.

Analiza, chiar succintă, referitoare la meșteșugurile țărănești practicate într-o serie de localități zărandene și aceea referitoare la satele specializate într-un meșteșug ori altul, scoate la iveală cîteva constatări de un interes mai general.

Este știut că în numeroase lucrări mai vechi din domeniul etnografiei, lingvisticeii, istoriei literare etc. se subliniază rolul păstoritului transhumant în păstrarea și dezvoltarea unității graiului și folclorului românesc. Fără să subestimeze acest rol al păstoritului, cercetările etnografice mai noi au relevat și alți factori care au contribuit la păstrarea și dezvoltarea acestei unități culturale a poporului nostru. Investigațiile din zonele etnografice transilvănene din vecinătatea celorlalte provincii ale țării au dovedit că numeroase relații economice — comerțul de vite, băuturi, ceramică (Secaime, Țara Birsei), un intens cărăușit (Săcele, Brețcu), ca și emigrarea unor mase de populație din Transilvania în Moldova și Țara Romînească — și invers, au contribuit de asemenea la întreținerea și dezvoltarea raporturilor etnografice reciproce între diferite ținuturi ale țării.

Actualele cercetări etnografice din Munții Apuseni au scos la iveală și alte forme de înfăptuire a legăturilor între diferite ținuturi. Acestea sînt: comerțul cu spete pentru războaiele țărănești de țesut și cu fluieri ciobănești din Zărand, comerțul cu ciubere și cu cercuri din Țara Moșilor, comerțul cu geamuri practicat de locuitorii din zona Huedinului, emigrările sezoniere pentru munci agricole în Bărağan și Cîmpia Dunării din Zărand și din alte zone muntoase ale Transilvaniei etc.

O altă constatare este aceea că, în afară de relevarea condițiilor materiale ale zonei studiate, cercetarea numeroaselor meșteșuguri și îndeletniciri practicate aici — circa 40, — scoate la iveală o vrednicie deosebită a moșilor crișeni, un spirit întreprinzător, o inventivitate excepțională,

o capacitate de adaptare la cele mai variate activități și numeroase posibilități de creație artistică.

Moțul crișean și-a îndreptat activitatea în direcția producției de bunuri de larg consum, valorificând resursele oferite de mediul natural. Din punctul de vedere al specializării în meșteșuguri țărănești, Zărandul depășește adîncimea și raza de desfăcere a unora din produsele sud-bihorene, prin meșteșugul spetelor și al fluierelor. Prin aceste două meșteșuguri zona cercetată se află la nivelul atins de ciubărăritul moșesc ⁴²⁾, care pînă la primul război mondial avea ca piață de desfăcere și estul Ungariei, pînă la Tisa.

Perspectivile de dezvoltare ale satelor din Zărand specializate în meșteșuguri țărănești.

Meșteșugurile țărănești s-au născut, în procesul diviziunii sociale a muncii, prin desprinderea de agricultură. Centrele de meșteșugari sătești s-au dezvoltat în feudalism în acele localități al căror teren, cu forțele de producție din acea epocă, nu asigura traiul din resursele agricole, dar era bogat în materii prime ce puteau fi prelucrate prin diferite meșteșuguri. Lărgirea pieții de desfăcere a produselor meșteșugărești, ca urmare a pătrunderii și dezvoltării relațiilor de producție capitaliste ⁴³⁾, au dus la o amploare și mai mare a meșteșugurilor, la înmulțirea satelor specializate în meșteșuguri țărănești și la adîncirea diviziunii muncii în sînul meșteșugarilor, în cuprinsul satelor specializate în meșteșuguri și între așezările din cuprinsul zonelor cu astfel de sate.

În perioada de declin a economiei capitaliste o serie de meșteșuguri decad, — ca bărdășitul dintr-o serie de sate, timăritul din Hălmagi ș.a. ; unele sate specializate în meșteșuguri țărănești se văd obligate de concurența întreprinderilor capitaliste să se orienteze spre alte forme de producție, — ca satul de sumănari Poienari, satul de tăbăcari Bănești ș.a.

În condițiile de trecere spre o nouă orînduire, producția meșteșugărească în Zărand se bucură de sprijinul statului, care, din martie 1949, îndrumază sistematic gruparea meșterilor țărani în cooperative de producție, cu scopul de a valorifica resursele locale. Astfel s-au organizat cooperative pentru produse de uz gospodăresc și de artă populară în Hălmagi, Baia de Criș, Brad, Crișcior, Băița, Hărtăgani, Rîșculița. Spre deosebire de orînduirea capitalistă, cînd producția industriei casnice meșteșugărești se afla în declin, astăzi „în sistemul economiei socialiste ea are toate posibilitățile de a se dezvolta cu succes alături de marea industrie, prin cooperăția meșteșugărească“ ⁴⁴⁾.

Rostul cooperativelor meșteșugărești și sarcinile de producție ce le revin sînt precis trasate. „Cooperativele meșteșugărești și de industrie casnică vor deservi piața internă de la orașe și sate, vor ajuta industria socialistă fabricînd și prelucrînd semifabricate, și ceea ce este mai important ele vor fi un mijloc de utilizare a prisosului de brațe de muncă ale sa-

tului, un izvor de venituri pentru țărănimea săracă și mijlocășă" ⁴⁵). Pentru o justă dezvoltare a acestui sector „cooperăția meșteșugărească trebuie să dea o mare atenție producției obiectelor de artă populară, cultivând cu grijă tradițiile și experiența ce există în fiecare regiune în acest domeniu, ca și producției casnice țărănești, a cărei pisibilități nu au fost folosite de cît în foarte mică măsură" ⁴⁶)

În Zărand s-au ivit unele abateri de la acest principiu. Cojocarii de la cooperativa din Crișcior-Gura Barza produc prea multe piese sărac ornate, olarii din Obîrșia și Tîrnăvița au părăsit unele ornamente altădată note de bază ale specificului ceramicii românești pictate din Zărand ș.a.m.d.

În condițiile de astăzi poate avea loc o acțiune coordonată pentru îndrumarea meșteșugărimii țărănești pe linia valorificării moștenirii artistice zărandene, atît prin stimularea talentelor locale, prin îndrumarea și înmulțirea cooperativelor meșteșugărești și de artă populară, cît și prin îcătura acestora cu casele de creație populară, cu școlile și institutele de arte plastice. În felul acesta, pe lîngă o producție de larg consum, se va asigura păstrarea și dezvoltarea moștenirii artistice pe linia specificului etnic și zonal.

Majoritatea meșterilor zărandeni — spătari, rotari, dogari, fluierași, hărdași, olari, cojocari etc. — reclamă ei înșiși organizarea în cooperative de producție.

N O T E :

1. Comunicarea redă o parte din rezultatele cuprinse în lucrarea „Condițiile de dezvoltare a artei populare în Zărand”. (manuscris).

2. În anii 1953 și 1954.

3. Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest 1890, I. pp. 718—756.

4. Kozma P., *Zărand vármegye földirati, statisztikai és történelmi leirása*, Kolozsvár, 1848. pp. 5—10, 44, 53, 55—56, 66, 85—94, 104—109; *Képviseelőház irományok*, IV Budapesti 1870, p. 30; X, Bp. 1874, pp. 36—48; XIV, Bp. 1877, pp. 3—9; Csánki D., *lucr. cit.*, p. 18; Moldovan S., *Zărandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu 1896, pp. 40—41; Meruțiu V., *Județele din Ardeal și Maramureș pînă în Banat*, Cluj 1929, pp. 15, 153—155, 159, 168; Floca O. și V. Șuiaga, *Ghidul jud. Hunedoara*, Deva 1936, pp. 127—173.

5. Densușianu N., *Revoluția lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784—1785*, București 1884, p. 362; Constantinescu M., *Cauzele răscoalei lui Horia*, București 1940, pp. 6—7, 9.

6. Mager Tr., *Ținutul Hălmagiului*, Arad 1928, p. 5; Camber E. G., *Țara Zărandului*, București 1934, p. 3.

7. Apolzan L., *Țate-crînguri din Munții Apuseni*, Sociologie Romînească, București, 1943, an. V, nr. 1—6 pp. 149—159.

8. Lupaș I., *Împăratul Iosif II și răscoala țărănilor din Transilvania*, București 1953,

p. 65. în raportul nr. 2.734 din 6 iulie 1785 al conelui A. Iankovics către împărat, despre răscoală.

9. Densușianu N., **lucr. cit.** pp. 346—362; Lupaș I., **lucr. cit.** pp. 25, 49—66. În deosebire, a se vedea la acesta din urmă, paragraful „Dispersae domus contrahendae et ita pagi regulandi” (p. 65), din raportul conelui Iankovics către împărat. Propunerile au fost însoțite de consilierii imperiali și aprobate de către împărat, luându-se măsurile pentru aducerea la îndeplinire (p. 25).

10. Indicațiile statistice au fost prelucrate după Ciomac L. I. și V. Popa-Necșa, **Munții Apuseni**, București 1936, pp. 140—142.

11. Rusiecki E., **Județul Hunedoara. Monografie**, Deva 1927, p. 20

12. Ciomac L. I. și V. Popa-Necșa, **lucr. cit.**, pp. 266—271.

13. **Indreptarul statistic al județului Hunedoara**, București 1949, pp. 33—35.

14. În afară de datele culese pe teren, s-au utilizat sursele: Kozma P., **lucr. cit.**, pp. 33, 46—47; Moldovan S., **lucr. cit.**, 10, 19—23; Floca O. și V. Suiaga, **lucr. cit.**, p. 150, 133—134; Rusiecki E., **lucr. cit.**, pp. 9, 31—32, 87, 91; Camber E. G. **Țara Zărandului**, București 1934, p. 21; 26—29; Ciomac L. I. și V. Popa-Necșa, **lucr. cit.**, pp. 187—202.

15. Kozma P., **lucr. cit.**, pp. 46—47; Moldovan S., **lucr. cit.**, pp. 5—10, 19—21.

16. S.A.R. „Mica” din București preia minele în 1921 de la societățile austriace grupate sub denumirea „Ruda 12 Apostoli” (cf. Rusiecki E., **lucr. cit.**, pp. 88—89, 91).

17. Ciomac L. I. și V. Popa-Necșa, **lucr. cit.**, p. 200

18. Pascu St., **Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea** Cluj, 1954, p. 15.

19. Pascu St., **lucr. cit.**, p. 22.

20. **Ibidem**, pp. 15—16.

21. **Ibidem**, p. 20.

22. **Ibidem**, p. 342.

23. Densușianu N., **lucr. cit.**, pp. 504—505.

24. **Ibidem**, p. 503.

25. Lenin I. V., **Dezvoltarea capitalismului în Rusia** (Opere, vol. 3), București, p. 21.

26. **Ibidem**, p. 319.

27. Moldovan S., **lucr. cit.**, p. 47.

28. Bănățeanu T., **Arta populară în satele specializate din sudul raionului Beiuș, regiunea Oradea, Studii și cercetări de istoria artei**, București 1954, an. I, nr. 1—2, p. 21.

29. Ciomac L. I. și V. Popa-Necșa, **lucr. cit.**

30. De ex.: satele de olari din părțile Sălajului, Birgăului, Oașului, Odorheiului, Ciucului, Treiscaunelor, Birsei; de spătari din Năsăud, Sălaj, Odorhei; de cărăuși din Năsăud și Brețcu; de voștinari și stringători de lână din munții Someșului, etc.

31. **Indreptarul statistic al județului Hunedoara**, București 1949.

32. Butură V., **Rîșculița, un sat de spătari din Țara Zărandului**, Cluj, 1948, p. 5.

33. **Ibidem**, p. 5.

34. Din pădurea satului Rîșculița, a satelor vecine — Obîrșia, Bulzești, Leauț, Do-

broș, etc., — sau le cumpără în târg la Baia de Criș de la locuitorii satelor Căzănești, Prăvăleni etc.

35. Spre deosebire de spătarii din Valea Neagră de Jos (Bihor), care pentru întărirea laterale utilizează lemn de măcieș.

36. Banat, Oltenia — sub linia ferată, Oltenia deasupra liniei ferate, Dobrogea Negru-Vodă, Dobrogea-Tulcea, Argeș, Dîmbovița, Ialomița, Moldova, Bucovina, Secuime, Maramureș, Tirnave, Cîmpia Ardealului, Cluj, Abrud, Hațeg, Țara Oltului etc.

37. Pînză de cînepă, de bumbac, saci, țoluri și pături de pat, scoarțe sau covoare, pănură de cioareci, sumani, dimie, țesături de zavelci (fustă, rochie), de cirpe (zadii, șorturi), de borangic etc.

38. Inf. Ioan Gh. „Coțomac”, n. 1904, spătar sărac, știe carte, cunoaște puțin limbile germană și sîrbă, Rîșculița.

39. Rîșculița are 18 cai la 214 gospodării; Leauț are un cal la 54 gospodării; Junc 7 cai la 217 gospodării; în vreme ce Dobroț are 25 cai la 70 gospodării.

40. Pascu St., lucr. cit., pp. 182—183, numește pe meșterii acestei branșe a lemnăritului, în afară de dogari și „butnari”.

41. Moldovan S., lucr. cit., p. 47.

42. Florescu Fl., Vidra, un sat de moși negustori și meșteșugari ambulanti, „60 sale românești”, V, București 1942, pp. 128—147.

43. Lenin V. I., lucr. cit., pp. 47—48.

44. Gheorghiu-Dej Gh., Articole și cuvîntări, București 1951, p. 269

45. Ibidem, pp. 269—270.

46. Hotărîrea Consiliului de Miniștri al R.P.R. și a C. C. al P.M.R. cu privire la îmbunătățirea activității cooperativelor meșteșugărești, Scînteia, nr. 2.615, din 21 III 1953. pagina 2.

NOTA

A. Hărțile: N. Dunăre și T. Crăciun.

B. Fotografiile: N. Dunăre.

C. Desenele: Ileana Vremîr,

Harta răspîndirii m esteşugurilor în Zărand

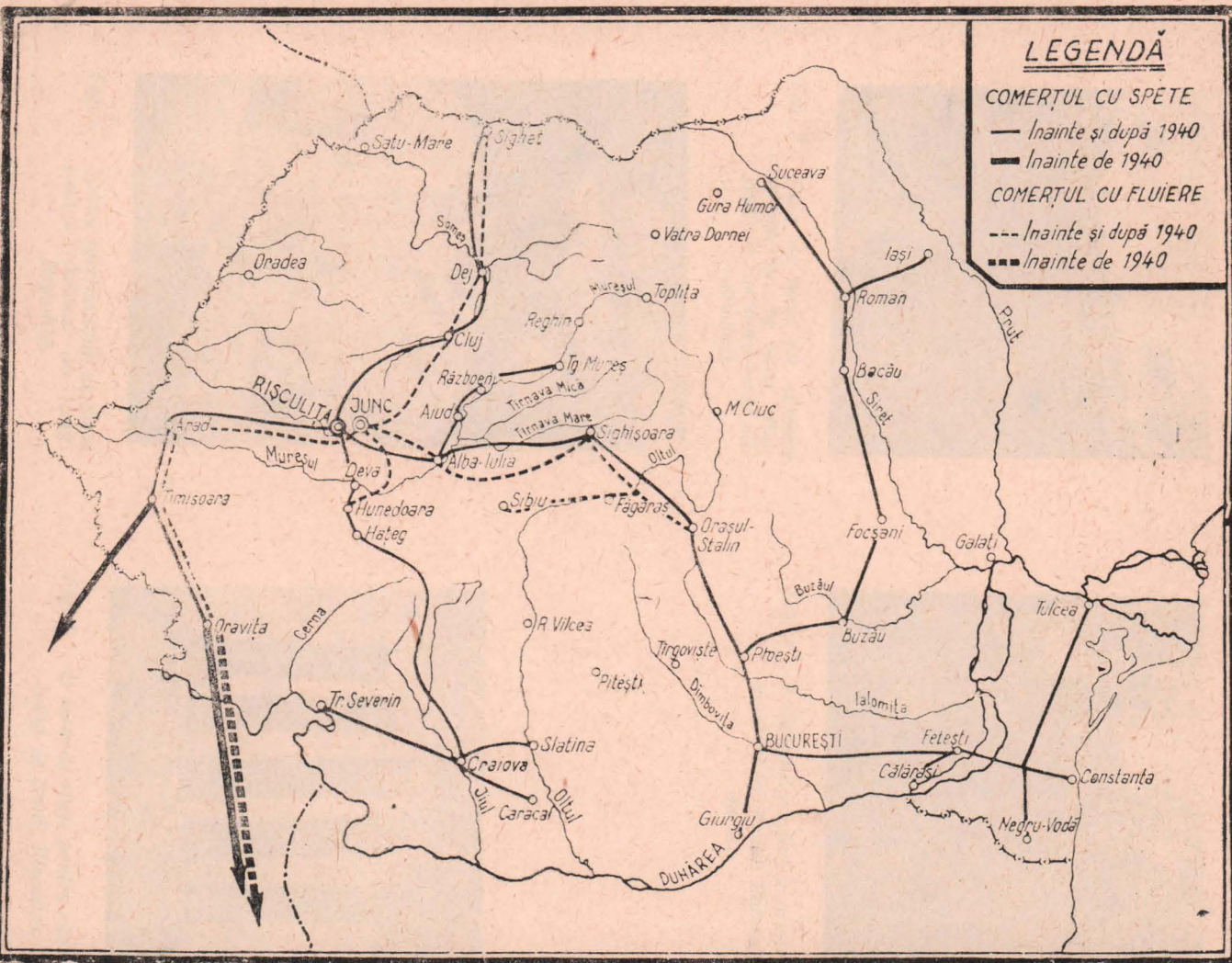

Fig. 2

Harta cu aria de desfășurare a spetelor confecționate în satul de „spătari” Rîșculița și a fluierelelor confecționate în satul de „fluierași” Junc (nord-estul Zărandului)

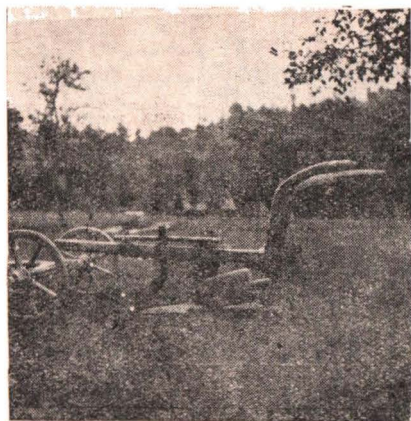

Fig. 3 *Pluq de lemn cu corman schimbător de lemn. Rulzeștii de Sus (nord-estul Zărandului)*

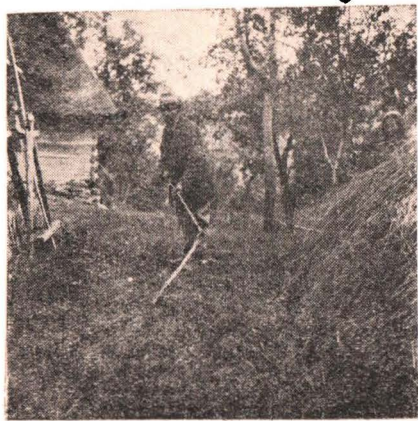

Fig. 4 *Imblătitul grîului de primăvară cu imblăciul. Bulzeștii de Sus*

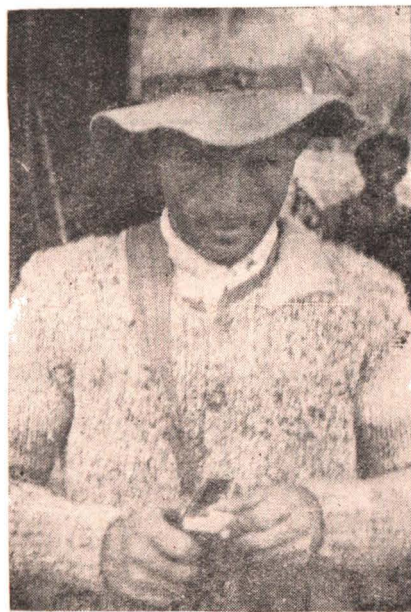

Fig. 5 *Spătar lucrînd dinți de spete pentru rîzboiul de țesut. Rîșculița.*

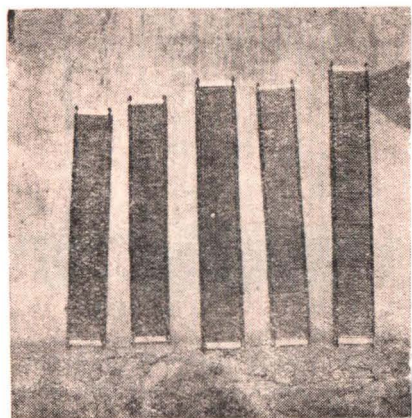
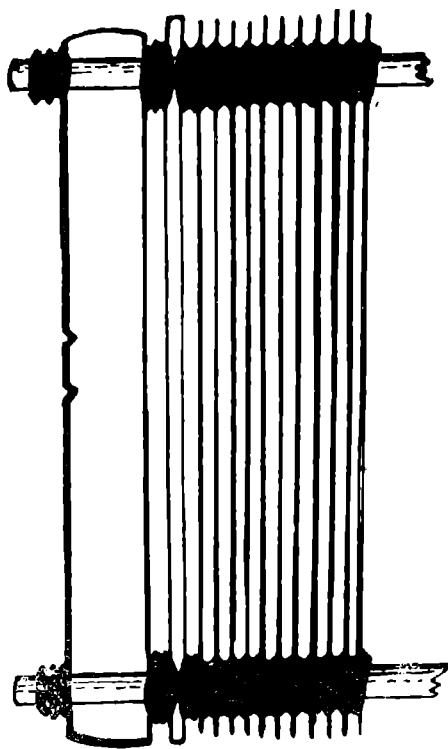
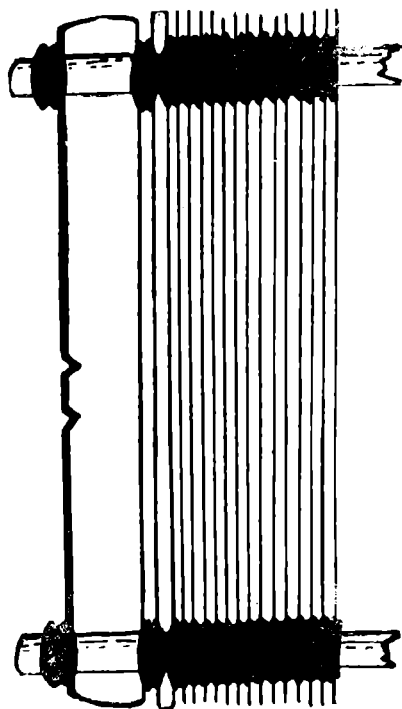

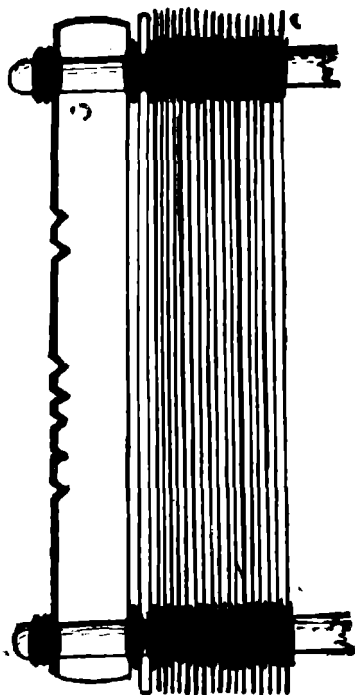
Fig. 6 *O serie de spete pentru rîzboiul de țesut, Rîșculița,*

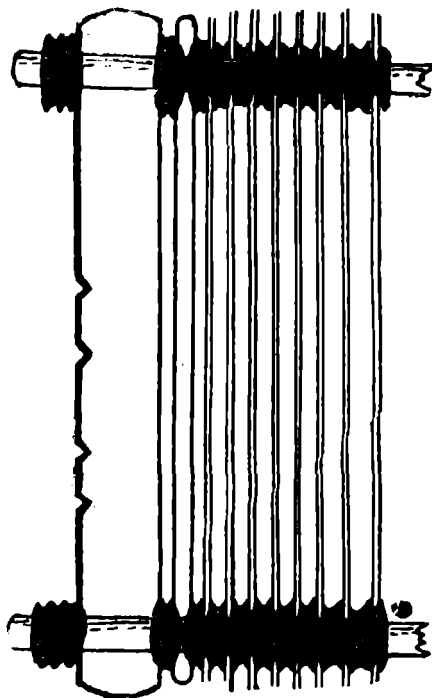
a) spată de 12 jirebli pentru cioareci
(Maramureș)

b) spată de 10 jirebli pentru pinză de
ctnepă (Maramureș, folosită și de sașii
din zona Sibiu)

c) Spată „dublă” de 240 fire, pentru
covoare, cerge, preșuri (Cîmpia Ar-
dealului și zona Huședlu, folosită și
în Secuime)

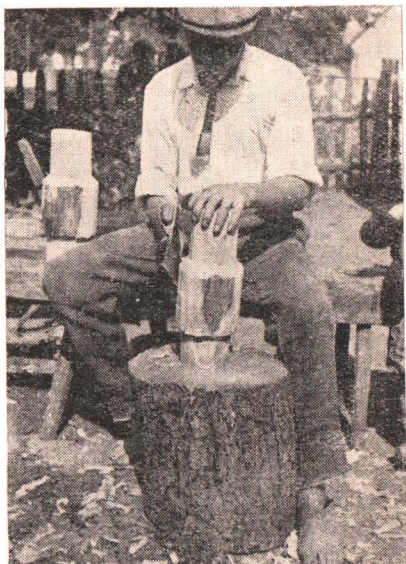
d) spată de 23 jirebii pentru perdele în
două lîfe, cu urzeală de bumbac (Secuime)

Fig. 8 Spătar din Rîșculița mergînd cu spete prin țară

Fig. 9 Spătar din Rîșculița vinzînd spete la tirgul de țară din Tîrnăveni (zona Tîrnava Mică)

*Fig. 10 Rotar cioplinde „butucul”.
Leauț (nordul Zărandului)*

*Fig. 11 Rotar sfredelind „butucul”.
Leauț*

*Fig. 12 Rotari lucrând spița și curățînd
obezile. Leauț*

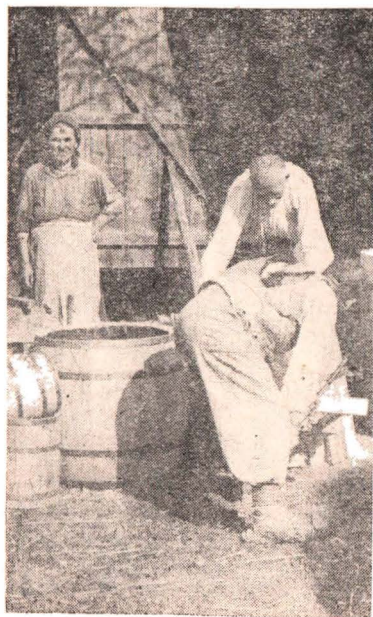

Fig. 13 „Butari“ lucrând vase de lemn. Dobroț (nordul Zărandului)

Fig. 14 „Fluierași“ lucrând fluiere. Junc

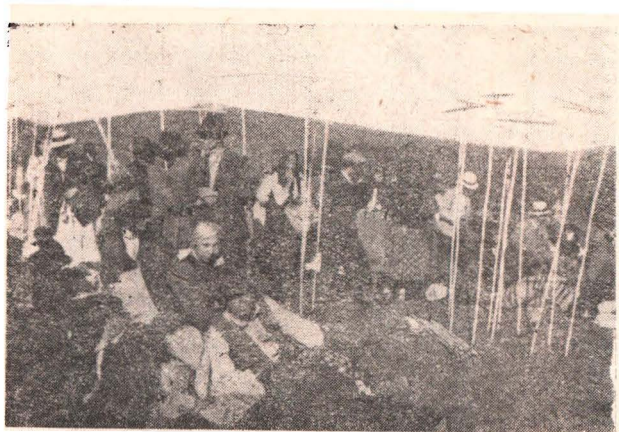

Fig. 15 Vânzarea greblelor la târgul de pe muntele Găina

Fig. 16 Comerț cu pălării împletite din paie. Hălmați (vestul Zărandului)

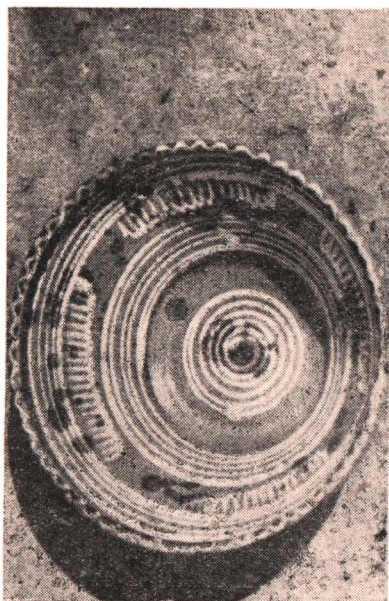

Fig. 17 Blid pictat și zmălțuit. Obtrșia (nordul Zărandului)

Fig. 18 Uleior pictat și zmălțuit. Obtrșia

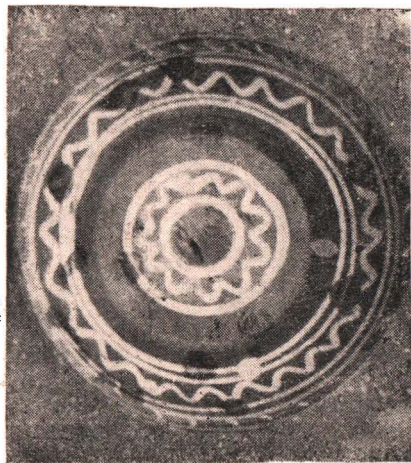

Fig. 19 Blid pictat și zmălțuit. Trnăvița (vestul Zărandului)

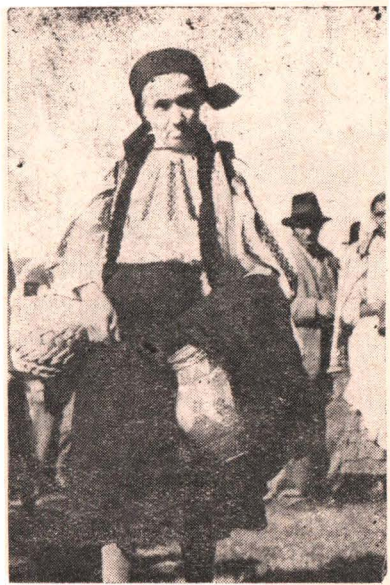

Fig. 20 Femeie din Zărand cu oală cum-părată de pe muntele Găina, Bulzești de Sus.

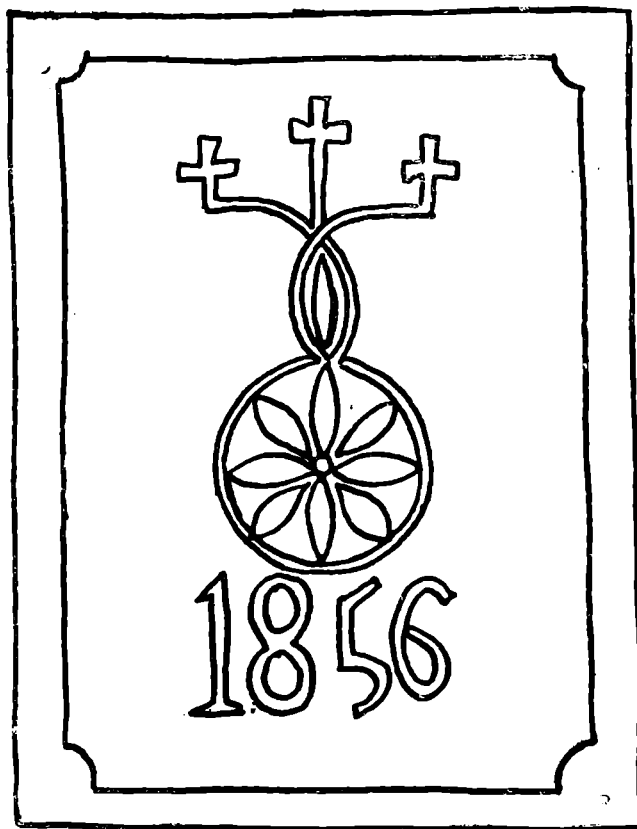

Fig. 21

*Cahlă zmălțuită, de culoare maron-roșcat,
lucrată de olari români, anul 1856. Tîrnăvița*

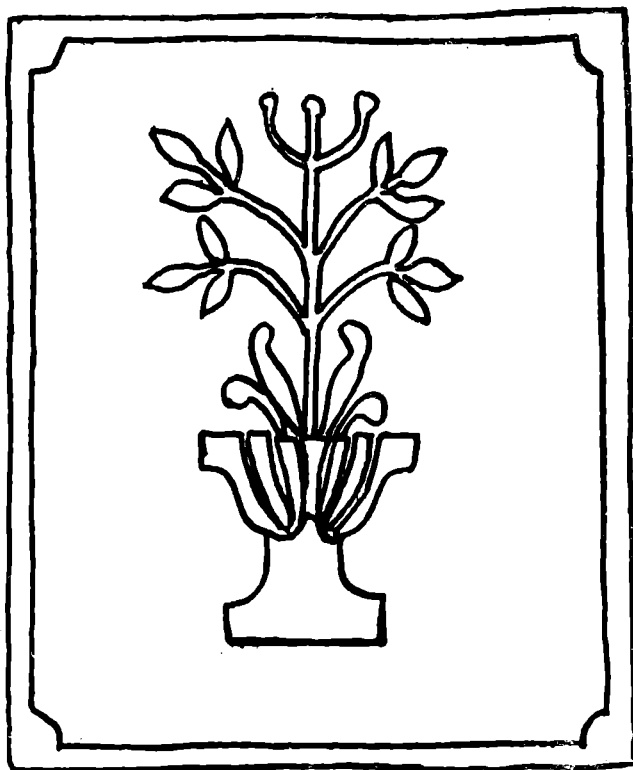

Fig. 22

*Cahlă zmăltuită, de culoare maron-închis, lucrată
de olari români, sec. XIX. Tîrnăvița*

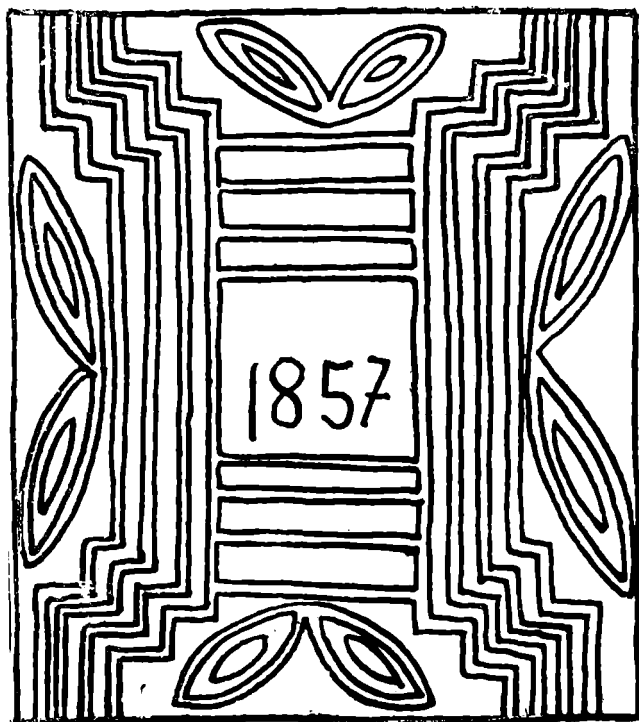

Fig. 23

*Cahlă zmăltuită, de culoare maron-închis, lucrată de
olari romîni, anul 1857, Tirnăvița*

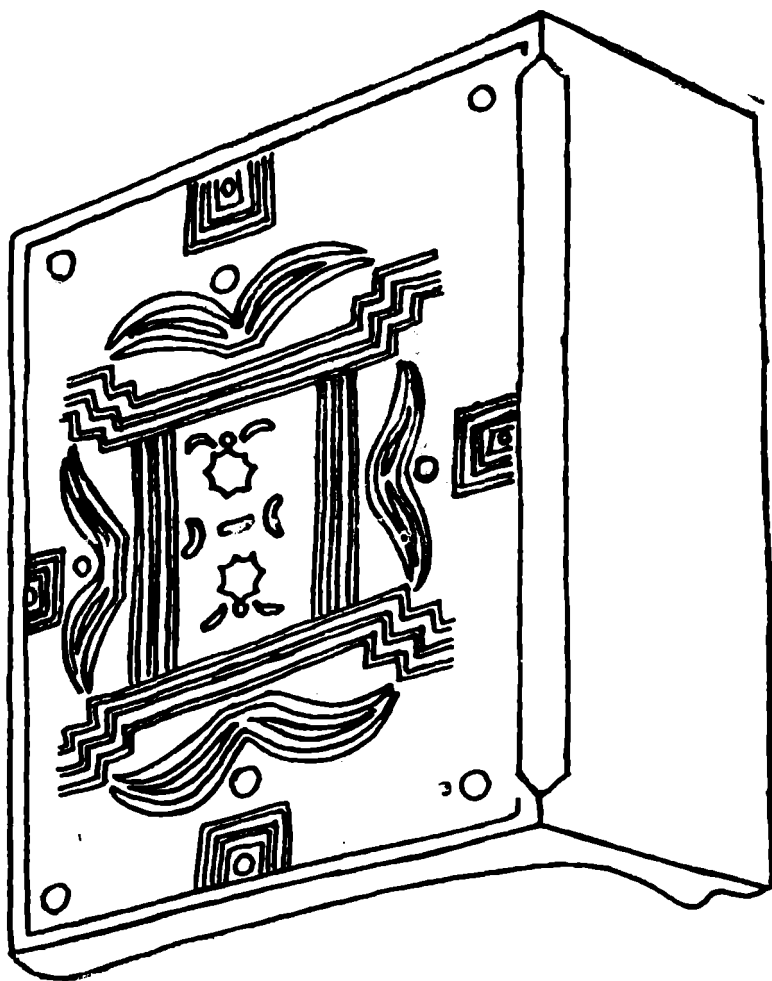

Fig. 24

Cahlă zmălțuită, de culoare verde, lucrată de olari români, secl. XIX. Cărpineț (zona Bihor, raionul Lunca Vașcăului)

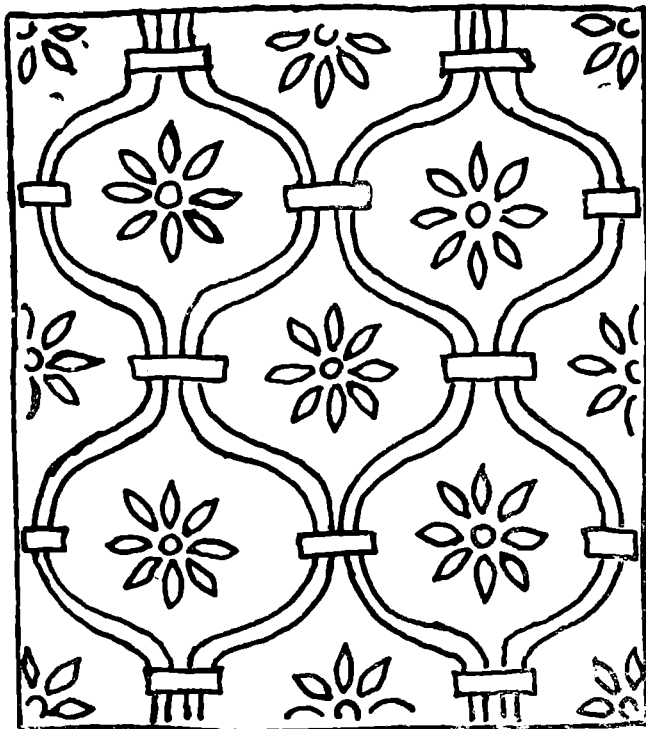

Fig. 25

*Cahlă nezmălțuită, roșie, lucrată de olari români,
sec. XIX Lelești (zona Bihor, raionul Beiuș)*

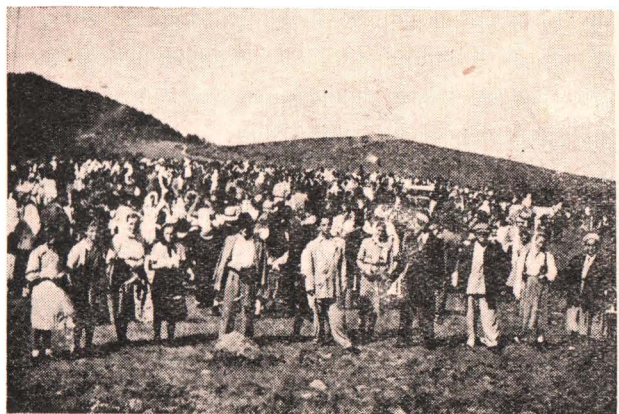
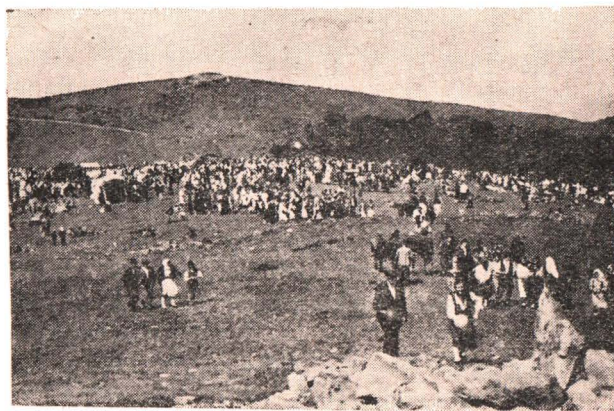

Fig. 27 Trgul „de fete” de pe mun-
tele Găina, anul 1954

Fig. 26 Comerț de fructe.
Hălmagi

Contribuții la cunoașterea mișcării muncitorești din regiunea Hunedoara în perioada stabilizării relative a capitalismului

De BENIAMIN BASA

La luptele eroice ale clasei muncitoare din țara noastră, muncitorimea hunedoreană a adus o contribuție deosebit de importantă în special prin lupta muncitorilor minieri din Valea Jiului. Participarea lor la grevele din anii 1906, 1920 apoi greva din 1929 de la Lupeni, ocupă un loc de seamă în istoria mișcării muncitorești din țara noastră.

Pentru perioada stabilizării relative a capitalismului nu sînt amintile decît în mică măsură date cu privire la acțiunile clasei muncitoare din regiunea Hunedoara, cu excepția grevei din 1929 de la Lupeni, la sfîrșitul acestei perioade. Socotim că relatarea cîtorva din ele are o deosebită importanță pentru cunoașterea mișcării muncitorești din țara noastră în general și din regiunea hunedoreană în special.

Lucrarea de față, fără să intenționeze epuizarea unei teme, nu se oprește la un singur episod, deși ar fi mai indicat acest lucru, ci, bazată pe o serie de izvoare-documente aflătoare în arhiva prefecturii județului — azi la Sfatul popular regional Deva —, cuprinde în ansamblu cîteva din acțiunile de luptă desfășurate în centrele muncitorești importante ale regiunii. Datele cuprinse în această lucrare se pot completa pe măsură ce odată cu organizarea arhivelor vor ieși la iveală noi documente.

Perioada stabilizării relative a capitalismului în România se caracterizează prin consolidarea relativă a puterii burgheziei. Capitaliștii, pentru a avea asigurat profitul maxim, subjugă economia țării, imperialiștilor. Capitalul străin anglo-franco-american pătrunde tot mai intens în economia țării iar capitalul bancar se împletește cu cel industrial. Bogățiile țării sînt stoarse la maximum de către exploataatorii launtrici și din afară. Subsolul țării oferea cele mai însemnate bogății și de aceea ia o mare dezvoltare industria extractivă și cele legate de ea.

Situația materială a clasei muncitoare era deosebit de grea. Salarul muncitorului era scăzut în timp ce prețurile creșteau. Ziua de muncă se ridica pînă la 10 — 12 ore.

Pentru a-și asigura un profit maxim, patronii dezlănțuie din plin ofensiva contra clasei muncitoare prin prelungirea zilei de muncă, concedieri, șomaj, mărirea normei de muncă zilnică a muncitorilor. Dar forma principală prin care ei loveau în muncitorime era reducerea salariului, din

care cauză cele mai multe din grevele ce au fost declarate în această perioadă sînt urmarea luptei pentru mărirea salariului.

Neînsemnatele sporiri de salariu obținute prin lupte în decursul anilor nu au fost în stare să înlăture disproporția dintre salariu și scumpirea celor necesare traiului, încît cu salariul de mizerie al muncitorului nu se putea acoperi nici strictul necesar.

În întreprinderi era exploatată și munca femeilor și copiilor, care aveau un salariu mai mic față de al bărbaților.

Legile antimuncitorești împiedecau organizarea clasei muncitoare, suprimeau dreptul de grevă și consfințeau samavolnicia patronilor. Contra-ofensiva burgheziei și moșierimii se desfășoară cu sprijinul social-democrației de dreapta. Avîntul revoluționar al clasei muncitoare este stăvilit, mișcarea muncitorească se găsește într-o perioadă de reflux, mai ales între anii 1923 — 1927 care sînt anii cei mai grei în care unitatea clasei muncitoare este zdruncinată prin scindarea sindicatelor, anii în care Partidul comunist este trecut în ilegalitate.

Poziția dominantă pe arena politică o aveau partidele burghezo-moșierești: liberal, averescan și țărănist, care se perindau la cîrmă țării. Social-democrația se ținea în cadrul unei legalități.

După congresul sindical ținut în 1923 la Cluj, o mulțime de organizații sindicale sînt tirite de conducătorii lor pe panta oportunismului, afiliate la Internaționala oportunistă de la Amsterdam. Printre acestea se numără și cele din Valea Jiului și regiunea munților Apuseni. Numărul 79 din 4 oct. 1923 al ziarului „Socialistul” arată că „sînt alte organizații sindicale ale căror comitete sînt cu totul în mîinile social-spărgătorilor. Așa, Uniunea minerilor, precum și Uniunea fier, metal și chimice“.¹⁾

„Scizioniștii social democrați trec la spargerea sindicatelor muncitorești pentru a împiedeca lupta unită a clasei muncitoare împotriva exploatării capitaliste.“²⁾ Burghezia, cu sprijinul social democrației și amsterdamiștilor a pus în afara legii Partidul comunist. După trecerea Partidului comunist în ilegalitate asistăm la o descreștere a luptelor populare. Partidul își reorganizează activitatea pe baze noi și, în condițiile ilegalității, servindu-se de experiența Partidului bolșevic, îmbină munca ilegală cu cea legală ducînd o luptă de apărare împotriva politicii guvernului și apărînd interesele clasei muncitoare împotriva ofensivei patronale.

Înșiși social-democrații sînt nevoiți să recunoască faptul că „comuniștii cereau unitate, front unic... Masele cucerite prin vorbe revoluționare își îndreptau privirile spre Moscova și erau în stare să se supună la ori și ce venea de acolo.“³⁾

1) Documente din istoria Partidului comunist din România, 1923-1928 vol. II. Edit. pt. lit. pol. 1953. p. 109.

1) Gheorghe Gheorghiu-Dej: Articole și cuvîntări, ed. III. 1953, p. 525.

3) Minerul nr. 9/30 sept. 1923, V, p. 1, col. 1—2.

„În antrenarea și mobilizarea muncitorilor la luptă un rol de seamă revenea sindicatelor unitare. Create din inițiativa Partidului comunist român după spargerea unității mișcării sindicale de către social democrația de dreapta în 1923, Sindicatele Unitare au fost o organizație sindicală revoluționară, condusă de Partid. Imbinând munca ilegală cu cea legală, partidul a reușit prin sindicatele unitare să conducă numeroase lupte greviste ale clasei muncitoare.“¹⁾

În organizațiile sindicale partidul comunist, câștigă teren tot mai mult. Proletariatul își regroupează forțele și duce lupta pentru atragerea organizațiilor de masă, pentru îndepărtarea social democrației de la conducerea sindicală, în vederea înfăptuirii unității sindicale. Activitatea revoluționară a clasei muncitoare se desfășoară sub îndrumarea Partidului comunist. Muncitorii luptă contra înrăutățirii nivelului de trai, împotriva ofensivei patronale, împotriva șomajului și concedierilor, pentru apărarea contractului colectiv și pentru obținerea unor condiții de viață mai bune.

Pentru a ilustra lupta clasei muncitoare hunedorene să vedem care era situația materială a acestei muncitorimi.

În regiunea Hunedoara, bogată în zăcămintele carbonifere din Valea Jiului, în minele de aur din munții Apuseni și în uzinele metalurgice de la Hunedoara, Călan etc., starea materială a clasei muncitoare era din cele mai grele, în special aceea a minerilor, atît din Valea Jiului cît și din munții Apuseni.

Marile exploatări de cărbuni de la Petroșani, Lonea, Aninoasa etc., erau în proprietatea capitaliștilor romîni și străini, care în goană după profit jefuiau în modul cel mai crunt pe muncitorii mineri.

În anul 1920 ia ființă Societatea Anonimă Romîină „Petroșani“ compusă din două mari grupuri de acționari dintre care un grup îl formează cîteva bănci străine iar altul băncile romîne. În anul 1926 Societatea Petroșani producea 10.531.000 quintale cărbuni. Numai beneficiul societății „Lupeni“ în 1925 se ridica la peste 98 milioane lei stors prin munca celor 5000 de muncitori.²⁾ În contrast cu aceste uriașe profituri mizeria muncitorilor se adîncea din ce în ce. Salariile le-au fost reduse cu 20 % în timp ce ziua de lucru era de peste 12 ore. Majoritatea lucrătorilor era fără lucru iar cei ce lucrau erau lipsiți de mijloace de protecție și de securitatea muncii, fiind expuși deselor accidente. În afară de aceasta, diferitele boji secerau victime lipsite de asistență medicală. Așa, în 1926 bîntuia tifosul abdominal în colonia „Sărut-mîna“ din Lupeni,³⁾ și paralizia infantilă în munții Apuseni, pentru combaterea căroră nu s-au luat măsuri urgente.

1) Simion F. Ligheti, Lupta muncitorilor forestieri de pe valea Mureșului din aprilie-mai 1929, în *Analele Inst. de istoria Partidului*, nr. 2/956, p. 10.

2) Rusiecki E., *Județul Hunedoara*, monografie, Deva 1927, pp. 60—72.

3) Documentele arhivei Sfatului Popular Regional Deva, nr. 105.

În Valea Jiului existau doar două spitale pentru asistență medicală: în Petroșani și în Vulcan, dintre care cel mai mare din Petroșani avea 68 de paturi. Sumele destinate pentru asigurări sociale erau furate de către patroni și conducere, ajutoarele de boală se plăteau doar în proporție de 20 — 40% din salariu iar pensiile erau abia de 10% din salariu. Cei mai mulți locuiau în barăci întru cât coloniile erau neîncăpătoare.

Peste toate aceste neajunsuri plana foametea și sărăcia. Minerii din Valea Jiului erau lipsiți pînă și de sare. Într-o telegramă trimisă din Petroșani la 8 august 1926 către prefectură se arată că „muncitorimea suferă mult din lipsa ei și că situația este insuportabilă, în țara sărei să-i ducem lipsa.“¹⁾ Toate aceste cauze fac ca muncitorimea nemulțumită să organizeze acțiuni de luptă tot mai dese și mai puternice pentru a-și impune revendicările cu caracter economic și politic.

Organizarea muncitorimii era ușurată și de faptul că ea este concentrată în centrele mari industriale. În 1926 de pildă, la Lupeni erau 13 colonii cu 18.000 locuitori. „Comuna este minieră și este locuită în cea mai mare parte de muncitori care adeseori provoacă tulburări de ordine, în care cazuri trebuie să luăm măsuri urgente“ — se adresează poliția orașului către prefectură.²⁾

Situația alarmantă este semnalată în rapoartele lunare ale preturilor de plasă, din care nu lipsesc date referitoare la spiritul ce domnește între muncitori, întrunirile muncitorești și evenimentele politice.

Uneori chiar autoritățile sînt nevoite să recunoască „timpurile prezente a traiului foarte grele.“³⁾

Se iau măsuri pentru interzicerea „broșurilor suspecte, întru cât cuprinsul lor este subversiv, fiind răspîndite în scop de propagandă comunistă.“⁴⁾

Cît despre libertățile cetățenești iată cum erau acordate: cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 mai 1926 minerii din Valea Jiului fixează în program conferințe despre însemnătatea organizațiilor muncitorești și despre însemnătatea zilei de 1 mai. Sărbătorirea li se îngăduie sub rezerva că „sînt interzise cu desăvîrșire ori ce manifestațiuni pe stradă, port de plăcate și discursuri cu caracter politic sau revoluționar.“⁵⁾

Cu toate că la conducerea sindicală erau elemente trădătoare ale social democrației, muncitorimea nu s-a lăsat tîrită pe panta oportunismului ci, călăuzită de Partidul comunist, a luptat pentru cîștigarea drepturilor ei în cadrul sindicatului. În adunările generale muncitorii au cerut rezolvarea problemei salarizării și a contractelor de muncă colective,

1) Documentul nr. 41/1926.

2) Documentul nr. 485/1926.

3) Documentul nr. 1849/1926.

4) Documentul nr. 247/1926.

5) Documentul nr. 135/1926.

asa cum s-a făcut de pildă în adunarea din 6 iulie 1926 a muncitorilor de la Lupeni. A urmat apoi o adunare a muncitorilor din Petroșani ținută în 9 iulie, în vederea întocmirii contractului colectiv. În raportul politiei către prefectură se arată că „adunarea generală a însărcinat pe conducători de a face pașii necesari pentru obținerea acestor modificări care tind la mărirea salariului și îmbunătățirea traiului muncitorilor din această regiune.”¹⁾ La adunarea generală muncitorii au votat un memoriu în care ei cer următoarele revendicări: mărirea salariului, adăugirea sporurilor, plata orelor suplimentare, acordarea unui ajutor bănesc pentru copiii de școală, munca obligatorie efectuată duminică și în sărbători să se plătească cu 100%, suma banală acordată pentru alimente să fie sporită cu 25% și în sfârșit, muncitorii cer protecția muncii.

Aceste cereri noi dovedesc într-o măsură suficientă că muncitorimea știe să-și ceară drepturile ei. Evenimentele următoare dovedesc că aceste revendicări nu au fost luate în seamă de către conducerea minerilor. De aceea muncitorii au fixat o nouă adunare în luna august, la care au fost chemați toți minerii de la Petroșani, Lonea, Petrila, Aninoasa, Vulcan și Lupeni, luind în discuție din nou chestiunea contractului colectiv. În cererea pentru aprobarea adunării se menționează necesitatea întrunirii „în vederea tratativelor de împăciuire care se țin la 6 IX între Societate și Muncitori”. Conducerea social democrată nu a ieșit din cadrul legalității și nu a lăsat nici muncitorimea să iasă din acest cadru ci s-a mărginit la tratative de împăciuire.

Amploarea adunării minerilor din toată Valea Jiului a speriat conducerea societăților și autoritățile care nu au aprobat ținerea ei. Garnizoana Petroșani printr-un raport către garnizoana Deva arată motivele pentru care interzice ținerea adunării și anume izbucnirea unei greve a muncitorilor din Vulcan. Reproducem raportul.

„Raportăm că față de starea de spirit ce domnește printre muncitori și față de cazurile întâmplate la Lupeni și Vulcan și anume:

1. La Lupeni punându-se dinamită pe un vagon clasă ce a explodat în timpul mersului trenului personal din seara de 31 iulie a.c.

2. La Vulcan când la adunarea generală a metalurgiștilor aprobată de prefectura Deva, s-au produs agitațiuni fiind pe punctul de a scoate armata.

3. Tot la Vulcan, azi, 2 aug. a.c. când un număr de 86 deși s-au prezentat obișnuit la lucru, în urma unor îndemnuri dintre muncitorii lor, au refuzat începerea lucrului și au plecat în grup acasă.

Am luat ca primă măsură oprirea adunărilor și întrunirilor de ori ce natură, rugându-vă a nu le mai aproba nici Domnia-Voastră întru cât sub masca diferitelor întruniri se pun la cale lucruri ce periclitează ordinea și siguranța statului.”²⁾

1) Documentul nr. 317/1926.

2) Documentul nr. 313, poartă data de 2 august 1926.

Mișcarea de la Vulcan, pornită la îndemnul lucrătorilor, a fost o demonstrație împotriva conducerii societăților și împotriva conducerii de dreapta din P.S.D. și sindicate. Nu mai lipsea decât intervenția armatei pentru ca ea să se dezvolte anticipând greva din 1929 de la Lupeni.

Adunările viitoare de la Lonea și Vulcan sînt supravegiate de siguranță „ca să nu se discute și alte chestiuni care ar fi în defavorul ordinii și siguranței,.. să se discute numai asupra punctelor menționate în față și nimic mai mult”.¹⁾

Pe baza celor relatate se întărește concluzia că în perioada de care ne ocupăm, mișcarea muncitorească se află într-o fază de reflux revoluționar datorită ofensivei burgheziei. De aceea ea nu depășește cadrul unor greve locale sau nemulțumiri manifestate cu ocazia adunărilor muncitorești, sindicale. Revendicările muncitorimii sînt economice și metodele de luptă mai puțin revoluționare, uneori ivindu-se chiar mișcări spontane.

Avîntul revoluționar a fost slăbit în mare măsură de activitatea scizionistă a social democrației de dreapta, a amsterdamiștilor. Aceștia ajutau partidul național țărănesc în stăvilirea procesului de radicalizare a minerilor. Agenții burgheziei ca Eftimie Gherman, Munteanu, Buciumeanu și alții, au produs sciziunea în rîndul muncitorimii înființînd sindicate diversioniste de tip fascist, sindicatele independente. Muncitorul Szabo Gheorghe care luase parte la greva din 1929 de la Lupeni, relatează că „încă în 1921 se dezvoltau și galbenii, avînd ca președinte pe unul, Iosivesc Petru.”

„Social—democrații în materie de oportunism stau în fruntea organizațiilor sindicale iar în materie de luptă stau în coada muncitorimii.”²⁾

Partidul comunist, deși în adîncă ilegalitate, a desfășurat o activitate susținută pentru a menține legătura cu masele.

Toată atenția partidului se îndreaptă asupra luptei pentru unificarea mișcării sindicale și scoaterea ei de sub influența reformismului, pentru intensificarea activității partidului în sindicate, pregătind mobilizarea muncitorimii împotriva ofensivei patronale. Comuniștii din Valea Jiului au lămurit minerii asupra cauzei mizeriei lor și au stat în fruntea acțiunilor de luptă ale acestora. Tot odată ei au arătat minerilor că frontul de luptă este acela al sindicatului unitar. „După congresul din 1923 de la Cluj — mărturisește muncitorul Szabo Gh. — sindicatele din Valea Jiului s-au afiliat la Amsterdam. Dar o parte din mineri au rămas ilegaliști, pentru Internaționala a III-a. Nu eram mulțumiți de social-democrați. Noi ceream să ni se dea drepturile imediat nu ca social-democrații care erau reformiști.”

„Amplizarea luptelor greviste face dovadă de creșterea puternică a

1) Documentul nr. 6. Poartă data de 17. XII 1926.

2) Documente din istoria Partidului comunist român, vol II, p. 69.

influenței revoluționare și a prestigiului crescînd de care se bucurau comunistii printre muncitorii mineri“.¹⁾

Spre sfîrșitul perioadei stabilizării relative a capitalismului mișcarea muncitorească din Valea Jiului intră într-o fază de avînt. Anul 1929 marchează sfîrșitul perioadei de stabilizare relativă a capitalismului și începutul crizei economice. Încă de la începutul anului numărul șomerilor crește simțitor și încep marile concedieri din cauza sistării unor lucrări și a închiderii a patru mine. O mulțime de lucrători au rămas fără lucru „stînd înaintea foamei.“²⁾ Cu tot numărul mare de șomeri, din restul țării se îndreaptă spre Valea Jiului mase de muncitori în căutare de lucru. Ei se întorc pe la vetre cu bani cheltuiți și fără să găsească de lucru. A fost nevoie de intervenția autorităților pentru a stăvili acest aflux al muncitorilor din cele mai îndepărtate colțuri ale țării. Șomajul era un fenomen general pe toată țara.

În Valea Jiului se ia măsura reparării unor șosele dar la lucru sînt primiți numai acei muncitori care au avut continuitate în muncă la mină din 1925 pînă în 1928 și care, firește, fuseseră concediați. Restul trebuia să șomeze.³⁾

Nemulțumirea muncitorilor ia proporții; lupta lor se transformă într-un val revoluționar împotriva căruia burghezia dezlănțuie teroarea. Din informațiile culese de siguranța din Petroșani reiese că „lucrătorii șomeri intenționează ca într-una din zile dacă nu li se va da de lucru, să se înarmeze cu săcuri etc“.⁴⁾ Raportul arată mai departe: „cum majoritatea șomerilor s-au înscris în partidul unitar (comunist) iar cea mai mare parte din șomeri sînt elemente turbulente și recalcitrante, pentru care fapte parte din ei au și fost îndepărtați din lucru; s-au luat de noi măsuri a se supraveghia de aproape elementele periculoase ordinei și siguranței statului pentru a se putea afla pe cei ce agită pe șomeri și-i îndeamnă la asemenea fapte, mai ales că unii din comunistii ce se află în localitate în prezent au suferit condamnări la închisoare pentru crima contra siguranței statului.“

Prin partidul unitar se înțelege sindicatul unitar care era sub conducerea partidului comunist.

Un alt raport al poliției către prefectură informează că: „în timpul din urmă s-a putut observa oareși care agitație printre muncitori în legătură cu tratativele ce erau în curs pentru încheierea contractului colectiv.“⁵⁾ Mai departe, se constată că partidul unitar este format în majoritate din șomeri și lucrători de altă naționalitate, ceea ce înseamnă că mun-

1) Analele inst. ist. part. 1/1955, p. 40.

2) Documentul nr. 126.

3) Documentul nr. 143.

4) Documentul nr. 143.

5) Documentul nr. 143 b,

citorii aparținind sindicatului unitar și cei comuniști erau concediați în masă.¹⁾ „Ei au tendința de a provoca agitațiuni în rândurile muncitorilor și de a presiona Societățile la reprimirea lor în lucru.“²⁾

În 20 ianuarie 1929 a avut loc o adunare a partidului social democrat. Cu acest prilej „muncitorii au fost îndemnați să nu dea ascultare provocatorilor care agită — în detrimentul muncitorimei la proclamarea unei greve, despre care a început să se vorbească în timpul din urmă.“³⁾ Este clară deci poziția social democrației, trădătoare a intereselor pentru care luptă muncitorimea. Aceste „îndemnuri“, alături de alte manevre, fac parte din arsenalul burgheziei și social democrației care, în perioada sfârșitului stabilizării relative a capitalismului și apropierii crizei economice, se folosesc de noi metode pentru înăbușirea luptei dusă de partid în vederea înfăptuirii unității clasei muncitoare. În acest scop, crează organizații fasciste. Și în Valea Jiului, la Lupeni, s-a înființat în 1929 o secție a fasciștilor care avea pentru început 13 membri.⁴⁾

Muncitorimea nu s-a lăsat intimidată și înșelată ci a continuat lupta cu dirzenie, fiind condusă de vigilența revoluționară a partidului comunist român.

Mișcarea muncitorească din Valea Jiului în această perioadă culmină cu greva de la Lupeni din august 1929, grevă în care clasa muncitoare și-a dat tributul de singe pentru eliberarea de sub robia capitalistă. Ea nu intră în cadrul acestei lucrări. După grevă, situația clasei muncitoare devine tot mai grea. Perioada care urmează crizei este cea a fascizării țării.

Tovarășul Gheorghe Gheorghiu Dej caracterizează astfel lupta mincilor: „Acțiunile duse de muncitorii minieri sub conducerea partidului nostru stau dovadă faptului că în perioada activității ilegale a Partidului comunist, muncitorii revoluționari din Valea Jiului și din celelalte bazine carbonifere s-au strins în jurul Partidului Comunist din România și au luptat sub conducerea sa.“⁵⁾

Alături de luptele mincilor din Valea Jiului se înregistrează, în perioada de care ne ocupăm, și acțiunile lucrătorilor de la minele de aur din munții Apuseni.

După primul război mondial societatea „Mica“ a cumpărat toate acțiunile unei alte societăți, „Ruda 12 Apostoli“ și a devenit cea mai mare exploatare de aur din Europa, prin stăpânirea unor concesii în suprafață de 1610 hectare, constituite din minele Ruda, Barza, Valea Morii

1) Idem.

2) Documentul nr. 143.

3) Documentul nr. 143 b.

4) Documentul nr. 183.

5) Gheorghe Gheorghiu-Dej, Arti cole și cuvântări, p. 630.

Valea Arsului, Musari și Brădișor. În 1927 se transformă în S.A.R. mică „Mica.”¹⁾ Printre proprietarii ei se numără și Averescu.

Regiunea Brad, bogată în zăcămintele aurifere a atras un număr însemnat de populație nevoiașă din țara moților. Locuitorii acestei regiuni pentru a-și câștiga cele necesare traiului, s-au angajat ca lucrători cu brațele sau cărași la întreprinderile pentru exploatarea aurului. Situația acestora nu era cu nimic mai bună de cât a celor din Valea Jiului, din cauza solului nepotrivit pentru agricultură și din cauza condițiilor grele de muncă.

Salariul unui lucrător de la subsol era de 60 lei pe zi iar al unui lucrător la suprafață nu depășea suma de 40 lei. În aceste salarii erau calculate sporurile și toate celelalte adaosuri. În anul 1925 salariile au scăzut cu 25% față de 1924. Din cauza sărăciei regiunii articolele alimentare și de tot felul se procurau la prețuri ridicate. Și aici foamea, sărăcia și concedierile în masă se țineau lanț.

Toate acestea fac să crească nemulțumirile muncitorilor. În localitățile Crișcior, Tebea, Baia-de-Criș, Ruda, Ormindea, Brad, muncitorii erau organizați în sindicatul minerilor. Cererea cea mai arzătoare a lor era mărirea salariului care scăzuse în 1924. Această revendicare și-a găsit ecoul în greva minerilor de la „Ruda 12 Apostoli” din iarna anului 1924. Motivele grevei au fost reducerea salariilor pe timp de iarnă cu 20-40%, denunțarea de către Societate a contractului colectiv înainte de termen, neacordarea ajutorului alimentar pentru familiile minerilor, suspendarea lucrului la două mine, concedierea unui număr de 300—400 lucrători și scumpirea explozibilului. Greva a durat peste patru săptămâni.²⁾ Ea s-a sfârșit cu promisiunea că li se va asigura minerilor un spor de plată.³⁾

În luna septembrie a aceluiași an, când au avut loc tratativele de revizuire a contractului colectiv, minierii au cerut din nou mărirea salariului arătând că salariile actuale nu mai pot face față scumpetei. Direcțiunea minei a respins cererile lor spunând că nu mai poate suporta atâtea cheltuieli (în timp ce profitul se ridica la 40 milioane lei). Muncitorii părăsesc lucrul. Direcțiunea a trecut la teroare aducând jandarmi care au bătut comisia ce prezentase revendicările muncitorimii și au efectuat arestări. Conducerea minei era în cîrdășie cu autoritățile cărora le concesionase exploatarea unei mine. Greva a durat câteva săptămâni. Despre cauzele ei vorbește gazeta „Viața muncitoare” din 8 nov. 1925 arătând că direcțiunea nu a luat în considerare cerințele muncitorilor care cer îmbunătățiri și contract colectiv. Muncitorii răspund hotărîrilor patronilor cu solidaritate. Ei primesc ajutoare materiale de la organizațiile muncitorești din toată țara mai ales de la sindicatele unitare care nu țin seama că mun-

1) E. Rusiecki. op. cit. pp. 87-92.

2) „Minerul”, nr. 12/31 dec. 1924.

3) „Gazeta Muncitorei”, nr. 4/28 I. 1925.

ditorii de la minele din Brad sînt afiliaţi Clujului.¹⁾ În anii următori nemulţumirile continuă. Adunările ce au avut loc au luat în discuţie necesitatea organizării muncitorilor şi contractul colectiv. Muncitorii din Crişcior au prezentat următorul program :

„Cu onor ne adresăm către şeful secţiei Brad.

I. Programul adunării este a alege comitet definitiv.

II. Programul organizaţiei şi buna înţelegere între om şi om.

III. Asupra căsii cercuale pentru oamenii care nu-şi primesc pensia în bună regulă conform statutului.

IV. Oamenii care sunt fără lucru concediaţi de la loc fără motiv, să putem aranja ceva pentru ei şi pentru familia lor să nu moară de foame“

Crişcior la 12. I. 1926.²⁾

În program se observă că social democraţia nu s-a ocupat de educare revoluţionară a muncitorilor şi tot odată se vede lipsa de orientare şi un caracter spontan al mişcării.

Evenimentele care au avut loc în anul 1926 în rîndul muncitorimii din munţii Apusenii trebuiesc puse în legătură strînsă cu răscoala ţăranilor din satul Criş din acelaşi an, răscoală în care, fără îndoială unii au fost ajutaţi de ceilalţi, mai ales că nu se poate face o distincţie netă între muncitorii şi ţăranii din aceste locuri. O cunoaştere mai temeinică a răscoalei ţărăneşti din Criş, care abia este amintită în istoria luptelor ţărănimii de la noi, ar contricui şi la clarificarea problemei luptei Partidului comunist român pentru alianţa clasei muncitoare cu ţărănimia muncitoare. Cauza răscoalei din Criş ca şi a celorlalte din această perioadă, este confiscarea pămînturilor ţărănimii de către stat şi zadarnica aşteptare a înfăptuirii reformei agrare. Şi aici ca şi în restul judeţului au loc dese conflicte ale ţăranilor cu jandarmii, plîngeri ale grupurilor de ţărani nemulţumiţi de lipsă de pămînt.

Revendicările pentru care a luptat atît muncitorimea cît şi ţărănimia din munţii Apusenii nu au fost cîştigate ; situaţia a rămas aceeaşi în condiţiile cruntei exploatarei capitaliste.

De o deosebită importanţă pentru cunoaşterea mişcării muncitoreşti hunedorene este şi centrul muncitoresc Călan. Documentele ce ne stau la îndemînă aduc o contribuţie în această privinţă.

La Călan-Crişeni funcţionează o uzină metalurgică cu o mare turnătorie. În 1924 uzina Călan a fost cumpărată de societatea „Uzinele metalurgice unite Titan, Nădrag, Călan“, societate care avea atunci un capital de 150 milioane lei. Producţia anuală a uzinei, care atunci avea un singur furnal, era de 25.000 tone fontă brută.

1) Docum. din ist. P.C.R. p. 396. Despre grevă vezi şi „Minerul“ Nr. 9—10/31 oct. 1925.

2) Documentul nr. 48.

Acest centru a atras un număr însemnat de muncitori mai ales din valea Streiului. Și aici ca pretutindeni ei erau organizați în sindicate.

În anul 1926 a avut loc la 27 iunie o adunare generală a muncitorilor de la această uzină. Pe ordinea de zi a adunării figura, printre alte probleme, demisia vechiului comitet și alegerea unui comitet nou, apoi situația economică a muncitorimii.¹⁾ Rezolvarea acestei situații se cerea să fie făcută de comitet. Comitetul neputând face față situației demisionare. Din atitudinea comitetului ne putem da seama că în compoziția sa erau elemente șovăitoare ale social democrației. De altfel, se constată că comitetele sindicale social democratice neputând convinge muncitorii să renunțe la grevă demisionează. Așa s-a întâmplat în greva din 1920 din Valea Jiului, așa și acum.

Greva de la Călan a fost precedată de manifestația de 1 mai 1926 când au fost făcute arestări și unii dintre muncitori au fost bătuti pentru îndrăzneala de a arbora steagul roșu. La adunarea generală din 27 iunie, discutându-se starea economică „actuală”, muncitorii au cerut mărirea salariului, îmbunătățirea condițiilor de muncă și dreptul de concediu, dar aceste revendicări nu au fost luate în considerare de către conducerea uzinei. Pe atunci director era Glozer iar prim inginer, Bauman. Aceștia pretindeau ca muncitorii să lucreze în „șut dublu” fără să le mărească salariile. „Atunci într-o după masă, la turnătorie, când am mers în schimbul doi, muncitorul Platinka ne-a vorbit că dacă nu ni se va aproba ce cerem noi, punem lucrul jos” — relatează muncitorul Gyuricza Ion, participant la grevă. — Astfel a fost declarată greva turnătorilor. Ea a fost mai de grabă o demonstrație și nu a durat decât câteva zile căci la 5 iulie sosește la prefectură o telegramă cu următorul cuprins: „Raportăm că la Uzinele de fier Călan muncitorii turnători au început lucrul în urma tratativelor avute în prezența D-lui inspector al muncii.”²⁾

În urma „tratativelor” situația muncitorilor nu s-a schimbat cu nimic, fapt care duce la izbucnirea unei greve mai îndelungate. Ea a început în preajma zilei de 25 august 1926 și a durat până în 22 septembrie, timp în care lucrătorii turnători nu s-au prezentat la uzină.

Despre izbucnirea grevei și cauzele ei pretura plasei Simeria încunoștințează prefectura printr-un raport adresat la 25 august. Raportul informează: „Avem onoarea a Vă raporta că fiind încunoștințați prin adresa Uzinelor din Călan-Crișeni și raportul Secției de jandarmi Simeria, că muncitorii de la Uzinele metalurgice din Crișeni au declarat grevă, ne-am deplasat la fața locului unde am constatat următoarele:

Cauza grevei este că muncitorii cer majorare de salariu și drept la concediu... Situația nu necesită amestecul nostru polițienesc.”³⁾

1) Documentul nr. 156.

2) Documentul nr. 115.

3) Documentul nr. 318 b.

În preajma zilei de 21 septembrie au venit printre muncitorii de la Călan Fluieraş, Gherman, Gîrbovan şi Györffi, care au convocat muncitorimea la sediul social democrat şi au propus muncitorilor să înceteze greva şi să reia lucrul căci va veni iarna şi va fi greu pentru ei. Aceştia au recrutat dintre „galbeni” elemente care au spart greva.

Despre încetarea grevei se aminteşte într-un alt raport în care se arată că muncitorii pe ziua de 21 septembrie au încetat greva şi în dimineaţa de 22 septembrie au reluat lucrul.¹⁾ Ceea ce s-a putut obţine pentru muncitori a fost promisiunea măririi salariului cu 5%.

„La Călan galbenii au rupt greva — relatează muncitorul Kriza Alexandru. Era şi sindicatul roşu, al nostru, dar galbenii au luptat contra noastră. Noi am făcut greva şi galbenii au spart-o. În rîndul muncitorilor au fost unitari (egységes) ca: Egyed Ignác, Egyed Ferencz, Csok, Bot Ioan, Knebel Ludovic, Platinka, care au făcut agitaţie pentru comunism. „Nu am putut face nimic pe timpul acela decît înscrîşi în partidul social democrat”, declară muncitorul Gyuricza Ioan.

După încetarea grevei a urmat concedierea muncitorilor care au agitat pe restul şi i-au îndemnat la grevă. Platinka a fost purtat pe jos la Deva şi silit să mănînce steagul roşu, din care cauză apoi a şi murit. În anul 1928 au fost concediaţi muncitorii în masă.

La începutul anului 1929 a avut loc o nouă grevă care a durat trei luni de zile, din ianuarie pînă la începutul lui aprilie. Motivul grevei a fost scăderea salariului. Cererea muncitorilor de a li se ridica salariul a rămas fără rezultat.

Şi de data aceasta au venit Gîrbovan, Gherman şi alţii care au îndemnat muncitorii să renunţe la grevă, spunîndu-le — de data aceasta pe un ton mai ameninţător — că ei nici nu au dreptul la grevă şi de a cere mărirea salariului căci nici o lege nu prevede acest drept iar salariul aşa este fixat. În caz că muncitorii vor refuza să înceapă lucrul, vor fi concediaţi definitiv şi înlocuiţi cu alţii care abia aşteaptă.

Un oarecare, Eker, s-a şi dus prin Banat şi în jur ca să caute muncitori şi a debarcat cu ei nu la Călan ci la Călan-Băi, pe furiş. Muncitorii de la uzină aflînd aceasta, s-au răspîndit la periferia Călanului şi au alungat pe cei ce veniseră să le ia locul.

Urmarea grevei a fost majorarea salariului cu 5%. Cu toate acestea salariul unui muncitor era mai mic decît înainte de grevă. S-a mai obţinut apoi dreptul la concediu plătit şi plata orelor suplimentare abia cu 25—50%

Greva muncitorilor de la Călan se alătură celorlalte acţiuni de luptă ale clasei muncitoare din regiunea hunedoreană. Ea a fost o acţiune încheată

¹⁾ Documentul nr. 318 b.

a muncitorilor care au dat dovadă de conștiință de clasă și și-au afirmat cu hotărâre revendicarea principală : mărirea salariului. Ei nu s-au încăierat cu cei ce veniseră să-i înlocuiască ci au căutat să le arate că scopul conducerii este spargerea unității muncitorilor.

Acțiunile de luptă ale muncitorimii hunedorene sînt călăuzite de partidul comunist român care duce o activitate intensă printre muncitori și face ca în toate organizațiile muncitorești să străbată ideile marxismului. Partidul a fost „mobilizatorul, organizatorul și conducătorul luptei de emancipare a muncitorilor, țăranilor și intelectualilor.“ ¹⁾

Cu toată perioada de reflux al mișcării muncitorești, spiritul de luptă al clasei muncitoare crește, mișcarea sindicală, prin activitatea fracțiunilor comuniste formate în sînul ei și călăuzită de partid, trece la acțiuni tot mai radicale așa cum sînt cele amintite. Partidul chiamă organizațiile sindicale să lupte împotriva politicii antidemocratice a guvernelor brătienist-averescan-țărăniste, împotriva ofensivei patronale, pentru unitatea clasei muncitoare, pentru înlăturarea social democrației de la conducerea sindicală.

Dar în perioada ofensivei burgheziei și în condițiile cruntei ilegalități, nu s-a putut realiza unitatea de luptă cu partidul social-democrat ai cărui conducători au trecut deschis în lagărul reacțiunii sau s-au strecurat în partid, aducînd cu ei rămășițe oportuniste de dreapta, confuzie ideologică, spirit aventurist, mentalitatea mic burgheză. Au existat apoi, elemente cu sarcini de răspundere chiar în Partidul comunist și care considerau că Partidul trebuie să stea la coada partidului național-țărănist. Insuși partidul național țărănist a format syndicate și se arăta ca un apărător al intereselor muncitorimii cu scopul de a sparge unitatea clasei muncitoare și a slăbi partidul comunist.

Datorită acțiunilor scizioniste mișcarea muncitorească a fost încetinită în dezvoltarea ei. Clasa muncitoare își pierde o parte din drepturile cîștigate cu greu înainte ; este lipsită de unitate politică și de acțiune, deposedată de drepturile economice și politice iar libertățile cetățenești îi sînt gîtuite. ²⁾

Acțiunile clasei muncitoare sînt limitate la conflicte de muncă și greve locale, cu revendicări economice și fără a lua o amploare deosebită dar fiind totuși destul de numeroase. Ele sînt cauzate de situația economică grea în care se află muncitorimea ; manifestări ale nemulțumirii acesteia și nu opera unor provocatori, cum susține oportunismul cu scop de a împiedica unitatea clasei muncitoare.

1) Gh. Gheorghiu Dej, Articole și cuvîntări, p. 11.

2) Ibidem p. 12.

Toț odată aceste acțiuni sînt călăuzite de Partidul comunist român care deși în condițiile celei mai adînci ilegalități, și-a desfășurat intens munca în cadrul organizațiilor sindicale și altor organizații de masă. Acest fapt este dovedit și de acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare hunedorene.

Lupta muncitorilor din Valea Jiului, a celor din munții Apuseni și a metalurgiștilor din Călan se alătură uriașei lupte dusă de poporul nostru, călăuzit de Partidul comunist român, împotriva exploatării capitaliste din regimul burhgezo-moșieresc.

Îndrumarea oamenilor muncii în timpul vizitării muzeelor

De OCTAVIAN FLOCA

Rolul muzeelor ca instituții cultural-educative.

Sarcina principală a muzeelor noastre, în special a muzeelor noastre regionale și raionale, este munca cultural-educativă de masă, efectuată pe baza expozițiilor muzeale.

Muzeele sînt între așezămintele noastre culturale unul dintre instrumentele cele mai eficace în formarea concepției materialiste asupra lumii și asupra dezvoltării societății; mijloace de prima mînă în culturalizarea maselor. Ele exercită o influență intensă asupra vizitatorilor pentru a le lărgi și completa cunoștințele.

Ridicarea nivelului cultural al maselor de vizitatori prin obținerea de cunoștințe cît mai temeinice asupra naturii raionului, a regiunii sau a țării, despre trecutul lor istoric, despre trecutul de luptă al poporului, despre realizările și succesele transformării economiei pe baze socialiste etc., sînt sarcini importante ale muzeelor noastre.

Rolul pozitiv al muzeului ca instituție cultural-educativă de masă este determinat de starea expoziției, de nivelul ei ideologic politic și științific, de bogăția materialului expus și de prezentarea justă a expoziției maselor de vizitatori, printr-un ghidaj, printr-o îndrumare adecvată.

Acolo unde nivelul ideologic-teoretic al expoziției muzeale este scăzut, redus va fi și rolul ei cultural-educativ. Pe fondul unei asemenea expoziții nu se va putea obține un rezultat mulțumitor, nici în opera de îndrumare a vizitatorilor.

Tot atît de infructuoasă va fi munca de îndrumare și în cazul cînd muzeul nu are la bază o temeinică activitate de cercetări științifice, pentru a se cunoaște specificul regiunii privitor la natura și istoria acesteia.

La fel, nu se poate dice o bună muncă de îndrumare, dacă explicarea expoziției în timpul excursiei nu va fi axată pe o temeinică cunoaștere a principiilor de organizare a muzeului, a tematicii și a planului sau grafic.

Noul tip de muzeu, pe care încercăm și dorim să-l obținem, numai atunci își va atinge scopul:

a, cînd el va fi astfel organizat și prezentat vizitatorului ca acesta trecînd de la sală la sală, de la vitrină la vitrină, să fie cuprins de un spirit puternic înnoitor.

b, cînd secția de științele naturii a muzeului ne va da o idee justă asupra originii universului, a vieții și a viețuitoarelor ca și asupra conti-

nuei lor dezvoltări; o imagine clară despre natura și bogățiile naturale ale regiunii, despre rolul omului în transformarea naturii și rezultatele minunate ale acestor transformări.

c, cînd secția istorică a muzeelor noastre va fi astfel organizată ca din materialul expus, din natura acestor materiale și explicarea lor, se va desprinde rolul muncii în dezvoltarea omului și a societății omenești; dezvoltarea continuă a forțelor de producție și a modului de producție, și, ca urmare, drumul de dezvoltare a societății omenești din cele mai vechi timpuri și pînă în actualitate.

Principiile fundamentale care stau la baza istoriei trebuie să fie idei călăuzitoare și în organizarea și munca de îndrumare a muzeelor de istorie.

Scopul muncii de îndrumare.

Am menționat mai sus că rolul pozitiv al muzeului ca instituție cultural-educativă de masă este determinat de nivelul de organizare a expoziției și de buna îndrumare a vizitatorilor în timpul excursiilor în muzeu.

— Scopul muncii de îndrumare este acela de a face ca piesele prezentate în expoziția muzeală să fie cît mai grăitoare, cît mai profund înțelese de către vizitatori, pentru ca oamenii muncii să-și însușească o serie de cunoștințe privitoare la temele pe care le reflectă muzeul.

— Îndrumarea muzeală are și scopul de a îmbogăți cunoștințele dobîndite la cursuri și în școală de către oamenii muncii și tineret, de a aprofunda aceste cunoștințe, sau de a sintetiza diferitele fenomene ale naturii sau ale societății omenești, explicate prin prezentarea justă a expo-

— O altă sarcină a muncii de îndrumare în muzeu o constituie lupta pentru combaterea neștiinței, misticismului și a superstițiilor.

— Muzeul și îndrumarea muzeală mai au ca scop cultivarea iubirii de patrie și educarea socialistă a maselor de vizitatori în spiritul internaționalismului proletar.

Principii de îndrumare.

Concentrarea îndrumării pe anumite principii de îndrumare muzeală, condiționează în mare măsură reușita muncii în prezentarea expoziției în fața vizitatorilor.

— Îndrumătorii care dau explicații în muzeu — ghizi, asistenți, directori — trebuie să asigure prin explicațiile lor o îmbinare armonioasă între tematica de organizare a expoziției muzeale și obiectele prezentate în vitrine împreună cu materialele complementare.

A expune tematica, fără a face legătura cu exponatele sau, invers, a înșira obiectele în mod mecanic, fără a prezenta tematica pe care ele trebuie să o reflecte, înseamnă a face o muncă greșită, incompletă.

— Un alt principiu în munca de îndrumare îl constituie scoaterea în evidență a specificului regional.

Se înțelege că într-un muzeu regional sau raional particularitățile naturii, economiei, istoriei regiunii sau a raionului, de pildă, trebuie să se încadreze în istoria generală a țării.

— O altă condiție a bunei îndrumări este ca explicațiile în muzeu să fie științifice, plăcute și sugestive; expunerea să se facă într-o formă vie și atractivă pentru a se crea și menține de la început și pînă la sfîrșit legătura între ghid și vizitatori.

— Pentru a-și atinge scopul, activistul de muzeu va trebui să posede o pregătire profesională temeinică, să-și însușească principiile materialismului dialectic și istoric; să pătrundă tematica muzeului, planul grafic, și să fie călăuzit de un spirit pedagogic. Buna pregătire științifică a activistului de muzeu nu numai că îi dă siguranța în expunere în fața vizitatorilor, ci îi oferă și posibilitatea de a fi explicit, clar în explicații, lipsit de confuzii, tatonări și improvizări.

În explicarea expoziției muzeale, activistul de muzeu trebuie să fie capabil să ducă pe vizitatori la concluzii juste.

Prestigiul călăuzei în fața vizitatorilor, ca și al dascălului în fața elevilor, e în funcție de ținuta pe care i-o acordă nivelul explicațiilor și de simțul pedagogic de care dă dovadă față de cei ghidați.

O îndrumare bună depinde, deci, în mare măsură de gradul de pregătire a personalului de muzeu, de intuiția pedagogică a acestuia, cît și de justa cunoaștere și interpretare a materialului muzeal.

Nivelul ideologic teoretic scăzut al activiștilor de muzeu, și mai ales al celor care se prezintă în fața vizitatorilor pentru a-i îndruma, poate duce la denaturări ale istoriei, ale fenomenelor naturii, ca și ale altor teme legate de expoziția muzeală; la o interpretare obiectivistă, apolitică, și prin urmare, neștiințifică.

Categorii de vizitatori.

Munca de îndrumare în legătură cu aceste categorii.

Conținutul explicației trebuie să aibă în vedere și să fie determinat de cerințele vizitatorilor și de nivelul cultural al acestora; să se țină seama de particularitățile de vîrstă, să se aibă în vedere volumul de cunoștințe și gradul de înțelegere al vizitatorilor.

Munca pentru servirea vizitatorilor va da rezultate așteptate numai în cadrul unei apropieri și înțelegeri față de nevoile acestora, ținîndu-se cont de cerințele lor, de starea lor culturală generală și de pregătirea lor specială.

Sedintele personalului de muzeu în legătură cu cerințele vizitatorilor vor contribui mult la îmbunătățirea operei de îndrumare. În aceste ședințe, se va arăta care sînt problemele nelămurite, neînțelese sau greșit înțelese de vizitatori, și unde alunecă vizitatorii spre o falsă înțelegere sau interpretare idealistă a fenomenelor naturale sau a celor sociale.

Se vor fixa, prin urmare, în urma constatărilor îndrumătorului sau a

întrebărilor puse de vizitatori, problemele asupra cărora e nevoie să se insiste în mod deosebit, la fiecare epocă, la fiecare temă, sală sau vitrină.

Munca de ghidaj va avea în vedere în primul rînd cele două categorii principale de vizitatori ai muzeelor: copiii școlari și adulții.

Este știut că majoritatea covârșitoare a vizitatorilor adulți sînt muncitori, funcționari și țărani muncitori care caută să-și ridice cu ajutorul expoziției muzeale nivelul cultural și politic, sau se îndreaptă spre sălile de muzeu pentru a-și folosi rațional timpul de odihnă. Ca urmare, și munca de masă, munca de îndrumare în cazul dat, se va acomoda mai ales după nevoile acestei categorii de vizitatori, după preocupările ce le au față de această instituție cultural-educativă. Ea se va baza pe prezentarea echilibrată (după gradul de percepere al vizitatorilor), a tematicii generale a muzeului, brodată pe obiectele și întregul complex al expoziției muzeale.

Nu rareori se ivesc însă împrejurări cînd grupuri de vizitatori adulți, care studiază o anumită problemă la o școală sau cursuri ocazionale, părăsind sălile de cursuri, se adresează materialului intuitiv din muzeu, în scopul consolidării cunoștințelor și aprofundării anumitor subiecte cu un conținut special, adesea limitat față de tematica generală a expoziției de muzeu. Subiectul acestor excursii în muzeu poate fi foarte variat: lecții în legătură cu probleme de cosmogonie, originea vieții și evoluția viețuitoarelor, probleme de paleontologie și antropologie, diferite teme legate de bogățiile naturale etc., sau la secția de istorie, lecții, de pildă, privitoare la apariția societății împărțite în clase, dezvoltarea meșteșugurilor, lecții de economie politică, probleme numismatice etc., precum și diferite teme legate de realizările regimului nostru de democrație populară.

Variate teme pot fi aprofundate și în muzeele de artă și etnografie.

Se înțelege că și în asemenea cazuri — cînd e de accentuat în mod deosebit o problemă, o temă sau alta, socialistă — activistul de muzeu trebuie să prezinte fenomenele în legătură de interdependență unele față de altele, nu în mod izolat, rupte unele de altele, și de tematica generală a muzeului. Problema centrală a tematicii expoziției de muzeu nu trebuie pierdută din vedere nici în cazul relatării mai susținute a unor probleme speciale cerute de vizitatori.

Îndrumătorul va stabili din vreme metoda pe care o va folosi în expunere. Aceasta, mai ales la lecțiile speciale, la explicarea unor probleme cerute spre a fi tratate mai larg, sau chiar la un ghidaj, cu conținut limitat.

Datorită cerințelor indicate foarte adesea, după cum s-a arătat, de însuși grupul de vizitatori, pentru aprofundarea unei sau altei teme, a unui anumit fenomen istoric-social sau din domeniul științelor naturii, îndrumarea, ca și toate celelalte forme de muncă științifică în cadrul muzeelor, e necesar să se facă pe bază de studiu multilateral al izvoarelor scrise, arhivistice etc., și pe o serioasă cunoaștere și posibilitate de interpretare a exponatelor.

Un foarte substanțial număr de vizitatori ai muzeelor aparține școlarilor. Grupele de elevi, sau elevi individuali, se adresează muzeului, fie în legătură cu întuirea, completarea și aprofundarea programei analitice, fie atrași de interesul față de expoziția muzeală.

Satisfacerea cerințelor vizitatorilor este una din problemele capitale în munca de ghidare și comportă interes, grijă și simț pedagogic deosebit.

Excursiile în muzeu cu elevii — vizitatori individuali sau grupe de elevi — atrași de interesul general pentru expozate, se fac pe baza îndrumării obișnuite: tratarea tematicii generale legată de materialul expus.

O astfel de îndrumare este relativ mai ușor de realizat decât aceea făcută grupelor sau claselor de elevi care cercetează muzeul pentru parcurgerea și aprofundarea programei analitice sau a unei părți din programa analitică legată de materia școlară a grupului respectiv. Aici nu mai este suficientă cunoașterea problemei generale de explicare a expozatelor, ci va fi nevoie de o cunoaștere a materiei de învățămînt, pentru a scoate în relief și a accentua acele părți care interesează în mod deosebit învățămîntul.

Rezultate bune se obțin în asemenea împrejurări cînd însuși îndrumătorul are o pregătire pedagogică de învățămînt, pregătire pe care o posedă numeroși activiști de muzeu.

Colaborarea personalului de muzeu cu cadrele didactice este imperios necesară în munca de muzeu și sub aspectul îndrumării. Pentru fixarea liniei de urmat în prezentarea temelor, o convorbire, în această privință, între profesorul conducător al grupului și activistul de muzeu, este deosebit de utilă.

În cazul parcurgerii materiei școlare, ca și în cazul vizitării muzeului de către clasele mici de la școlile elementare mai ales, nu e rău dacă explicarea în muzeu se face chiar de învățătorul respectiv, care are mai multă pricepere, intuiție și simț pedagogic față de elevii săi. În asemenea cazuri, se va face în prealabil un scurt instructaj învățătorului interesat în explicare expoziției muzeale.

Pînă aci ne-am oprit mai mult asupra îndrumării maselor de vizitatori organizați în grupe.

Un important număr al vizitatorilor muzeelor noastre îl alcătuiesc însă vizitatorii individuali. Într-un muzeu însă, oricît de numeroși îndrumători am avea, oricît de mult am dori să se facă îndrumarea și vizitatorilor individuali, aceasta nu este posibil. Acest lucru nu e cu putință, deoarece nu va putea sta la dispoziția fiecărui vizitator cîte un îndrumător pentru a-i da explicații. Activistul de muzeu însărcinat în mod special cu îndrumarea — acolo unde el există — va avea însă grijă să formeze din acești vizitatori izolați grupuri pe care să le ghideze în cursul vizitei.

E interesant în asemenea împrejurări cum, în cazul unui ghidaj bun, grupul format inițial din cîțiva vizitatori crește mereu, de la sine, pe mă-

sură aprofundării problemelor. Fenomenul poate lua însă, uneori, și aspecte contrarii. Nu rareori asistăm la spectacolul supărător, când îndrumătorul, pornind la excursia muzeală cu un anumit număr de vizitatori, rămîne la urmă, aproape singur. Fără îndoială că o asemenea situație nu poate fi atribuită decît lipsurilor arătate de activistul de muzeu în cursul explicațiilor, nerespectării principiilor care condiționează o bună îndrumare — și pe care le-am relatat la început. Numai rareori, și în mică măsură, poate fi provocată o asemenea situație din vina, graba, sau lipsa de interes a vizitatorilor.

Expoziția muzeală trebuie să-și îndeplinească însă rolul său cultural-educativ și față de vizitatorii individuali neghidați. Ea trebuie să se lase înțeleasă de la sine prin felul ei de organizare, prin prezentarea obiectelor, compartimentarea temelor, prin justa folosire a textelor explicative, a etichetelor și a tuturor celorlalte materiale complementare, cît și prin fixarea unui circuit sigur, numerotarea succesivă a sălilor, vitrinelor etc.

Vizitatorii formați din cercetători, oameni de știință, specialiști în anumite domenii ale științei, și pe care îi interesează colecțiunile muzeului ca izvoare primare pentru redactarea de lucrări, sau din alte motive științifice, vor primi din partea personalului de muzeu informații și consultații privitoare la obiectele ce-i interesează.

Un serviciu real nu pot acorda acestei categorii de vizitatori — pe care îi interesează deopotrivă materialul din expoziție ca și cel din depozitele științifice — decît muzeele cu colecții și depozite științifice organizate; care posedă inventare și note precise privitoare la situația materialului muzeal și printr-un personal bine pregătit științific și capabil a da informații documentare unor cercetători specialiști în diferite ramuri de activitate cultural științifică.

Discuții și întrebări pe marginea îndrumării.

Discuțiile, întrebările în cursul îndrumării (fie la epuizarea unor teme, fie după explicarea unei săli sau la sfîrșitul excursiei în expoziție), sînt absolut necesare. Nu numai că ele lămuresc pe vizitatori asupra problemelor pe care le ridică, ci ele îndreaptă eventualele confuzii, nelămuriri sau lacune în ghidaj. În același timp, îndrumătorul de muzeu observă lipsurile pe care le are și dacă aceste lipsuri se datorează anumitor insuficiențe în pregătire sau sînt simple scăpări datorită necunoașterii cerințelor grupului călăuzit, grabei în expunere, sau altor motive.

Reguli practice de vizitare și îndrumare.

— Indrumarea muzeală nu este o muncă care privește exclusiv pe funcționarul de muzeu cu această încadrare. Opera de ghidaj interesează întregul personal științific al unui muzeu. Indrumarea pe baza tematicii generale a muzeului trebuie să și-o însușească fiecare angajat al muze-

ului, fără deosebire de specialitate. Un minim de cunoștințe în această privință vor avea chiar și supraveghetorii de săli, căci foarte adesea vizitatorii individuali cer unele informații de la aceștia.

— De asemenea întregul personal al muzeului va fi îndrumat a avea o purtare cuviincioasă și binevoitoare față de vizitatori. Supravegherea, ca formă, va fi aparentă; supraveghetorul nu se va ține după vizitatori în timpul vizitării expoziției ca după niște suspecți.

— Cu prilejul vizitelor care au ca scop aprofundarea anumitor teme speciale, va fi însărcinat cu îndrumarea cel mai bun cunoscător al problemei respective. Această misiune revine în primul rând asistenților și directorului muzeului, potrivit specialității, calificării, pe care o au.

— Pentru însușirea și verificarea practică a muncii de îndrumare, este bine ca să se facă școală, demonstrații practice de îndrumare, chiar în cadrul colectivului muzeal, pentru a putea observa și discuta reușita sau nereușita îndrumării, supunând conținutul explicațiilor unor severe critici pentru a li se aduce corectivele necesare.

— Pentru asigurarea unei bune îndrumări se preconizează și se obișnuiește la unele muzee sau expoziții ocazionale, redactarea unor ghidaie scrise.

Hotărît că o îndrumare scrisă poate fi utilă sub un anumit aspect, fiind un îndreptar folositor pentru activistul de muzeu mai puțin orientat din punct de vedere științific asupra materialelor din expoziție, asupra interpretării acestora și a problemelor pe care le reflectă. Cunoștințele activistului de muzeu trebuie să depășească însă mult cadrele reduse ale ghidajului scris. Numai avînd aceste cunoștințe, o pregătire profesională adecuată, va putea face față discuțiilor, întrebărilor celor mai nebaneuite ridicate de vizitatori — așa cum se întîmplă de regulă, și cum e bine să se întîmple — în cursul excursiei în muzeu.

Îndrumarea practică pe baza ghidajului scris nu poate satisface cerințele foarte variate ale vizitatorilor. Se pune de la sine întrebarea: cum, tuturor vizitatorilor — copii de școală, adulți, cercetători științifici, etc. — li se va servi aceeași rețetă de ghidaj, sau va fi nevoie să avem tot atîtea rețete cîte categorii de vizitatori? Lăsînd la o parte răspunsul la această întrebare, socotim util a sublinia din nou că este imperios necesar ca îndrumătorul de muzeu să fie capabil ca, în caz de nevoie, să iasă din cadrele strîmte ale ghidajului scris, să-l completeze și să-l adapteze după cerințele vizitatorilor, ceea ce reclamă o temeinică pregătire profesională, pedagogică și politică a activistului de muzeu.

Nu putem să lăsăm neamintit în legătură cu problema îndrumării muzeale cele expuse de tovarășul Mihail Roșianu, peședintele Așezămintelor Culturale din țara noastră, în anul 1952, la prima consfătuire a directorilor de muzee de la noi, cu privire la însușirile superioare, pregătirea

științifică cu totul excepțională, a îndrumătorilor de muzeu sovietici — profesori, candidați în diferite discipline, etc. — pregătire dovedită atât de pregnant în cursul unor îndrumări muzeale la care a asistat.

Se simte tot mai mult nevoia ca și la noi personalul științific al muzeelor să fie recrutat din oameni de știință cu orizont vast, care să cuprindă un domeniu cultural și politic cât mai larg.

— Ivindu-se foarte adesea aglomerări de grupuri de vizitatori, cum ar fi grupuri mari școlare, de militari sau muncitori, pentru a se putea satisface nevoile îndrumării în astfel de împrejurări, este bine ca să fie pregătite din timp colective de îndrumare, la care să colaboreze voluntar și persoane din afara muzeului: profesori, elevi, utemiști etc.

Nu este contraindicat sistemul repartizării acestor îndrumători pe specialități, sau pe săli, grupele de vizitatori trecînd de la un îndrumător la altul. Aceasta poate forma chiar o înviorare și sporire a atenției vizitatorilor, prin schimbarea formei exterioare de expunere datorită însușirilor speciale pe care le are fiecare îndrumător în parte.

— E bine ca numărul persoanelor care alcătuiesc un grup de vizitatori să nu depășească o anumită cifră, 25 — 35 de persoane; aceasta pentru a nu produce aglomerări, pentru a putea percepe cu toții explicațiile date și, mai ales, pentru a putea vedea cât mai bine obiectele prezentate. Numărul vizitatorilor dintr-un grup este determinat foarte adesea și de capacitatea sălilor.

— Tot pentru o convenabilă vizionare a exponatelor, vizitatorii vor fi opriți la o anumită distanță de exponate, nelăsîndu-i să se îngrămădească asupra vitrinelor.

Exemple practice de îndrumare.

Ar fi greu să dăm exemple practice de îndrumare pentru o întreagă secție de muzeu, și cu atât mai puțin pentru un întreg muzeu, în cadrul unei lucrări de o extindere limitată, cum este cea prezentă. Totuși, încercăm a schița cîteva momente de îndrumare în legătură cu secția istorică a Muzeului Regional Hunedoara Deva.

Ne aflăm, de exemplu, cu grupul de vizitatori în sala care prezintă traiul dacilor din munții Orăștiei.

Îndrumătorul va face cîteva considerații generale asupra factorilor care au dus la descompunerea comunei primitive și la formarea societății împărțite în clase antagoniste. Va da explicații privitoare la vîrsta a doua a fierului; la autohtonii daci în mijlocul acestei culturi, cît și asupra complexului de așezări dacice din munții Orăștiei.

După această introducere se trece la prezentarea diferitelor vitrine.

Vitrina I. Unelte de fier — nicovale, clești, baroase, ciocane, tăietoare pentru fier, nituitoare etc. — folosite fie la topitul și prelucrarea minereului de fier, fie pentru meșteșugul fierăritului.

În fața acestei vitrine, în legătură strînsă cu materialul expus, se va arăta că exploatarea minelor, turnarea și prelucrarea fierului ca și fabricarea de unelte din fier îi arată pe daci ca mari meșteri făurari.

Vitrina II. Prin obiectele expuse — unelte pentru dulgherie, diferite tipuri de securi, tesle, dălți, sfredele, cuțitoaie, ferăstrău, etc. — se atrage atențiunea asupra unei alte ramuri de producție: meșteșugul lemnăritului, intens practicat de daci.

Vitrina III. Săpoaie, coase, seceri, greble, fier de plug și brăzdar de plug, foarfecă, pîntru vița de vie, zăbală de cai și fierărie de la căruțe, cereale carbonizate, rîșniță, etc. Prezentînd aceste obiecte, se va explica că ocupația de căpetenie, și cea mai veche, a dacilor a fost agricultura și creșterea vitelor. Se va scoate în evidență în mod deosebit cunoașterea și folosirea plugului și a brăzdarului de fier.

Tot la prezentarea acestor mijloace de producție, se va arăta că descoperirea în cetățile dacice a unor unelte pentru munca cîmpului, a unor hambare de bucate (ca și unele știri păstrate în izvoarele scrise), arată deslușit existența în Dacia secolului I î.e.n. a unor întinse latifundii în stăpînirea frunțașilor și a regelui.

Unele unelte descoperite sub formă de depozit, și expuse în vitrină, intenționat, în mai multe exemplare, arată acumularea mijloacelor de producție și a bogățiilor — pămînt, unelte, sclavi etc. — de unele familii sau persoane. Inegalitatea stăpînirii bunurilor duce societatea dacică de pe timpul lui Burebista-Decebal la orînduirea sclavagistă bazată pe diferențierea de clasă (bogați și săraci, exploatare și exploatați) și pe economia sclavagistă.

Cu acest prilej, se va atrage atenția asupra materialului complementar cu textul clasic din Engels: „Producția se dezvoltase în așa măsură, încît sclavajul deveni, în scurt timp, forma predominantă a producției”.

În cele de mai sus fiind vorba de unelte, menționăm că în toate împrejurările îndrumării se va atrage atențiunea vizitatorilor și asupra părții formale a uneltelor; legătura lor cu procesul muncii: dezvoltarea continuă a acestora. Se vor scoate în evidență formele mai evolute ale uneltelor și vor fi puse în legătură chiar cu cele de azi.

Vitrina IV. Produse ceramice. În continuare cu agricultura și creșterea vitelor se prezintă greutăți pentru războiul de țesut și fusaiole din lut ars, dovezi ale practicării intense a țesutului din plantele textile și din lîna animalelor.

Olăritul la daci cu întrebuintarea roatei olarului avea o dezvoltare însemnată. Nu rareori, alături de vasele lucrate la roată, se găsesc și vase lucrate cu mîna. Atît la unelte cît și la ceramică, se va arăta că apariția formelor noi nu scot din întrebuintare numai de cît pe cele vechi, care mai persistă.

Vitrina V. Monede, obiecte străine de import, sticlă colorată, vase de bronz, statuete, etc. Se va relata că pe lîngă ocupațiile de căpetenie ale populației dacice — agricultura, creșterea vitelor, minăritul, meșteșugurile — o îndeletnicire importantă era în acea vreme și comerțul,

Legăturile de schimb ale dacilor, bazate pe monedă, aduc după sine ivirea unei noi categorii sociale, negustorii, care nu se mai îndeletnicesc cu producția ci cu schimbul de produse. O caracteristică a societății împărțită pe clase.

Urmează prezentarea materialului de construcții — cărămizi, țigle, pietre de construcții, apeduct, fierărie de la construcții, chirpici etc., și material complementar — desene, planuri, machete — referitor la așezările dacice.

Se va explica tehnica și sistemele de construcții folosite de daci; cadrul geografic în care sînt situate acestea. Se relatează că în societatea dacică de pe timpul lui Burebista-Decebal, în timp ce pătura suprapusă a șefilor de trib, șefi militari, regi, etc., locuiau în castele și cetăți monumentale, luxoase, din piatră, populația de rînd se adăporea în case sărăcicioase din nuiele și chirpic și în bordeie.

La fel se va explica că realizarea unor uriașe întărituri a fost posibilă numai prin munca unui număr însemnat de sclavi și populație înrobătă.

Pe unele din pietrele de construcție se află cioplite litere, dovadă a cunoașterii și folosirii scrisului de către daci.

În legătură cu inventarul mărunț aflat la cetăți vor fi prezentate armele de luptă folosite de daci.

Vitrina VI-VII. Obiecte de artă, de podoabă, ceramică ornamentată. Planurile unor sanctuare.

Pe baza acestor obiecte și a materialului auxiliar se vor da explicații privitoare la preocupările artistice ale societății dacice, la prelucrarea argintului cit și cu privire la credințele religioase. Rolul religiei și al tagmei preoțești în societatea dacică.

La urmă sînt prezentate monumentele reliefate aflate în cetățile dacice, monumente care reflectă cucerirea Daciei de romani. Se vor aminti cauzele economice care au dus la cucerirea statului dac de către romani. Lupta eroică a dacilor pentru apărarea independenței. Cele două laturi, pozitivă și negativă, a cuceririi Daciei de către romani.

Socotim că din cele expuse se desprinde clar importanța deosebită pe care o au muzeele noastre în îndeplinirea scopului cultural-educativ printr-o îndrumare pricepută, corolarul întregii activități muzeale, căci scopul final al muncii de muzeu, și al expoziției muzeale, este prezentarea ei maselor de vizitatori.

Organizarea muzeelor noastre pe baze noi, sporirea continuă a numărului de vizitatori aparținători oamenilor muncii, și ca urmare rolul cultural educativ mereu crescînd al acestor așezăminte culturale, trebuiesc socotite ca făcînd parte din revoluția culturală a țării noastre.

Muzeele țării noastre au încetat de mult de a mai avea un caracter egoist de clasă, destinate unui număr restrîns de vizitatori, inaccesibile maselor populare, cum erau în trecut. Ele au încetat de a mai fi simple de-

pozite de materiale, de a avea un rol de satisfacerea clasei dominante și a sta departe de frământările și năzuințele maselor populare.

Prin noua organizare și îndrumare muzeală, muzeele Republicii Populare Române devin factori activi în educarea și instruirea oamenilor muncii, instrumente folositoare în mîna guvernului și a partidului.

Munca ce stă în fața activiștilor de muzeu este o muncă ce trebuiește îmbunătățită pe zi ce trece.

Muzeele noastre, expozițiile noastre muzeale, numai prin prezentarea lor maselor de vizitatori potrivit principiilor de organizare și îndrumare arătate în această scurtă expunere, vor putea contribui în mod real la marile acțiuni pentru pace, democrație și construirea socialismului în țara noastră.

Muzeul memorial „Aurel Vlaicu“

De BENIAMIN BASA

Pe valea Mureșului, nu departe de Orăștie, acolo unde Cîmpul Pîinii se deschide larg, printre pomi roditori se zărește satul Bîntînți, locul de naștere și copilărie al inventatorului și inginerului aviator Aurel Vlaicu.

În mijlocul satului se află casa părintească a lui Vlaicu o casă țărănească, potrivită, spoită alb, acoperită cu țiglă, cu două ferestre spre uliță și cu o grădiniță. Ea nu s-a schimbat pînă azi decît în mică măsură, păstrîndu-și caracterul de odinioară. Străinul ar trece pe lîngă ea nepăsător dacă privirea nu i-ar fi atrasă de bustul de bronz și placa comemorativă din față, care arată că aici, în satul iobagilor de altădată și în casa unor harnici țărani s-a născut și a trăit Aurel Vlaicu.

Astăzi în această casă-monument istoric și organizată ca muzeu memorial, trăiește Ion Vlaicu, fratele și colaboratorul credincios al aviatorului.

Înființat cu prilejul zilei aviației din anul 1952 de către Muzeul Regional Deva și prin grija și sprijinul organelor administrative și a Partidului, Muzeul memorial „Aurel Vlaicu“ are ca menire instruirea și educarea oamenilor muncii în scopul cunoașterii începuturilor aviației românești și al dragostei față de știința pusă în slujba progresului omenirii. Muzeul cuprinde:

a) Odaia ocupată de Aurel Vlaicu în casa părintească, cu mobilierul și aranjamentul ei țărănesc. Aici s-a născut Aurel, a copilărit și și-a frământat spiritul creator, aplecat zi și noapte asupra planurilor și schițelor.

b) Atelierul improvizat de Aurel și Ion Vlaicu într-un șopron unde se găsesc și azi unele din uneltele și piesele mecanice folosite în munca lor de inventatori.

c) Expoziția muzeală organizată pe baze noi științifice. Ea cuprinde numeroase obiecte și un bogat material complementar, legate de activitatea de inventator și aviator a lui Aurel Vlaicu, prezentînd complexul de viață în care a trăit și a muncit el. Această temă este urmărită în ordine cronologică parcurgînd firul vieții și activității lui Aurel Vlaicu din copilărie și pînă la sfîrșitul vieții sale.

Expoziția începe printr-un text cu caracter biografic însoțit de portretul lui Aurel Vlaicu lucrat de pictorul Simionescu. O serie de panouri, fotomontaje și texte explicative înfățișează imaginea de altă dată a satului Bîntînți, casa natală, părinții și familia aviatorului.

Sînt redată apoi, prin texte și fotografii, scene și momente din copilăria și viața de școlar a lui Vlaicu, în țară și străinătate, precum și primele începuturi ale activității lui creatoare, strădaniile și greutățile înfrîmîpinate.

Pe un alt panou se văd schițe și desene cuprinzând proiecte și invenții personale din domeniul mecanicii și aviației. Ceea ce atrage atenția în mod deosebit este primul său tip de avion și primele zboruri. Se scoate în evidență neîncrederea și scepticismul arătate de oficialitatea burghezo-moșierească față de încercările lui Aurel Vlaicu, cu texte și reproduceri din corespondența inventatorului, privitoare la aceste fapte.

Urmează zborurile prin Ardeal, România, Ungaria, Austria, Bulgaria, cu localitățile unde au avut loc aceste zboruri, apoi tipurile de avioane ale lui Vlaicu și activitatea lui la Cotroceni.

Expoziția continuă cu arătarea celor mai mărețe succese ale aviatorului: participarea la concursul internațional al primelor zboruri aeriene de la Aspern, lângă Viena, la care Vlaicu se clasează fruntaș.

Un panou îl ocupă corespondența lui Vlaicu în legătură cu activitatea și planurile sale de perfecționare a mașinii de zburat, ultimul zbor și sfârșitul aviatorului.

Expoziția se încheie cu arătarea felului cum este privită azi știința, tehnica și aviația, cum este ajutat și încurajat tineretul în regimul nostru de democrație populară, în munca de inovator și inventator, în aviația sportivă și în toate domeniile științei și tehnicii, în contrast cu regimurile trecute în care a trăit și muncit Vlaicu.

În sfârșit, este arătat rolul aviației păcii și progresului, în agricultură, silvicultură, transporturi și alte domenii ale construcției pașnice.

Sub panourile prezentate mai sus sînt așezate vitrine în care sînt expuse o serie de obiecte privitoare la viața și munca lui Aurel Vlaicu: carnet și schițe din timpul anilor de școală, planuri și proiecte pentru diferite construcții tehnice și aparate, gramofon, mașină cu aburi, bicicletă, motocicletă, toate construite sau folosite de Aurel Vlaicu, apoi piese de îmbrăcăminte ca pelerina în care Vlaicu a făcut ultimul zbor, casca de pilot și altele.

O altă vitrină cuprinde corespondența cu oamenii de seamă ai vremii: caracterizări ale acestora asupra lui Aurel Vlaicu, așa cum este entuziasmul autograf al lui Caragiale: „Trăiască Vlaicu și sus tot mai sus!”

Toate aceste imagini bogate prezentate în muzeu sînt întregite de explicațiile pline de farmec duios sau uneori presărate cu o notă de veselie, ale lui Ion Vlaicu, fratele aviatorului și cel mai apropiat colaborator al său.

Muzeul memorial „Aurel Vlaicu” tinde spre o îmbogățire continuă. Numeroși vizitatori de toate vîrstele, elevi și soldați, aviatori, muncitori din fabrici și de pe ogoare, din cele mai îndepărtate colțuri ale țării, vizitează muzeul și semnează condica în semn de prinos memoriei cutezătorului zburător. În fiecare an, de ziua aviației se fac serbări și demonstrații cu cele mai moderne aparate, acolo, pe cîmpul pe care cu cîteva decenii în urmă, Aurel Vlaicu făcea primele încercări de zbor cu aparatul său tras de cai și de flăcăii din sat.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

ЗАМЕТКИ ПО ПОВОДУ ЭТНИЧЕСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ РУМЫН

Краткое содержание

Акад. К. Дайкович.

В истории румынского народа, на вопрос о его происхождении или, точнее, **окончательного** его образования, а именно: **когда**, где и **как** возник румынский народ и румынский язык, -ещё не найдено удовлетворительного ответа.

В прошлом, этот вопрос из чисто-научного сделался политическим и постепенно выразился в шовинистический, узкий национализм, оставаясь таковым почти без исключения во всех трудах буржуазных историков и языковедов.

В настоящее время, к счастью, условия обсуждения этого вопроса радикально изменились. Политическая подкладка потеряла свою ценность, а материалистическое мировоззрение, которое стоит в основе исследования социальных наук, представляет собой солидную гарантию для правильного, документированного методологического толкования.

Различные догматические рассуждения (вернее предрассудки), толкования, которые являются скорее результатом предвзятого мнения, нежели изучения конкретных данных, должны быть подвергнуты основательному пересмотру.

Грандиозный, сложный, многогранный феномен образования румынского народа был приведен к схематическим, упрощенческим формулам: 1) исключительная туземность (этническая, культурная и языковая постоянная неизменяемость и непрерывность). 2) Массивное переселение в два или три приема (абсолютное исчезновение коренного элемента и, позднее, переселение в VIII—XII веках румынского народа с юга Дуная, постепенные переселения румынского народа от юга Дуная, к другому румынскому народу на севере от Дуная).

В большинстве этих исследований абсолютно были выпущены из виду другие существенные аспекты этого вопроса, которые должны были предшествовать органическому территориальному аспекту, а именно: **Эпоха и составные части румынской этнической формации.**

Исследования возникновения румынского народа и языка должно исходить из конкретной действительности юго-востока Европы-составной части римской империи с его **культурными и политическими границами в различные отрезки времени.**

Прежде всего, как мне кажется, является необходимым исследовать с точки зрения материальных установок весь вопрос восточно-римского

(карпато-балканского) элемента, установив для этого различные римские центры и их характерные особенности.

Одним из важных пунктов исследования является, конечно, изучение жизни народов, говорящих на румынском языке в Дакии, Панонии, на Балканах и их общественно-политическая организация. Исходя от неустойчивости пастушеского населения и, вообще, народностей первых X—XII-ых веков нашей эры, можно было ожидать разъяснения отсутствия римского элемента в названиях карпато-балканских областей, как и относительную сохранность языкового единства и легкой зависимости этих бродячих жителей от господствующей части населения.

Подробное исследование исторических, языковых, этнографических, юридических и пр. данных не может быть пренебрегаемым в объективном изучении этнического происхождения румынского народа.

Роль, сыгранная латинским (романским) языком в материальной, общественно-экономической и духовной жизни карпато-балканской области, — (распространение христианства!), реальный вклад кочевых народностей в деле поощрения материальной культуры и общественной организации тех времен и местностей, колоссальный славянский вклад в дело создания общины румынского народа и пр. — являются главными импонирующими вопросами, которые должны быть разрешены до того, как будет разрешен вопрос, когда и в таких обстоятельствах, из каких римских восточных элементов мог возникнуть румынский народ? Когда мы можем говорить о **румынском народе** и, наконец, где образовался этот народ?

Что касается нас, то мы склоны думать, что невозможно говорить о **румынском** народе до возникновения первоначальных средневековых формаций на территории к северу от Дуная. Столь позднее упоминание о валахах нам не кажется совсем **«случайным»**. Оно должно иметь объективную причину, а именно: достаточно позднее появление валахов, как отдельного народа в среде восточно-римских народов. Это разрешение вопроса кажется наиболее подходящим для образования дако-румынского языка.

НОВОЕ МОНЕТНОЕ СОКРОВИЩЕ И НОВОЕ ДРЕВНЕЕ МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ ГУНЕДОРЫ.

Краткое содержание.

О. Флока.

На границе села Инурь, района Албы находится одинокая возвышенность с видом на большое расстояние вокруг: это холм «Пиатра ку стынжену».

Расследования показали, что небольшая терраса на вершине холма, — узкая и непригодная для жилищ, но с видом на большое

расстояние, служила обсервационным (наблюдательным) пунктом для жителей, населявших нижние террасы холма.

Образцы керамики, найденные здесь на поверхности разнообразны, как по форме, цвету и тонкости орнаментов, так и по принадлежности к различным культурам, к которым они относятся.

Многочисленные обломки керамики, начиная от самых старинных (по дате) принадлежат к началу металлической эры, к так называемой сорочьей культуре, столь часто встречаемой в доисторических селениях области Гунедоры.

Среди черепков, найденных в этих местах, есть и образцы, характерные для более поздней, образцовой эпохи. Кроме этого, одно из главных мест в керамике найденной на терассах холма «Пятра ку стын-жену», занимает керамика позднейшего железного периода, выработанная руками или при помощи колеса, серого или красного цвета.

Повидимому, второй, железный период, является последней фазой существования этих селений.

В восточной стороне вышеназванного холма был извлечен на поверхность, во время пахотных работ, клад, состоящий из римских монет времен республики. Монеты числом в 37, находились в сосуде, сработанном руками, темно-коричневого цвета, дакийского происхождения.

Все монеты клада прекрасно сохранились. Ни одна не представляет собой различных особенностей, что касается выделки, ни одного нового имени монетного должностного лица и пр. В кладе не замечается местных подделок официальных римских денаров времен республики, какие случались при находках других римских монет этого периода.

Первые монеты клада относятся к 172—151 гг. до нашей эры и носят имя монетного должностного лица Маркуса Юниуса, а последние две датированы 77 годом до нашей эры и носят имена Люциуса Рутилиуса, Флаккуса и Публия Сатрионуса.

Выпуски монет за весь период 172—77 гг. до нашей эры — одинаковы, заметна легкая повышаемость в выпусках 91—89 г. г., но это не дает нам права предполагать, что эта дата является главной эпохой накопления клада.

Что касается веса монет клада Инурь, то он равен, с небольшой разницей нормальному весу римского динара республиканского периода.

Четыре из 37 найденных монет имеют на себе контрамарки (талоны). Монеты были зарыты в землю в середине первой половины первого века до нашей эры. Таким образом открытие этих монет указывает нам на один из древнейших кладов римских монет, зарытых на территории свободной Дакии. Причина закапывания не может иметь другого объяснения, как то, чтоклады припрятывались состоятельными людьми во время неверного положения, созданного войной или внутренними разногласиями.

Сокровище Инурь — одна из немногих находок монет дакийского периода в истории нашей родины — на территории Дакии.

Хотя селение Инурь не было исследовано путем раскопок, все-же, как мы изложили уже в самом начале, — можно установить, что последняя фаза населенности в этой местности ведет к дакийской общине первого века до нашей эры.

Клад служит, как и многие другие римские монеты периода республики, которыми пользовались в дакийской торговле. Факт, что они были найдены на месте, населенном дакийцами, является лишним доказательством, что они входили в состав имущества личности, связанной с этим местом.

ГЕТО-ДАКИЙЦЫ В РИМСКОЙ ДАКИИ.

Краткое содержание.

Ион И. Руссу.

Одним из наиболее сложных вопросов европейского юго-востока в древности является судьба коренных жителей Дакии после римского завоевания в 106 году до нашей эры. От разрешения этого вопроса зависит в большой мере установление основ римского начала в этой провинции и, следовательно, происхождение римлян, которые появились здесь в средних веках — т. е. румыны современной эпохи.

Известно, что, опираясь на отрывки, как „to Getôn ethnos exeilon“ (Юлиан Отступник), „Dacia diuturno bello Deceballi viris fuerat exhausta“ (Евтропий), ученые романтической эпохи историографии (как, например румынский латинист П. Майор, 1812 г.) утверждают, что гето-дакийцы были, якобы, истреблены или изгнаны из их страны римскими завоевателями в 106 году. Следовательно, Дакия была, якобы опустошена и лишена своих коренных жителей и позже населена пришлыми колонистами по знаменитому выражению Евтропия: „ex toto orbe Romano“.

Идея истребления является существенной частью хорошо известной диссертации Р. Реслера (1871), который поставил себе целью с одной стороны, доказать отсутствие туземного дако-фракийского элемента в провинции Траяна, с другой стороны, хотел доказать слабую основательность и длительность римского элемента в Карпатах после эвакуации 271 года. Позднее венгерские ученые горячо защищали и распространяли эту теорию скорее из-за политических и национальных интересов, чем из-за научных, ссылаясь на толкование двух сцен с траяновой колонны (LXXIV, CLIV, CLV), данное Цикориусом, и на небольшое количество дако-фракийских наименований в надписях римской Дакии.

Перед этими поспешными и подозрительными заключениями, стало необходимым пересмотреть все данные исторических, археологических и этнографических источников относящихся к гето-дакийскому населению до и после воин 101/2 и 105/6 гг. нашей эры.

а) **Литературные тексты.** Установлено, что юлианово слово „exeilon“

(Цезарь 327), если и обозначает «я уничтожил», «я истребил», является стилистическим преувеличением или же имеет скорее смысл: «я победил, подчинил, присоединил» гетов. „*Viris exhausta*“ (Евтропий VIII, 6, 2) обозначает — как давно уже доказано — «опустошил» („*vidé*“) но не в смысле уничтожил народонаселение, а только мужчин, которые пали на поле битвы, попали в плен к римлянам, были сосланы и т. д.

Другие тексты говорят последовательно о покорении Дакии, о поражении даков, но вовсе не об их «уничтожении» (Кассий Дно, Евтропий, Евсебий, Кассиодор, Аппиах, Аврелий Виктор и др.).

Один из отрывков, неизвестный Суидасу (s. v. *hypedexanto*), содержит немаловажный эпизод дикийских войн: группа в три тысячи бежавших дакийцев возвращается в свои обиталища, обаяваясь подчиниться приказам господствующих римлян. Надписи выражают этот же смысл („*Traianus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit*“, CIL VI 1444), на монетах выгравированы сцены победы Траяна, VICTORIA DACICA, DACIA CAPTA с символами подчинения.

б) Скульптура на Траяновой колонне, кроме битв и резни, походов военных работ, речей и пр. представляет различные сцены подчинения (*deditio*) дакийского населения. Ознаны, по меньшей мере, шестнадцать таких сцен, где гражданское население, как аристократия, так и люди из народа, сдаются римским властям, в частности — императору-победителю, который их милует, принимая всех с отеческой любовью. Только одна сцена (CXL) представляет собою самоубийство дакийцев (кроме сцены самоубийства Декебала — CXLV). Ничто на Траяновой колонне не указывает на многие численные массовые самоубийства дакийского населения:

В действительности же как видно из всех документов, и что вполне естественно, народная масса предпочла жить, нежели кончать жизнью или же бежать на север и оставить жилища своих предков.

в) **Вспомогательные формации** дакийцев (*alae, cohortes*), средним числом между 9—10, были не менее многочисленны, чем присланные, из других провинций в течение II века (из Бельгии — 12, из Сирии — 13, из Африки — 9). Две или три из этих формаций были составлены через несколько десятков лет после поражения 106 г. (во время императора Адриана, Марка Аврелия и др.) и, конечно, были рекрутированы из туземного населения, а не из поселенцев, пришедших „*ex toto orbe Romano*“.

г) **Дако-фракийские наименования** людей в надписях Дакии не менее многочисленны (55—60), чем восточные или кельтские.

Редкое присутствие туземцев, — по большей части крестьян и пастухов, — в эпиграфических текстах, объясняется, главным образом, их быстрой романизацией, выраженной, обычно, присвоением римских имен.

Свободные дакийцы, а также костобокийцы и карпийцы и др. являлись дакийскими туземными племенами, смежными с римской Дакией:

Марамуреш, Буковина, Молдавия, Галиция и пр., а не эмигрантами из провинции.

Романизирование. За 165 лет императорского режима в Дакии пульсировала и развивалась римская цивилизация, которая отражается в большом количестве надписей, памятников, сооружений и разных археологических находок.

Цветущее развитие этой цивилизации решительно повлияло на жизнь гето-дакийских туземцев: их язык был заменен народным латинским, от которого происходит современный румынский язык. Он еще сохраняет сделки дако-фракийского элемента — приблизительно 170 слов, индо-европейских, до-римских, которые составят содержание подробной анкеты.

Все выше-указанное является главным научным положительным доказательством в пользу тезы о туземном происхождении румынского народа, о связи между современными румынами и их дако-фракийскими предками.

НАДПИСИ И ПАМЯТНИКИ ИЗ ГЕРМИСАРА

Краткое содержание

Николае Гостар.

Надписи. До сих пор доводят до сведения 28 надписей находящихся в Чигмэу, район Орэштia (Гермисара) или вблизи этой местности. По мимо этих надписей, теперь обнаруживаются и другие, а именно те выдолбленные в среднем веке, на стенах католических церквей, в данный момент кальвинистских, из Джеоаджиу де жос район Орэштia.

Эти надписи были обнаружены в 1930 году, при разрушении здания.

Имя лагеря и гражданских размещений из Чигмэу, в древности было Гермисара от названия термальных вод из Джоаджиу-вестны и чтимые жителями Дакии, потому что (*germi-sara*) означали горячие воды, на дакийском языке.

В лагере Гермисара был гарнизон *pedites singulares Britannici* которые со времени Маркуса Аурелиуса становятся постоянной воинской частью, получив название *n(umerus) p(editum) s(ingulariorum) B(ritannicorum)*; их нельзя смешивать с *pedites singulares consularis* (охрана губернатора Дакии из Апулума). Эта британская часть, которая участвовала в дакийских войнах, упомянута в Дакии в 110—245 годах. В гражданском размещении обычно впервые поселялись ветераны происходящие из этой части вместе с их семьями, из которых некие сохраняют их прошлые названия кельто-британские, например *Alan(is?)*, *Attio*, *Attius*, *Coes* . . . , *Niss* . . . , *Tato*, . . . *sirn*. В этом размещении важную

роль имели *Galatae consistentes* организованные в коллегии и некоторое число семито-сирийцев. Занятиям жителей вообще было земледелие, это видно по их одежде фг. 9, а также по числу земледельческих хозяйств, распространённых вокруг Гермисара. С точки зрения административного, гражданское размещение из Гермисара имело качество *vicus*, а может быть *pagus* и зависело от *colonia Sarmizegetusa*.

Рельеф надгробного памятника (едиколы) фг. 9. подтверждает существование элементарной учёбы — *ludi litterarii* — даже в небольших местностях Дакии.

ГУНЕДОРСКАЯ ОБЛАСТЬ В IV—XII ВЕКАХ

Краткое содержание.

К. Горедт.

В виду редкости или даже совершенного отсутствия письменных источников и в виду многих пробелов в изучении топонимии Трансильвании первого тысячелетия, археологические материалы, как прямые современные источники, могут дать ценные дополнительные сведения относительно истории Трансильвании IV—XII веков.

Поэтому далеко не лишено интереса проанализировать археологические открытия этой эпохи в гунедорской области.

Территория, включенная в данное исследование, простирается вдоль долины Муреша и его окрестностей на запад от долины Кужира, — приблизительно до черты, которая отделяет Ардял от Банага, включая страну Гацега до горных хребтов, а на север от Муреша, включая определенную часть Западных гор (рис. 1).

В эпоху Рима эта территория была подвержена такой усиленной романизации, что не удивительно, если и после оставления провинции, существуют археологические указания, которые подтверждают непрерывность одной римско-провинциальной части населения в течение IV-ого века, что констатировано главным образом в Сармизегетусе и Вецеле.

В Сармизегетусе были замечены в *Aedes augustalium* изменения по благоустройству города, относящиеся к сравнительно позднейшей эпохи, а амфитеатр был использован, как укрепление, в течение IV-ого века, на что указывают его забарикадированные входы и клад, состоящий из монет времен Валентиниануса I-го, зарытый внутри амфитеатра.

Непрерывность жизни в Сармизегетусе в течение IV-ого века доказана находкой семи (7) монет императоров Диоклетиана, Галерия, Максимиана, Констанция, Юлиана-философа и Валентиниануса I-ого.

Из Вецела происходят монеты четвёртого столетия времен Грациануса, а также застёжка одежды с повернутой лапкой (рис. 2; 1) а для эпохи христианства является важной находка на территории бывшей провинции застёжки носящей христианский характер.

Нахождение монет в других местностях, как Гунедоара, Пасул Вулкан, Салаш и Физешть указывает, кроме всего вышеупомянутого, что некоторая часть провинциальных римлян жила в области Гунедоры до конца четвёртого века. Золотые монеты пятого и шестого веков были найдены в Добре и Вецеле. Заменательно то, что в этой части долины Муреша ничто не указывает на селенья германских племен; таким образом эта область служила как-бы мостом, соединявшим два центра-один, находящийся вокруг Тыргу-Муреша, а другой-около слияния реки Муреша и Тиссы, которые были густо поселены германскими племенами.

К первой половине седьмого века относятся две пальчатые застёжки Сармизегетусы (рис. 22) и Вецела (рис. 3), которые имеют сходные образцы найденные на территории, находящейся в треугольнике между Венгрией, южной Россией и областью, лежащей вдоль Балтийского моря. По области, где были обнаружены, по эпохе и площади распространения типа, эти две застёжки могут скорее быть признаны славянского, нежели германского происхождения.

В последующих веках вся дунайско-карпатская область была подвержена усиленному славянскому влиянию, которое выражается во множестве славянских названий. Археологические славянские материалы области Гунедоры представлены раскопками в Бухольте, Кужире (рис. 4) Федрах, Турдаше (рис. 5)

Достойно внимания отсутствие прямых доказательств, касающихся добывания золота в Западных горах в до-феодалную эпоху, хотя название Златна (от болгарского злато-золото) доказывает, что местное население знало о существовании залежей золота.

Самые значительные следы населенности в области Гунедоры в конце этой эпохи кажутся тесно связанными с осваиванием железной руды в самой Гунедоре, где были найдены 54 могилы на обширном кладбище одиннадцатого века (рис. 6). Необычайным и заменательным для медицинских занятий, а также суеверий одиннадцатого века, является трепанация черепа найденного в 24-ой могиле (рис. 7). Кладбище, повидимому, принадлежало славянскому или славяно-румынскому населению, в отличие современного венгерского кладбища в Молдовенештах около Турды.

Не исключается возможность что под фундаментом нынешнего гунедорского замка существует земляное укрепление современное кладбищу одиннадцатого века.

В Муреше в близи села Аурел Влайку найден край глиняного котла (рис. 8), весьма характерного для первых веков второго тысячелетия. Остается только выяснить в какой мере такие сосуды могут считаться венгерского происхождения или же, просто, являются специфической формой данной эпохи.

Спорные материалы позволяют, однако, сделать вывод относительно прошлого Гунедорской области в IV—XII веках. Отсюда вытекает нали-

чие на этой территории части провинциального римского населения в четвертом веке, отсутствие германского элемента в четвертом-шестом веках, а также присутствие славянского населения в последующие века. В первые века до феодальной эпохи выделяются, главным образом, местности Сармизегетуса и Вецел, благодаря нахождению некоторых предметов, принадлежащих этой эпохе. Гунедорское кладбище указывает на зарождение современного города ещё в одиннадцатом веке, что, по всей вероятности, связано с добыванием и обработкой железной руды-находящейся в этих местах.

СЕЛА ЗАРАНДА, СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЕ В КРЕСТЬЯНСКИХ РЕМЕСЛАХ

Краткое содержание.

Николае Дунаре

В вопросе экономического и культурного повышения народности-Мочов из области западных гор потребовалось и этнографическое содействие. В этом смысле были предприняты изыскание в течение трех лет (1952—1954) в районах Беюш, Гурахонц, Брад, Кымпень. Исследование тематики сел Заранда, специализированных в крестьянских ремеслах имело место в 1953 году.

Расположенная в юго-западной стороне Западных гор Страна Заранда находится в котловине образованной верхней долиной Белого Криша. Горное окружение котловины состоит: к северо-западу из гряды гор Кодру, к северу-востоку находится массив Бихария с вершиной Гэипа, к востоку-более низкие: вершины Вылкану, к югу и к югу-западу-цепь гор Заранда, завершая таким образом впечатление закрытой крепости. Эта котловина с окружающими её горами образует прекрасно сплоченное этнографическое и географическое целое.

Наличие бедной, неприспособленной для земледелия земли, не дало возможности развиться этому земледелию; с другой стороны, переизбыток местных народных ресурсов, как дерево, глина, камень, железо, шкурки, кожи, солома, вода и пр. — были причиной того, что относительно густое население Заранда нашло особые средства к существованию в различных побочных занятиях и особенно в ремеслах. Исследование этой стороны жизни Заранда ставит перед нами этнографическую и экономическую задачу, представляющую не малый интерес.

Положение в Заранде, как в Бихоре, не только абсолютно сходно с положением остальных Западных гор, но и с положением других полос не только Трансильвании, но и всей страны.

В основу феодального производства входило производство мелких ремесленников и мелких крестьянских хозяйств. Несмотря на то, что процветание этих производств задерживалось низким уровнем орудий

производства и феодальными обязательствами производителей, все-таки на этом этапе появились образцы народного искусства: — гончарное ремесло, ремесло по дереву, выделка кож и пр. в довольно большой мере.

Жители Обыршен и Тырновицы платили налог феодалам глиняными изделиями, жители Доброца-деревянными, жители Лауца-тележными колесами, жители Рышкумецы ткацкими рамами, жители Булзешты земледельческими, орудиями, жители Михэйлен-шерстяными и конопляными нитками, жители Герцоган полушубками, плотники различных сел воздвигали постройки на господских дворах в Халмагах, а Бае де Криш, в Рыбице, Крысчоре и Михайленах.

Начиная с XVI-ого века, а тем более в последующие века зарождается и развивается слой торговцев этими ремесленными производствами.

Будучи обязанным платить налог и сбывать свое производство на рынке кришский моц ограничивается в собственном хозяйстве только самым необходимым, украшая сработанные предметы весьма скромной орнаментацией. После освобождения от крепностной зависимости, в период предшествующий капитализму — имеет место расцвет местного мастерства.

Кроме общих исторических условий, процесс усовершенствования имел своей точкой отправления эти местные условия, а также богатое количество сырья.

Главным народным богатством-источником средств производства, всегда было дерево. И жители Заранда сделали с течением времени плотниками, столярами, дудочниками и пр.

Некоторые села Заранда специализировались в каких-нибудь вышеупомянутых ремеслах. Таким образом было исследовано село столяров-Рышкулица. В прошлом существовали и другие села, специализировавшиеся в крестьянских ремеслах. Но специальность, как всякий социальный феномен, имеет периоды повышения и понижения, в связи с развитием общества, с переменой образа жизни и в связи с появлением новых средств для удовлетворения требований населения. Таким образом объясняется упадок кожевенного производства, в Бенештах и Халмагах — древних центрах кожевников по производству постылов (опинок). Также в Поенарах — в селе ткачей шерстяных ткачей — в наши дни существуют очень мало мастеров, выделяющие чёрные зарандские сермяги.

Изучение труда о крестьянских ремеслах, которыми занимаются в целом ряде сел, а также изучение неспециализировавшихся сёл — дает нам несколько общих интересных установок. В многочисленных более старинных трудах в области этнографии, языкознания, истории литературы и пр. — подчеркивается роль скотоводства и перегонки скота на летние пастбища, в сохранении единства румынского языка и фольклора. Не уменьшая этой роли скотоводства, новейшие этнографические исследования указывают на другие факторы, которые способствовали сохранению и развитию этой культурной единицы нашего народа.

В этнографических трансильванских зонах замечались многочисленные экономические-коммерческие сношения с соседними провинциями (страна секуев, Бырсей, Нэсэуд) извоз (Сэчел, Быргэу, Бреку). а также переселения некоторых масс населения Трансильвании в Молдавию и Мунтению и наоборот также способствовали поддержанию и развитию этнографических сношений между различными областями страны.

Нынешние этнографические исследования Западных гор выявили и другие формы связи между различными областями. Таковыми является торговля рамами для тканья крестьянских ковров и тканей, пастушьими свирелями из Заранда, торговля ушатами и обручами в стране Моцов, торговля стеклами, практикуемая жителями Гуедина, сезонные выезды на пахотные работы в Бэрэган и равнину Дуная и др.

Другое констатирование состоит в том, что кроме определения материальных условий исследуемой полосы, кроме изучения многочисленных ремесел и занятий, практикуемых здесь — числом около сорока (40) — выявляются способности, умение применяться к различным видам деятельности, как и многочисленные возможности артистического творчества.

С точки зрения специализирования в ремеслах, Заранд стоит на более высокой ступени, что касается качества и сбыта, чем такие производства Бихора, как производство ткацких рам и свирелей. Эти два ремесла исследуемой полосы, находятся на уровне, достигнутом в производстве кадок и ушатлов в Кымпенах у Моцов, которые до первой мировой войны сбывали свой товар в восточную Венгрию.

В современных условиях ремесленники организуются в кооперативы и для совместного производства предметов хозяйственного обихода, а также изделий народного производства, как например, в Холмагах, Бае де Криш, Браде, Крысчоре, Бэице, Герцегане, Рышкулице. Этим кооперативам вменена в обязанность обслуживать местное население и помогать производству фабрикации и переработкой полуфабрикатов, а кроме того использовать избыток рабочих рук в селах.

Для правильного развития этой отрасли, ремесленные кооперативы придают большое значение изделиям народного творчества, культивируя традиции и развивая опыты, существующие в этой отрасли в каждой зоне. Необходимо наблюдать и направлять процесс художественных изделий, потому что в Заранде, как и в других областях стали замечаться отклонения от принципа заботливого осваивания передового наследия.

Скорняки Крысчорской кооперативной организации производят предметы с весьма бедной орнаментацией: горшечники из Обыршин и Тырнавицы преобладают старинными орнаментами, дававшими основной тон раскрашенной глизированной румынской керамике Заранда.

Истинная оценка художественного наследования Заранда может иметь место только при стимулировании местных талантов. Необходимо дать толчок и умножению кооперативных организаций народного искусства: — поддерживать их связь с домами народного творчества, художественными школами и институтами. Тогда мы обеспечим и сохранение не только производства широкого потребительства, но сохраним развитие художественного наследия в его этнической районной оригинальности.

ВКЛАД В ОТНОШЕНИИ ОСВЕЩЕНИЯ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ В ПЕРИОД ОТНОСИТЕЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ КАПИТАЛИЗМА В ГУНЕДОРСКОЙ ОБЛАСТИ

Краткое содержание.

Бенямин Басса

В архивах префектуры бывшего гунедорского уезда в Деве найдено несколько документов от 1923—1929 года, из которых становится известным некоторые из действий борьбы рабочего класса этого периода. Речь идет о забастовках шахтеров Долины Жиу 1926—1929, рабочих золотых копей Брада (1925—1926), а также о забастовках заводских рабочих Кэлана 1926. В этом периоде рабочее движение регрессирует, что же касается наступательных действий буржуазии против рабочего класса, то они наоборот, принимают значительные размеры и румынская коммунистическая партия переходит в подполье. Действия рабочего класса организируются стычками на работе и местными забастовками с предъявлением экономических улучшений положения рабочих; однако не смотря на многочисленность этих забастовок, — они не принимают больших размеров. Они причиняются тяжелым экономическим положением рабочего класса и являются выражением его недовольствия, но не чуть не делом провокаторов, как доказывали оппортунисты с целью помешать единству рабочего класса. Особенно важную роль в этих действиях играли объединенные профсоюзы, которые вела румынская коммунистическая партия. Румынская коммунистическая партия, в условиях подполья, развила деятельную работу в профсоюзных и других массовых организациях, в целях объединения рабочего класса. Борьба рабочих Долины Жиу, Западных гор и рабочих металлургов Кэлана примыкает в колоссальной борьбе, которую вел наш народ под руководством партии против капиталистической эксплуатации во времена буржуазно-помещичьего режима.

РУКОВОДСТВО ДЛЯ ТРУДЯЩИХСЯ ВО ВРЕМЯ ПОСЕЩЕНИЯ МУЗЕЕВ

Краткое содержание

О. Флока

Работа занимается следующими вопросами: роль музеев как массовых культурно-воспитательных заведений; принципы лежащие в основе руководства; руководительная работа в связи с разными категориями посетителей; дискуссии и вопросы в связи с руководством; практические правила посещения и руководства: практические примеры руководства.

МУЗЕЙ, ПОСВЯЩЕННЫЙ ПАМЯТИ АУРЕЛА ВЛАЙКУ

Краткое содержание

Бенямин Басса

Описывается музей посвященный памяти „Аурела Влайку”, организованный в родном доме Аурела Влайку, великого изобретателя и первого румынского лётчика.

— R É S U M É S —

Quelques considérations sur l'ethnogénèse du peuple roumain

C. Daicoviciu

(Résumé)

La question de l'origine ou plus exactement de la formation définitive du peuple roumain, — précisément de l'époque, du lieu et du mode de la naissance du peuple roumain et de la langue roumaine — demeure, dans notre histoire, sans une réponse convenable au point de vue scientifique.

Cette question, purement doctrinaire au commencement, est devenue une question politique, dégénérée, de plus en plus, — chez les historiens et linguistes bourgeois, — en nationalisme chauvin et étroit.

Aujourd'hui, par bonheur, les circonstances de la discussion de cette question ont tout à fait changé. Le substratum politique est devenu sans aucune valeur et la conception matérialiste, qui est à la base des recherches dans les sciences sociales, constitue une garantie solide au point de vue documentaire, méthodologique et interprétatif.

Les divers jugements (ou préjugés) et opinions dogmatiques qui ont été créés comme résultats d'une attitude préconçue plutôt que de données concrètes, doivent être absolument révisés de fond en comble.

Le phénomène complexe, multiforme et grandiose de la formation du peuple roumain a été réduit à quelques formules schématiques et simplistes.

1. Autochtonisme exclusif (la permanence et la continuité ethnique, culturelle et linguistique ininterrompue) ;

2. Immigration massive à une ou deux reprises du VIII-XIII-ème siècle, au nord du Danube.

3. Admigrations successives d'un „peuple roumain“ du sud du Danube à un autre „peuple roumain“, du nord du Danube.

La majorité des chercheurs ont négligé complètement les autres aspects, essentiels, de la question, qui devaient précéder l'aspect territorial limité — précisément l'époque et les éléments constitutifs de la formation ethnique roumaine.

La recherche de la formation du peuple roumain et de la langue roumaine doit commencer par les réalités concrètes du sud-est de l'Europe — partie intégrante de l'empire romain avec ses frontières politiques et culturelles des diverses périodes.

En premier lieu, j'ai l'impression qu'il est nécessaire d'examiner, sur des bases matérialistes, la question de la romanité orientale (carpatho-balkanique), en établissant les différents centres roumains et leur spécifique.

Nous devons aussi étudier l'existence des populations romanophones

en Dacie, en Pannonie et dans les Balkans et leur organisation sociale-politique.

Puis, en partant du caractère instable des populations pastorales et des populations en général, des premiers 10-12 siècles de notre ère, nous pourrions éclaircir le manque de traits romans dans la toponymie des contrées carpatho-balkaniques et encore la conservation d'une relative unité linguistique et la légère dépendance entre ces habitants errants et les peuples dominants.

En suivant de près les données historiques, linguistiques, ethnographiques, juridiques et d'autre nature on ne peut négliger l'étude objective de la question de l'ethnogénèse du peuple roumain.

Le rôle de la langue latine (romane) dans la vie matérielle, économique-sociale et spirituelle de la contrée carpatho-balkanique, la propagation du christianisme, l'apport réel des populations migratoires dans la promotion de la culture matérielle et de l'organisation sociale de ces temps et lieux, la gigantesque contribution slave à la formation de la communauté du peuple roumain, sont des questions capitales qui s'imposent préalablement et doivent être résolues pour donner une réponse à la grande question qui se pose : quand et en quelles circonstances, de quels éléments de la romanité orientale le peuple roumain s'est-il formé ? Quand pouvons-nous parler d'un „peuple roumain“ et, enfin, où ce peuple s'est-il formé ?

En ce qui nous concerne, nous inclinons à croire qu'on ne peut parler d'un peuple roumain antérieurement aux premières formations féodales sur le territoire du nord du Danube.

La mention si tardive des Vlaques ne nous semble pas du tout „accidentelle“.

Elle doit avoir une cause objective : l'apparition assez tardive des Vlaques comme peuple distinct au milieu de la romanité orientale.

La même solution nous apparaît indiquée plus encore pour la formation de la langue roumaine, le daco-roumain.

Un nouveau trésor monétaire et un établissement ancien sur le territoire de la région Hunedoara

Oct. Floca

(Résumé)

Aux environs du village de *Inuri* (rayon Alba) se trouve la colline „Piatra cu Stînjeniu“, une hauteur isolée que l'on peut observer de très loin.

A la fin des enquêtes sur le terrain, nous sommes arrivés à la conclusion que la petite terrasse du sommet de la colline, très réduite et impropre pour une habitation, a été utilisée comme point d'observation et de sur-

veillance par la collectivité humaine qui habitait les terrasses d'en bas de la colline.

La céramique collectionnée à la surface du terrain est assez variée, comme forme, couleur, pâte, finesse et ornementation, aussi bien en ce qui concerne les cultures auxquelles elle appartient.

Les nombreux fragments céramiques (les plus anciens comme apparition) appartiennent au début de l'époque des métaux, à la culture „Coșofeni” qu'on rencontre tant de fois dans les établissements préhistoriques de la région de Hunedoara. Parmi les débris ramassés dans cet endroit existent des fragments céramiques qui sont spécifiques pour l'époque tardive du bronze. Une importante place occupe dans le matériel qu'on trouve dans l'établissement des terrasses de la colline „Piatra cu Stînjeniu” la céramique de la dernière période du fer, travaillée à la main ou à la roue, de couleur grise ou rouge.

Il semble que la deuxième époque du fer soit la dernière phase d'habitation de cet établissement.

À l'est de la colline mentionnée ci-dessus, a été découverte, à l'occasion des travaux agricoles, un trésor de monnaies républicaines romaines. Les monnaies sont dans un bon état de conservation. Il n'y a parmi elles aucune qui présente des particularités de fabrication, ni d'exemplaires inédits ou quelquel nom nouveau de magistrat monétaire etc. Il n'existent dans le trésor de Inuri aucune imitation locale des deniers républicains officiels qu'on trouve quelquefois dans les découvertes des monnaies républicaines romaines.

Les plus anciennes pièces du trésor sont des années 172-151 avant notre ère avec le nom du magistrat monétaire *Marcus Iunius*; les plus récentes, deux pièces de l'année 77, portent le nom du magistrat *Lucius Satrienus*. La fréquence des monnaies pendant toute la période 172-77 avant notre ère est presque uniforme. On peut observer une faible augmentation dans les émissions des années 91,89, mais pas de façon à nous faire croire qu'à cette époque ait été faite l'accumulation principale du trésor.

En ce qui concerne la valeur pondérable des monnaies du trésor de Inuri, elle se maintient avec de petites différences, autour de la pesanteur normale du denier républicain romain.

Parmi les 37 monnaies découvertes, quatre pièces possèdent des contremarques.

L'enfouissement du trésor est venu vers le milieu de la première moitié du premier siècle avant notre ère; par conséquent, cette découverte monétaire appartient à la série des plus anciens trésors de la Dacie libre. L'enfouissement s'explique par un fait bien commun: les riches mettaient à l'abri leurs biens à cause de l'incertitude créée soit par divers événements de guerre, soit par l'antagonisme intérieur de la société dace.

Le trésor de Inuri est une des rares découvertes monétaires de la période dace de l'histoire de notre pays, trouvée dans un établissement dace.

Bien que la station préhistorique de Inuri ne soit encore étudiée d'une manière satisfaisante, comme nous l'avons relevé, il est possible néanmoins de préciser que sa dernière phase d'habitation nous conduit à la société dace du premier siècle avant notre ère. Ce trésor contient, comme tant d'autres, des monnaies républicaines romaines utilisées dans le commerce dace. La découverte des monnaies dans un établissement dace nous permet de conclure qu'elles appartenaient à une personne de cette localité.

Les Daco-gètes dans la Dacie romaine

I. I. Russu

(Résumé)

L'un des problèmes historiques les plus compliqués du sud-est européen dans l'antiquité est la destinée de la population autochtone de la Dacie après la conquête romaine (106 n. è.) ; de la solution qu'on en donne dépend en grande mesure la réalité du fondement solide du romanisme de cette province et par conséquent les origines mêmes des „Romains“ qui apparaissent ici au Moyen-âge, les Roumains d'aujourd'hui. On sait que, s'appuyant sur des passages comme „to Getôn ethnos exeilon“ (Julien l'Apostat), „Dacia diuturno belli Deceballi viris fuerat exhausta“ (Eutropius), des érudits de l'époque romantique de l'historiographie (p. e. le latiniste roumain P. Maior, 1812) ont affirmé que les Geto-daces auraient été exterminés ou chassés de leur pays par les conquérants romains en 106. Par conséquent la Dacie aurait été littéralement vidée de sa population indigène et ensuite repeuplée par les colons venus, selon la célèbre expression d'Eutrope, „ex toto orbe Romano“. L'idée de l'„extermination“ constitue aussi le noyau de la thèse bien connue de Robert Roesler (1871), qui poursuivait le but de démontrer d'une part l'absence de l'élément autochtone thraco-dace dans la province de Trajan, d'autre part le manque de toute solidité et de durabilité du romanisme carpathique après l'évacuation de 271. Les érudits hongrois ont ensuite défendu et propagé avec ardeur cette théorie par intérêt évidemment plutôt politique et national que scientifique, en invoquant aussi l'interprétation donnée par Cichorius à deux scènes de la Colonne de Trajan (LXXIV, CLIV—CLV) et le nombre réduit des noms thraco-daces dans les inscriptions de la Dacie romaine.

En face de ces conclusions hâtives et suspectes on a jugé nécessaire de réexaminer toutes les données des sources historiques, archéologiques et épigraphiques concernant la population daco-gétique pendant et après les guerres de 101/2 et 105/6 n. è.

a) Les textes littéraires. On relève que le mot „exeilon“ de Julien

(*Caes.* 327), s'il signifie vraiment „j'ai exterminé, extirpé“, doit être une exagération stilistique, au bien a-t-il plutôt les sens de „j'ai vaincu, soumis, annexé“ les Gètes. „*Viris exhausta*“ (*Eutrope* VIII 6, 2) signifie, comme on l'a relevé depuis longtemps, „vidé“ non de toute la population, mais seulement „des hommes“ dont beaucoup étaient tombés dans les combats, d'autres capturés par les forces romaines, déportés, etc. Les autres textes parlent conséquemment de la conquête de la Dacie, de la défaite des Daces, non de leur „extermination“ (*Cass. Dio*, *Eutrope*, *Eusèbe*, *Cassidore*, *Appien*, *Aur. Victor*, etc.). Un passage ignoré de *Suidas* (s. v. *hypedexanto*) contient un épisode significatif des guerres daciques ; un groupe de 3000 Daces réfugiés à leurs habitats en s'engageant à respecter les ordres des maîtres romains. — Les *inscriptions* parlent dans le même sens („*Traianus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit*“, *CIL* VI 1444, etc.). Les *monnaies* commémorent la victoire de Trajan : VICTORIA DACICA, DACIA CAPTA, avec les symboles de la soumission.

b) *Les reliefs de la Colonne de Trajan*, outre les combats et massacres, marches, travaux militaires, allocutions, etc., représentent de nombreuses scènes de soumission (*editio*) de la population dace : on en a identifié au moins 16 où la population civile, tant nobles que gens du peuple, se rendent aux forces romaines et particulièrement à l'empereur victorieux qui les gracie en les accueillant toujours avec une bonté paternelle. Une seule scène (*CXL*) figure le suicide d'une groupe de Daces, excepté celle où le roi Décébal se donne la mort. *CXLV*). D'aucuns ont faussement parlé de „nombreux suicides en masse de la population dace représentées sur la colonne de Trajan“. En réalité, comme il résulte de tous les documents et comme il est bien naturel, la masse du peuple a préféré vivre plutôt que de mettre fin à sa vie, de s'enfuir vers le nord et d'abandonner ses établissements ancestraux.

c) *Les formations auxiliaires des Daces* (*alae*, *cohortes*), entre 9-11, n'étaient pas moins nombreuses que celle fournies par d'autres provinces au cours du II-e siècle (la Belgique en a 12, la Syrie 13, l'Afrique 9). Deux ou trois des *auxilia* daces ont été formés quelques dizaines d'années après la défaite de 106 (sous Hadrien, Marc-Aurèle, etc.), recrutés naturellement dans la population dace indigène et non parmi les colons venus „*ex toto orbe Romano*“.

Les Daces libres et les *Costoboci*, *Carpi*, etc. étaient les tribus indigènes des régions limitrophes de la Dacie romaine : *Maramures*, *Bucovine*, *Moldova*, *Galicie*, etc., non des „émigrés“ de la province.

La romanisation. La Dacie eut pendant 165 ans de régime impérial une vie romaine très intense, qui se reflète dans le grand nombre d'inscriptions, de monuments, constructions et des restes archéologiques de

toute sorte. Le développement florissant de la civilisation romaine a influencé de façon décisive la vie des autochtones daco-gètes : leur langue a été remplacée par le latin populaire, dont est issu le roumain d'aujourd'hui. Celui conserve encore les traces du substrat thraco-dace à peu près 170 mots préromains indoeuropéens, qui feront l'objet d'une enquête plus détaillée ; ce sont la principale preuve scientifique, positive, en faveur de la thèse de la descendance autochtone du peuple roumain et un pont de liaison sur entre les Roumains d'aujourd'hui et leurs ancêtres Thraco-daces.

Inscriptions et monuments de Germisara

N. Gostar

(Résumé)

Les publications antérieures ont fait connaître jusqu'ici 28 inscriptions trouvées à Cigmău (ant. *Germisara*) ou dans le voisinage de cette localité. On en connaît aujourd'hui quelques autres encore, maçonnées au moyen-âge dans les murs de l'église catholique, aujourd'hui temple calviniste, de Geoagiul de jos (rayon Orăştie) et mises au jour en 1930, lors de la démolition de cet édifice clérical et féodal.

Le nom du camp et de l'établissement civil de Cigmău était dans l'antiquité *Germisara*, nom emprunté aux *thermes* des bains de Geoagiu qui se trouvent à proximité, connus et vénérés aussi par les Daces, car *germisara* en langue dace a le sens d'*eaux* (ou *sources*) *chauds*. C'est dans le camp de *Germisara* (Cigmău) qu'avaient leur garnison les *pedites singulares Britannici*, qui, à partir de Marc Aurèle, deviennent une unité à caractère permanent, prenant le nom de *n(umerus) p(editum) s(ingulariorum) B(ritannicorum)*, et qu'il ne faut pas confondre avec les *pedites singulares consularis* (garde du gouverneur de la Dacie) d'*Apulum* (Alba Iulia). Cette unité britannique, qui avait pris part aux guerres daciques, est attestée en Dacie entre 110 et 245. Dans l'établissement civil se fixaient d'habitude, en premier lieu, les vétérans provenant de cette unité, avec leurs familles, dont certains conservent encore leur ancien cognomen celto-britannique, comme *Alan(is ?)*, *Attio*, *Attius*, *Coes...*, *Niss...*, *Tato*, *...sirn*. Un rôle important était également joué dans cet établissement par les *Galatae consistentes*, organisés en collège, ainsi que par un certain nombre de sémites syriens. L'occupation des habitants était en général l'agriculture, ce qui ressort de l'habillement des personnes représentées sur une édicule funéraire (fig. 9), ainsi que du

grand nombre de fermes dispersées aux environs de *Germisara*. La cité avait la qualité de *vicus* ou peut-être même de *pagus* et dépendait de la colonie de *Sarmizegetusa*; mais l'administration fiscale était de la compétence du municipe d'*Apulum*. Le relief de l'édicule funéraire de la fig. 9 prouve de façon péremptoire l'existence d'un enseignement élémentaire — *ludii litterarii* — jusque dans les petites localités du territoire de la Dacie.

Das Gebiet von Hunedoara im IV.—XII. Jahrhundert

K. Horedt

(Zusammenfassung)

Die Seltenheit oder das Fehlen von schriftlichen Quellen, ebenso auch die lückenhaften Ergebnisse der Ortsnamenforschung, soweit sie das erste Jahrtausend u. Ztr. betreffen, verleihen den Bodenfunden als unmittelbaren und zeitgenössischen Quellen für die Frühgeschichte Siebenbürgens eine erhöhte Bedeutung.

Es ist deswegen nicht uninteressant, die frühgeschichtlichen Bodenfunde eines bestimmten Gebietes, in der vorliegenden Untersuchung die des Raumes von Hunedoara, zusammenzustellen, um daraus einige geschichtliche Rückschlüsse zu ziehen. Das hier behandelte Gebiet umfasst das Miereschthal westlich des Tales von Cugir etwa bis zu der Grenzlinie zwischen Siebenbürgen und dem Banat und umschliesst noch seine Umgebungslandschaft im Süden bis an den Kamm der Karpathen mit Einschluss des Hatzeger Gebietes und umfasst auch noch nach Norden einen entsprechenden Gebietsanteil. (*Abb. 1*).

In römischer Zeit ist dieses Gebiet einer tiefgreifenden Romanisierung ausgesetzt, die das Fortleben von Teilen der römischen Provinzialbevölkerung auch noch im 4. Jahrhundert nach der Preisgabe der Provinz verständlich macht. Auf diese Tatsache deuten einige Bodenfunde und archäologische Beobachtungen, vor allem aus *Sarmizegetusa* und *Vețel*.

In *Sarmizegetusa* wurden im *aedes augustalium* auf dem Forum die Einfügung später Mauerteile beobachtet. Das dortige Amphitheater wurde im Laufe des 4. Jhs. zu einer Verteidigungsanlage umgewandelt, wie die durch Erdaufschüttungen absichtlich verrammelten Eingänge und ein in einer Zuschauerloge vergrabener Fund mit Münzen von Valentinianus I. zeigen. Die Fortdauer menschlichen Lebens in bescheidenem Umfang in *Sarmizegetusa* auch während des 4. Jhs. belegen noch sieben hier gefundene Münzen von Diocletianus, Galerius Maximianus, Constantius, Julian Apostata und von Valentinianus I.

In *Vețel* kamen Münzen aus dem 4. Jh. von Gratianus und eine Fibel mit ungeschlagenem Fuss (*Abb. 2,1*) zum Vorschein. Ebenso wurde hier

ein für die Geschichte des frühen Christentums in Dazien aufschlussreicher Fund, ein Fibelbügel mit einer christlichen Inschrift aus dem 4. Jh., geborgen.

Weitere Münzfunde aus Hunedoara, dem Vulcanpass, aus Sălași und Fizeș ergänzen die bereits aus den erwähnten Bodenfunden gezogenen Rückschlüsse über die Fortdauer eines Teiles der provincialrömischen Bevölkerung in Siebenbüngen im 4. Jh.

Aus dem 5. und 6. Jh. wurden Goldmünzen in Dobra und Vețel gefunden.

Es ist auffällig, dass in dem behandelten Gebietsteil keine Funde vorliegen, aus denen sich die Anwesenheit germanischer Stämme erschliessen liesse. Demnach scheint dieser Teil des Miereschtales nur als Durchzugsland und Bindeglied zwischen den beiden germanischen Siedlungsmittelpunkten rings um Tirgu Mureș und der Umgebung der Miereschmündung gedient zu haben.

Aus der ersten Hälfte des 7. Jhs. stammen aus Sarmizegetusa (*Abb. 2;2*) und aus Vețel (*Abb. 3*) Sprossenfibeln, die nahe Entsprechungen auf einem Gebietsdreieck zwischen Ungarn, der Ostsee und der Ukraine haben. Nach Fundort, Zeitstellung und Verbreitungsgebiet dieser Fibelform dürften die siebenbürgischen Stücke eher den Slawen als den Germanen zuzuweisen sein.

In den folgenden Jahrhunderten wird der Donauraum von Slawen bewohnt und slawisiert, wie u. a. Zahl und Dichte der slawischen Ortsnamen belegen. Die entsprechenden Bodenfunde aus dem Gebiet von Hunedoara sind durch Bruchstücke slawischer Tonware aus Boholt, Cugir (*Abb. 5*), Federi, Turdaș (*Abb. 5*) und Valea Nandrului (*Abb. 5*) vertreten.

Es verdient das Fehlen von Nachweisen hervorgehoben zu werden, aus denen die frühgeschichtliche Ausbeutung der Goldvorkommen des Erzgebirges hervorgeht, obgleich der ON. Zlatna, von altblg. *zlato* — Gold, zeigt, dass die slawischen Bewohner von diesen Vorkommen Kenntnis hatten. Vermutlich wurde beinahe ausschliesslich Goldwäscherei getrieben, deren hinterlassene Reste sich zeitlich nicht einordnen lassen.

Die reichhaltigsten Siedlungsspuren erscheinen gegen Ende der frühgeschichtlichen Zeit in Hunedoara, vermutlich in Verbindung mit der Verwertung der dortigen Eisenerze. Von einem grösseren Friedhof wurden hier 54 Gräber freigelegt (*Abb. 6*). Aufschlussreich für die im 11. Jh. üblichen Bräuche und chirurgischen Eingriffe ist die im Grabe nr. 24 festgestellte Schädeltrepanation (*Abb. 7*). Der Friedhof muss vermutlich einer slawischen oder slawisch-rumänischen Bevölkerung zugewiesen werden, im Gegensatz zu dem gleichzeitigen Grabfeld von Moldovenești neben Turda, das den Ungarn zuzuweisen ist. Es ist nicht ausgeschlossen, dass unter den Grundmauern des mittelalterlichen Kastells in Hunedoara die Reste einer älteren Erdbefestigung, ähnlich der aus Moldovenești, liegen, die zeitlich dem Friedhof des 11. Jhs. entsprächen.

Neben der Ortschaft Aurel Vlaicu wurde im Mieresch das Randbruchstück eines Tonkessels gefunden (*Abb. 8*), einer für die ersten Jahrhunderte des zweiten Jahrtausends kennzeichnenden Gefäßform. Es muss dahingestellt bleiben, ob diese Form den Ungarn zugewiesen werden kann, oder ob sie in einem bestimmten Zeitabschnitt allgemein gebräuchlich war.

Die angeführten Funde und Beobachtungen ermöglichen einige Feststellungen bezüglich der Vergangenheit des Gebietes von Hunedoara in frühgeschichtlicher Zeit vom 4. — 12. Jh. Sie erschliessen die Anwesenheit eines Teiles der provinzialrömischen Bevölkerung im 4. Jh., das Fehlen germanischer Bodenfunde aus dem 4.—6. Jh., und die Besiedlung des Gebietes durch die Slawen in den folgenden Jahrhunderten. In den ersten frühgeschichtlichen Jahrhunderten treten vor allem Sarmizegetusa und Vețel durch die Häufigkeit frühgeschichtlicher Funde hervor. Der Beginn der heutigen Stadt Hunedoara schliesslich wird durch den dortigen Friedhof bis in das 11. Jh. zurückverlegt und steht wahrscheinlich mit der Ausbeutung der dortigen Erzvorkommen in Verbindung.

Villages de Zarand spécialisés dans les métiers paysans

N. Dunăre

(Résumé)

Dans l'oeuvre de relèvement économique et cultural de la population du pays des Munții Apuseni (Carpathes Occidentales), l'ethnographie s'est vue solliciter sa contribution, elle aussi. A cet effet, on a entrepris une série de recherches — qui ont duré trois ans (1952-1954) — dans les arrondissements de Beiuș, Gurahontz, Brad et Cîmpeni. L'étude proprement dite du thème énoncé dans le titre a été faite en l'année 1953.

Situé au coin Sud-Ouest des Munții Apuseni, le Pays de Zarand s'étend sur toute la dépression formée par le cours supérieur du Crîș Alb. Les cadres montagneux de la dépression sont constitués vers le Nord Ouest par la colonne des montagnes de Codru ; vers le Nord-Est par le massif de Biharia avec le sommet Găina ; vers l'Est, par les faîtes moins hauts de Vilcan ; enfin vers le Sud et Sud-Ouest par la chaîne des montagnes de Zarand. Tout cela donne l'impression d'un château bien cloturé. Celle dépression, ses montagnes y comprises, forme une unité géographique et ethnographique bien définie.

L'agriculture toujours déficitaire, — parce que la terre arable est pauvre et peu étendue, — d'une part ; l'abondance de certaines ressources naturelles locales — telles que le bois, la glaise, la pierre, le fer, les fourrures, les peaux, la paille, l'eau, etc. — d'autre part, ont déterminé la population, relativement dense de Zarand, à trouver des moyens spéciaux d'existence dans les diverses occupations annexes, et surtout dans les mé-

tiers. Or, l'étude de cet aspect de la vie de Zarand pose des problèmes d'ordre économique et ethnographique d'un intérêt général. En effet la situation de Zarand, de même que celle de Bihor, est analogue non seulement à la situation de tant d'autres zones ethnographiques de contact de la Transylvanie, voire même de tout le pays.

La production des petits artisans, tout comme la production des petits fermes paysannes s'était trouvée à la base du moyen de production féodale. Quoique à cette époque-là, le progrès fut freiné par le niveau limité des outils et par les charges féodales de la production, toutefois l'étape féodale à celle de la production des objets d'art populaire — poterie, travail du bois, pelleterie, etc. — dans une mesure toujours croissante. Les gens d'Obîrşia et ceux de Tîrnăviţa s'acquittaient de leurs obligations envers le seigneur par des vases en terre ; ceux de Dobrots par des vases faits en bois ; les Leautseni par des roues de chars ; les Rîsculitseni par des rôts pour les métiers à tisser ; les gens de Bulzeşti par des outils agricoles ; les gens de Mihăileni et d'autres encore par la laine et le chanvre filés ; ceux de Hărtzăgani par de petits manteaux en peau des moutons ; les charpentiers de divers villages par l'élévation de bâtiments pour les cours seigneurales de Hălmagi, de Baia de Crîsh, de Ribitsa, de Brad, de Crîshcior et de Mihăileni. A partir du XVIème siècle, et d'autant plus à partir des siècles suivants prend naissance et se développe une couche de vendeurs de produits d'artisanat sur une aire toujours plus large.

Devant satisfaire tant aux obligations de servage, qu'à l'échange de produits au marché, le Mots de Zarand devait se limiter, pour ses propres besoins, aux produits de stricte nécessité, d'une assez modeste ornementation. Après l'élaboration du servage, à partir de la période pré-capitaliste même, a lieu une grande floraison de l'art local.

En dehors des conditions historiques générales, les processus de la spécialisation a trouvé une base de départ dans les conditions locales mêmes, dans la richesse des matières premières. Comme la principale richesse naturelle nécessaire à leur travail — et qui se trouvait à la portée de leur main — est le bois, les habitants de Zarand sont devenus à la longue charpentiers, fabricants de roues, charrons, tonneliers, fabricants de chalumeaux, etc.

Un certain nombre de villages de Zarand se sont entièrement spécialisés dans l'un ou l'autre des métiers ci-dessus nommés. Par la suite, ont fait l'objet de nos recherches le village de fabricants de rôts („spătari“) de Rîschulitsa, le village de charrons de Leauts, le village de tonneliers de Dobrots, le village de fabricants de chalumeaux de Junc, les villages de potiers d'Obîrşia et de Tîrnăviţa. Dans le passé il y a eu d'autres villages encore spécialisés dans les métiers paysans. Mais la spécialisation, comme tout phénomène social, connaît des périodes d'ascension ou de régression, — en fonction de l'évolution de la société, du

changement du mode de vie, en fonction de l'apparition de moyens nouveaux pour la satisfaction des besoins de la population. C'est ainsi que s'explique la déchéance du tannage à Băneshti et à Hălmagi, anciens centres de tanneurs et de ressembleurs de sandales paysannes. Et pour la même raison, on ne trouve plus, dans le vieux village de tailleurs de manteaux paysans de Poienarii que peu de tailleurs qui fassent encore des manteaux paysans noirs — selon la mode de Zarand. L'analyse donnée dans cet article, au sujet des métiers paysans pratiqués dans une série de localités, et l'analyse concernant les villages spécialisés dans divers métiers, font ressortir quelques constatations d'un intérêt plus général.

Dans de nombreux travaux — plus anciens — du domaine de l'ethnographie, de la linguistique, de l'histoire littéraire, etc. on a souligné le rôle de la transhumance des pâtres pour la conservation et le développement de l'unité de la langue et du folklore. Sans sousestimer le rôle qu'ont eu, dans ce fait, les pâtres, les recherches ethnographiques récentes ont relevé d'autres facteurs encore, qui ont contribué à la conservation et au développement de l'unité culturelle du peuple roumain. Dans les zones ethnographiques transylvaines qui touchent aux autres provinces du pays, on a pu constater l'existence de nombreuses relations économiques, telles que le commerce avec du bétail, avec des boissons, de la céramique (Pays des Siculi, Pays de Bîrsa, Năsăud), un intense charriage (Săcele, Bîrgău, Brețcu) de même que l'émigration de certaines masses de population de la Transylvanie vers la Moldavie et vers la Valachie de même que l'inverse. Tout cela a contribué à l'entretien et au développement des rapports ethnographiques entre les diverses régions du pays.

Les recherches ethnographiques actuelles des Munții Apuseni ont fait apparaître d'autres formes des liaisons encore entre les diverses contrées, telles que le commerce avec les roues pour les métiers à tisser paysans et le commerce avec les chalumeaux, de Zarand; le commerce avec des baquets et des cercles dans le Pays des Motsi; le commerce avec les vitres pratiqué par les habitants de la zone de Huédin; les émigrations saisonnières de Zarand pour des travaux agricoles dans le Baragan et la Plaine du Danube, etc.

Une autre constatation à retenir est que l'étude des nombreux métiers pratiqués ici — environ quarante — fait apparaître une capacité d'adaptation aux activités les plus variées, en même temps que de nombreuses possibilités de création artistique. Au point de vue de la spécialisation dans les métiers, le Zarand dépasse en profondeur et en aire de distribution de certains produits la zone Bihor, par la fabrication des roues et de chalumeaux. Dans ces deux métiers la zone étudiée se trouve au niveau atteint par l'industrie des baquets des Motsi de la zone de Cîmpeni, qui jusqu'à la première guerre mondiale fournissait de ses produits l'Est de l'Hongrie aussi.

Aujourd'hui, les artisans s'organisent en des coopératives de produits d'usage ménager et d'art populaire, comme à Hălmagiu, Baia de Crish, Brad, Crishcior, Băitsa, Hărtzăgani, Rîsculitsa. Ces coopératives ont la charge de desservir le marché interne, d'aider l'industrie, par la fabrication et le travail des produits sémi-fabriqués et tout autant d'utiliser le surplus des forces de travail des villages.

Pour un bon développement de ce secteur, la coopération artisanale donne une grande attention à la production d'objets d'art populaire, en cultivant les traditions et l'expérience qui existe dans chaque zone, dans le susdit domaine. Il est nécessaire que le processus de production artistique soit considéré et dirigé, étant donné qu'à Zarand, comme dans d'autres contrées aussi on a eu à signaler l'apparition de certains écarts du principe de la valorification attentive de l'héritage progressiste. Les tailleurs de manteaux en peau de moutons de la coopérative de Crishcior produisent trop de pièces pauvres en ornements ; les potiers de Obîrshia et de Tîrnăvitsa ont abandonné certains éléments d'ornementation, jadis notes de base du spécifique de la céramique roumaine peinte et émaillée de Zarand, etc.

L'action de valorification de l'héritage artistique de Zarand peut être faite par la stimulation des artisans à talent locaux ; on devra aussi rendre plus grand le nombre des coopératives d'art populaire, les diriger et les mettre en même temps en relation avec les maisons de création d'art populaire, avec les écoles et les instituts d'arts plastiques. En dehors d'une production d'une large consommation on assurerait la sauvegarde et le développement de l'héritage artistique dans son spécifique ethnique et zonal.

Contributions à la connaissance des mouvements ouvriers de la région Hunedoara, dans la période de la stabilité relative du capitalism

B. Busa

(Résumé)

Dans les archives de la Préfecture de l'ex-district de Hunedoara à Deva, on a trouvé certains documents des années 1923—1929 qui font connaître quelques actions de lutte de la classe ouvrière dans cette période.

Il s'agit des grèves des mineurs de Valea Jiului (1929), des ouvriers des mines d'or de Brad (1925—1926) et des grèves des ouvriers de l'usine Călan (1926).

Dans cette période, le mouvement ouvrier est en recul ; l'offensive de la bourgeoisie se déclanche pleinement contre la classe ouvrière et le Parti communiste roumain est mis en illégalité. L'activité de la classe ouvrière

se borne à des conflits de travail et des grèves locales, avec des revendications locales, économiques et sans ampleur particulière, étant néanmoins assez nombreuses. Elles sont causées par la situation économique difficile de la classe ouvrière; manifestations de mécontentement de celle-ci et non pas l'oeuvre de quelques provocateurs, comme le soutenait l'opportunisme dans le but d'empêcher l'unité de la classe ouvrière.

Un rôle distinct dans ces actions révolutionnaires ont les syndicats unitaires qui ont été conduits par le Parti communiste roumain.

Le Parti a développé intensivement son oeuvre, dans les conditions de l'illégalité, dans le cadre des organisations syndicales et d'autres organisations de masse, dans le but de réaliser l'unité de la classe ouvrière.

La lutte des ouvriers de Valea Jiului, de ceux des Munții Apuseni et des métallurgistes de Călan se rattache à la lutte gigantesque menée par notre peuple, guidée par le Parti communiste roumain, contre l'exploitation capitaliste du régime de la bourgeoisie et des propriétaires fonciers.

Le guidage des visiteurs dans les musées

Oct. Floca

(Résumé)

L'article traite des problèmes suivants: *rôle* des musées en tant qu'institutions culturelles et éducatives des masses populaires; *but* du guidage; *principes* sur lesquels se fonde le guidage; le *travail* de guidage par rapport aux différentes catégories de visiteurs; *discussions* et questions à propos du guidage; *règles pratiques* pour la visite et le guidage; *exemples pratiques* de guidage.

Le musée commémoratif „Aurel Vlaicu“

B. Basa

(Résumé)

Dans la maison où naquit Aurel Vlaicu, s'est organisé un musée commémoratif qui présente aux yeux des visiteurs les événements de la vie et les inventions d'Aurel Vlaicu — premier aviateur roumain.

	<u>Pag</u>
Prefață	3
Acad. prof. CONSTANTIN DAICOVICIU, Unele considerații cu privire la etnogeneza poporului român	5
Заметки по поводу этнического происхождения румын.	
Quelques considérations sur l'ethnogénèse du peuple roumain	
OCTAVIAN FLOCA, Un nou tezaur monetar și o nouă așezare străveche pe teritoriul regiunii Hunedoara	11
Новое монетное сокровище и новое древнее местоположение Гунедоры.	
Un nouveau trésor monétaire et un établissement ancien sur le territoire de la région Hunedoara	
ION I. RUSSU, Daco-geții în Dacia romană	39
Гето-дакийцы в римской Дакии.	
Les Daco-gètes dans la Dacie romaine	
NICOLAE GOSTAR, Inscriptii și monumente din Germisara	57
Надписи и памятники из Гермисары.	
Inscriptions et monuments de Germisara	
KURT HOREDT, Ținutul hunedorean în secolul IV—XII	101
Гунедорская область в IV—XII веках.	
Das Gebiet von Hunedoara im IV.—XII. Jahrhundert	
NICOLAE DUNĂRE, Sate din Zărand specializate în meșteșuguri țărănești	117
Села Заранда специализированные в крестьянских ремеслах.	
Villages de Zarand spécialisés dans les métiers paysans	

BENIAMIN BASA, Contribuții la cunoașterea mișcării muncitorești din regiunea Hunedoara în perioada stabilizării relative a capitalismului	173
Вклад в отношении освещения рабочего движения в период относительной устойчивости капитализма в Гунсдорской области.	
Contributions à la connaissance des mouvements ouvriers de la région Hunedoara, dans la période de la stabilité relative du capitalisme	
OCTAVIAN FLOCA, Îndrumarea oamenilor muncii în timpul vizitării muzeelor	187
Руководство для трудящихся во время посещения музеев.	
Le guidage des visiteurs dans les musées	
BENIAMIN BASA, Muzeul memorial „Aurel Vlaicu“	199
Музей, посвященный памяти Аурела Влайку	
Le musée commémoratif „Aurel Vlaicu“	

